

antologija svetske književnosti

Šandor Marai

SVEĆE GORE DO KRAJA

Sándor Márai

Sveće gore do kraja

NARODNA KNJIGA ALFA 2003.

Table of Contents

[1](#)

[2](#)

[3](#)

[4](#)

[5](#)

[6](#)

[7](#)

[8](#)

[9](#)

[10](#)

[11](#)

[12](#)

[13](#)

[14](#)

[15](#)

[16](#)

[17](#)

[18](#)

[19](#)

[20](#)

[Beleška o piscu](#)

1

Pre podne, general se dugo zadržao u podrumu muljaonice. U ranu zoru otišao je u vinograd sa pudarom, u dva bureta vino je počelo da vri. Već je prošlo jedanaest kada je završio punjenje boca, i vratio se kući. Kraj stubova na tremu, buđavom od uvek vlažnog kamenja, čekao ga je njegov lovac, i pružio pismo pristiglom gospodaru.

- Šta hoćeš? - reče, i uvređeno zastade. Jednim pokretom gurnu sa čela unazad svoj slameni šešir sa velikim obodom, koji je bacao senku na njegovo modro-crveno lice. Već nekoliko godina kako nije otvarao, ni ti čitao pisma. Poštu je otvarao i sortirao u upravnikovoj kancelariji - nastojnik imanja.

- Kurir je doneo - reče lovac, stojeći ukočeno. Prepoznao je rukopis, uzeo pismo i stavio ga u džep.

Uđe u hladno predvorje, i bez reči pruži lovcu šešir i štap. Iz džepa za cigare izvuče naočare, priđe prozoru i u polutami, uz svetlost kroz poluzatvorene šalone, poče da čita pismo.

- Čekaj - reče preko ramena lovcu, koji se spremao da pođe sa šeširom i štapom. Zgužva pismo u džep.

- Kalman neka upregne konje za šest sati. U kočiju sa ciradom, biće kiše. Neka se obuče za paradu. Ti takođe - reče neočekivano oštro, kao da se razbesneo zbog nečega. - I neka se sve cakli. Kočiju i konjsku opremu počnite da čistite odmah. Obuci lakejsku uniformu, razumeš? I sedi gore, uz Kalmana, na sedište kočijaševo. Jasno?

- Razumem, ekselencijo - reče lovac, gledajući gospodara pravo u oči. - U šest.

- U pola sedam polazite - dodade, i nastavi da bez glasa mrda usnama, kao da broji. - Javićeš se kod 'Belog orla'. Samo kaži da sam te ja poslao, i da su kola stigla po kapetana. Ponovi.

Lovac ponovi njegove reči. Onda - kao da je želeo još nešto da kaže - podiže ruku visoko, i pogleda u tavanicu. Ali ne reče ništa, pođe na sprat. Lovac ostade da stoji ukočeno, staklastim očima gledajući za njim, sačeka dok je ta zdepasta, u ramenima široka prilika nestala iza kamenih stubova u zavijutku gornjeg sprata.

Uđe u svoju sobu, opru ruke, priđe visokoj, uzanoj, zelenom čojom obloženoj, od mastila flekavoj polici, gde su veoma pažljivo i s milimetarskom tačnošću, jedno preko drugog bili naređani pero,

mastilo i sveske. Sveske su bile u pepito povezu, u kakvim školska deca pišu pismene zadatke. Nasred police stajala je lampa sa zelenim abažurom; upalio je lampu, jer je u sobi bilo mračno. Iza zatvorenih šalona, u isušenoj i sagoreloj bašti, svojim poslednjim besom žarilo je leto, kao palikuća, koji je u svojoj bezumnoj jarosti naumio da zapali sva polja pre nego se odmetne u daleki svet. General izvadi pismo, pažljivo izravna papir, i pri jakom svetlu, sa naočarima na nosu, ponovo pročita te, šiljastim slovima ispisane, prave i kratke redove. Prekrstio je ruke na leđima, i tako čitao.

Na zidu je visio kalendar, slova velikih kao pesnica. Četrnaesti avgust. General zabaci glavu i poče da računa. Četrnaesti avgust. Drugi jul. Računao je koliko je vremena proteklo od tog dalekog dana i ovog današnjeg. "Četrdeset i jedna godina", reče na kraju poluglasno. Već je neko vreme naglas govorio i kada je bio sam u sobi. "Četrdeset godina", reče zbunjeno. Kao đak u školi, kada se zbuni usred lekcije, pocrveneo je, zabacio glavu, i zatvorio oči. Vrat mu se zacrveneo i otekao u okovratniku jakne žute kao kukuruz. - Hiljadu osamsto devedeset i devete, drugog jula, tada je bio lov, promrmlja. Onda je začutao. Zabrinuto se nasloni na policu, kao đak koji buba lekciju, ponovo je zurio u tekst, u onih nekoliko redova u pismu. "Četrdeset i jedna godina", reče na kraju promuklo. "I četrdeset i tri dana. Eto toliko ima."

Sada, kao da se smirio, počeo je da šeta. Soba je bila sva u lukovima; u sredini, stub je pridržavao lukove. Nekada, u ovoj sali bile su dve sobe, spavaća i garderobna. Pre mnogo godina - on već odavno samo u decenijama razmišlja, mrzeo je tačne brojke, kao da ga je svaki broj podsećao na nešto što je bilo bolje zaboraviti - naredio je da se poruši zid između dve sobe. Sačuvali su samo stub, koji je pridržavao srednji luk. Kuću je, pre dvesta godina, sazidao trgovac ratnim materijalom, tako što je austrijskim konjanicima prodao zob, a kasnije postao knez. Tada je sazidao dvorac. General se ovde rodio, u ovoj sobi. U to vreme, ona tamnija soba, čiji su prozori gledali na vrt i na ekonomske zgrade, bila je majčina, a ova svetlija, prozračnija, koristila se kao soba za odeću. Pre nekoliko decenija, kada se uselio u ovo krilo zgrade, porušili su zid majčine sobe i tako su se dve sobe proširile u prostranu, tamnu dvoranu. Osamnaest koraka je bilo rastojanje od vrata do kreveta. I

sedamnaest koraka od zida sa baštenske strane do balkona. Izbrojao je mnogo puta, znao je tačno.

Živeo je u toj sobi, kao neko ko se navikne na srazmeru svoje bolesti. Kao da je skrojena po meri njegovog tela. Godine su proticale, a on nije prelazio u drugo krilo zamka, gde su se redali zeleni, crveni i plavi saloni, sa zlatnim lusterima. Prozori su gledali na park, na drvored kestenova, koji bi se u proleće nagnuli preko ograde balkona, svojim svećama roze boje i tamnozelenim krošnjama, u polukrugu oko južnog krila zamka, ispred kamenih ograda balkona. Bucmasti anđeli pridržavali su ograde. Odlazio je u muljaonicu ili u šumu - svako jutro, čak i zimi, i po kiši - do rečice sa pastrmkama. A kada bi se vratio, kroz predvorje je odlazio gore, u svoju sobu, i tamo jeo.

- Pa, vratio se - reče glasno, usred sobe. - Četrdeset i jedna godina. I četrdeset i tri dana.

I kao da se umorio kada je izgovorio ove reči, kao da je tek sada shvatio koliko je to mnogo vremena, četrdeset i jedna godina, zatetura se. Sede u kožnu fotelju sa izlizanim naslonom. Pri ruci, na malom stočiću, stajalo je srebrno zvonce, kojim je zazvonio.

- Neka Nini dođe gore - reče sobaru. A onda, predusretljivo: - Zamolio bih.

Nije se pomerao, tako je sedeo, sa srebrnim zvoncetom u ruci, dok Nini nije ušla.

2

Nini je imala devedeset i jednu godinu i stigla je brzo. U ovoj sobi negovala je generala. Bila je u ovoj sobi i kada se general rodio. Šesnaest godina je imala tada, i bila je veoma lepa. Bila je niska, ali je bila tako mirna i mišićava, kao da joj telo zna tajnu. Kao da skriva nešto, u kostima, u krvi, u mesu, tajnu o vremenu ili o životu, koja se ne može drugom reći, ne može na strane jezike prevesti, jer reći ovu tajnu ne bi podnele. Bila je ćerka seoskog poštara, rodila je dete u šesnaestoj godini, i nikada nije rekla, nikome, čije je bilo dete. Dojila je generala, jer je imala mnogo mleka; kada ju je otac oterao iz kuće, došla je u zamak. Nije imala ništa, osim jedne haljine i pramena kosice mrtvog deteta, u koverti. Tako je stigla u zamak. Stigla je za porođaj. Prvi gutljaj mleka, general je sa Nininih grudi posisao.

Tako je živela u zamku, ćutljiva, sedamdeset i pet godina. Stalno se smeškala. Njeno ime odzvanjalo je po sobama zamka, kao da su njegovi stanari podsećali jedni druge na nešto. Izgovarali su: "Nini!" kao da su rekli: "Zanimljivo, na svetu postoji i nešto drugo osim sebičnosti, osim strasti, osim sujete, to je Nini!". I pošto je uvek bila prisutna, gde god je bila potrebna, tako je nikada nisu videli. I posto je uvek bila vesela, nikada je nisu pitali kako može da bude vesela, iako je otišao čovek koga je volela, i umrlo joj dete, čije se mleko spremalo. Dojila je i gajila generala, i tako je prošlo sedamdeset i pet godina. Ponekad je nad zamkom i nad porodicom sijalo sunce, i u tom sjaju iznenađeno bi primetili da se i Nini smeši. Zatim je grofica umrla, generalova majka, i Nini je u sirće umočenom krpom prala belo, hladno, od znoja vlažno čelo pokojnice. A onda su jednog dana, na nosilima doneli kući generalovog oca, koji je pao sa konja, i potom živio još pet godina. Nini ga je negovala. Čitala mu je na francuskom, i pošto nije znala taj jezik, čitala je samo slova: nije se razumela u pravilan izgovor, pa je tako, samo slova čitala, onako polako, kako su sledila. Ali bolesnik je i tako razumeo. Onda se general oženio, a kada su se supružnici vratili sa bračnog putovanja, Nini ih je čekala na kapiji zamka. Poljubila je ruku novoj ženi i pružila joj buket ruža. I tada se smešila; general se ponekad prisećao tog trenutka. Onda je žena umrla, mnogo kasnije, posle dvadeset

godina, i Nini, koja ju je godinama negovala, noćima je plakala nad haljinama umrle žene.

Nije imala ni rang, ni titulu u kući. Samo su osećali da ima snagu. Samo je general znao da je Nini napunila devedesetu. Ali o tome nikome nije govorio. Ninina snaga se tako širila kućom, kroz ljude, kroz zidove, kroz predmete, kao neka tajanstvena struja, koja u pozorištu lutaka pomera likove. Ponekad su imali osećaj da bi se i kuća i stvari urušili da Ninina snaga nije držala sve to zajedno, kao što se mnogi stari materijali jednostavno unište, raspadnu, ako ih neko iznenada dodirne. Kada mu je supruga umrla, general je otputovao. Vratio se posle godinu dana i odmah uselio u staro krilo zamka, u majčinu sobu. Novo krilo, gde je živeo sa suprugom, salone u boji, gde su se svilene navlake olinjale, veliku gostinsku sobu sa kaminom i knjigama, široko stepenište sa trofejima jelenjim, prepariranim tetrebima i okačenim glavama divokoze, veliku trpezariju, kroz čije se prozore mogao videti mali gradić u daljini i planine sa srebrnoplavim vrhovima, odaje svoje supruge i svoju staru spavaću sobu, u blizini suprugine spavaće sobe, naredio je da se zaključa. Trideset i dve godine, od kada mu je žena umrla, i od kada se general vratio sa puta iz inostranstva, samo su Nini i posluga ulazili u ove sobe - svaki drugi mesec - kada su čistili.

- Sedi, Nini - reče general.

Dadilja sede. Ostarila je poslednjih nekoliko godina. Ljudi posle devedesete drugačije stare nego posle pedesete ili šezdesete. Stare lepo, bez uvređenosti. Ninino lice je bilo puno bora i roze boje - samo plemeniti materijali stare na ovaj način, ona više stotina godina stara svila, u koju je jedna porodica utkala svu spretnost ruku i svoj san. Ovih poslednjih godina, jedno oko joj se razbolelo. Ovo oko joj je sada bilo tužno i sivo. Drugo oko je ostalo plavo, plavo kao more u avgustu. Ovo oko se smešilo. Nini je nosila odeću teget boje, uvek istu, teget suknju od sukna i jednostavnu belu bluzu. Kao da svih sedamdeset godina nije nikada sebi šila odeću.

- Pisao je Konrad - reče general dadilji i jednom rukom nehajno podiže pismo u vazduh. - Sećaš se?

- Da - reče Nini. Sećala se svega.

- U gradu je - reče general dadilji, tiho, kao da saopštava neku poverljivu i važnu vest. - Odseo je u 'Belom orlu'. Doći će večeras,

poslao sam kola po njega. Ovde će večerati.

- Ovde, gde? - upita Nini mirno. I njene plave oči, sada žive i nasmejane, pogledaše okolo po sobi.

Dve decenije nisu primili gosta. Posetioce, koji su stizali na ručak iz županije, gradsku gospodu iz raznih službi i goste velikog sezonskog lova, upravnik imanja ugostio bi u lovačkoj kući, gde su se pripremali za primanje gostiju u svakoj sezoni; dan i noć su goste čekale spavaće sobe, kupatila, kuhinja, velika lovačka trpezarija, otvorena veranda, prigodni stolovi i tronošci za sedenje. U ovakvim prilikama, upravnik imanja sedeo je na čelu stola i u ime generala gostio prisutne. Više se niko nije vređao, jer su znali da je domaćin nevidljiv. U zamak bi dolazio samo sveštenik, jednom godišnje, zimi, da osvešta kuću i iznad ulaznih vrata ispiše početna slova: Gašpar, Menjhart, Boldižar. To je bio sveštenik koji je sahranio ukućane. Niko više, nikada.

- Tamo preko - reče general. - Može?

- Čistili smo pre mesec dana - reče dadilja. - Može.

- Uveče u osam. Može? ... - upita uzbuđeno, detinjom radoznalošću, i nagnu se napred u fotelji. - U velikoj sali. Sada je podne.

- Podne - reče dadilja. - Sada ću im javiti. Do šest će luftirati, zatim će da postave sto. - Usne počеше da joj se miču bez reči, kao da broji. Vreme je računala i mnoštvo zadataka. - Da - reče onda, mirno i odsečno.

General, nagnut napred, radoznalo je posmatrao. Dva života su zajedno strujala, sporim ritmom životnog takta jako starih ljudi. Znali su sve jedno o drugom, više od majke i deteta, više od supružnika. Zajedništvo, koje je zbližilo njihova tela, bilo je prisnije od bilo koje fizičke bliskosti. Možda je uzrok tome majčino mleko. Možda što je Nini bila prvo živo stvorenje koje je videlo generala kada se rodio; videla ga je u trenutku rođenja, krvavog i prljavog, onakvog kakav se čovek rađa. Možda, onih sedamdeset i pet godina, koje žive zajedno, ispod zajedničkog krova, isto su jelo jeli, isti vazduh udisali; plesnivost kuće, drveće ispred prozora, sve je bilo zajedničko. I sve ovo, nije imalo ime. Nisu bili brat i sestra, nisu bili ni ljubavnici. Postoji i nešto drugo, u magnovenju su znali to. Postoji jedna vrsta bratsva, koja je više, gušće, od onog među blizancima u materici.

Život im je pomešao dane i noći, znali su sve o telu jednog i drugog, i o snovima.

Dadilja upita:

- Želiš da sve bude kao nekad?

- Želim - reče general. - Potpuno isto. Kao poslednji put.

- Dobro - reče kratko.

Prišla je generalu, sagla se i poljubila mu smežuranu, staračku ruku.

- Obećaj - reče - da se nećeš uzrujavati.

- Obećavam - reče general tiho i poslušno.

3

Do pet, nikakav šum iz njegove sobe nije se čuo. Onda je zazvonio sobaru i zatražio hladnu kupku. Ručak je vratio, popio je samo šolju hladnog čaja. Ležao je na kauču, u poluzatamnjenoj sobi, izvan hladnih zidova zujalo je i vrilo leto. Osluškivao je topli vetar među klonulim lišćem i šumove po zamku.

Sada, kada ga je prošlo prvo iznenađenje, odjednom se umorio. Čovek se celog života sprema za nešto. Prvo se uvredi. Onda želi osvetu. Onda čeka. Dugo čeka. Više se nije sećao kada su se uvređenost i osvetoljubivost pretvorili u čekanje. I vremenu sve ostaje, ali toliko sve izbledi, kao one stare fotografije koje su se snimale na metalnim pločama. Svetlost i vreme speru nijanse oštih i karakterističnih crta. Fotografija mora da se okreće, jer je potrebno izvesno prelamanje svetlosti da bi se na oslepeloj ploči mogla prepoznati ona osoba čije je crte lica jednom ta površina upila. Na isti način vremenom izblede sve ljudske uspomene, onda, jednog dana, padne odnekud svetlo, i opet smo u stanju da vidimo jedno lice. General je takve stare fotografije čuvao u jednoj fioci. Očevu fotografiju. Otac je na toj fotografiji nosio uniformu gardijskog kapetana. Kosa mu je bila kovrdžava, kao kod devojaka. Sa ramena mu je padao beli gardijski ogrtač, koji je pridržavao na grudima. Glavu je nakrivio nalevo, oholo i uvređeno. Nikada nije rekao gde i zašto su ga uvredili. Kada se vratio iz Beča, počeo je da odlazi u lov. Lovio je svakodnevno, u svako godišnje doba; ako nije bilo divljači, ili je lov bio zabranjen, tada bi lovio vrane i lisice. Kao da želi da ubije nekoga i stalno se priprema za tu osvetu. Generalova majka, grofica, lovcima je zabranila pristup u zamak, da, zabranila i odstranila iz zamka sve što je podsećalo na lov: oružje i torbe za municiju, stare strele, preparirane ptice, jelenje glave i sve rogove. Gardista je tada sazidao lovačku kuću. Tamo je sve moglo da bude zajedno; ispred kamina prostrta velika medveđa krzna, a na zidu su visile velike table, postavljene vunanim suknom, za oružje. Tu su visile austrijske i belgijske puške. Engleski noževi i rusko vatreno oružje. Za svaku divljač. U blizini lovačke kuće držali su pse, taj, ne baš mali, čopor ptičara i vižli; tu je stanovao i sokolar sa svoja tri sokola. Generalov otac je tu živeo, u lovačkoj kući. Stanari zamka viđali su ga samo u

vreme obeda. U zamku, svi zidovi bili su obloženi svilenim tapetama pastelnih boja: svetloplavo, svetlozeleno, pastelnocrveno. Tapete su bile rađene po porudžbini u francuskoj fabrici tekstila, u okolini Pariza. Grofica je lično, jednom godišnje, birala tapete i nameštaj u francuskim fabrikama i radnjama, i to uvek s jeseni, kada je posećivala svoju domovinu i porodicu. Ovo putovanje nikada nije izostavila. Imala je pravo na to, uslovila ga je u venčanom ugovoru, kada se udala za stranog gardistu.

Možda su ta putovanja bila razlog, pomisli sada general.

Razmišljao je o tome kako se njegovi roditelji nisu razumeli. Gardista je lovio; pošto nije mogao da uništi svet, svet u kome postoje i nešto drugo i neki drugi, sem njega - strani gradovi, Pariz, zamkovi, strani jezik i način života - ubijao je jelene, medvede i srne. Da, možda zbog putovanja. Ustao je, i stao ispred bele keramičke peći, koja je nekada grejala spavaću sobu njegove majke. Bila je to velika peć, sto godina stara, a toplota je zračila iz nje kao iz onih dobroćudnih, tunjavih i debelih ljudi, koji bi svoju sebičnost želeli da ublaže nekim velikodušnim i jeftinim postupkom. Bilo je očigledno da se majka ovde smrzavala. Za nju je ovaj zamak bio mračan, sobe sa lukovima usred šume: zato je zidove oblagala svilom pastelnih boja. Bilo joj je hladno, jer je u šumi večito bilo vetra, i leti, vetra, koji je imao ukus planinskog potočića kada nadođe u proleće od otopljenog snega i počinje da se izliva. Bilo joj je hladno, zato se bela keramička peć bez prestanka morala ložiti. Majka je čekala na čudo. Došla je na istok, jer je jedna strast, koja ju je dotakla, bila jača od njenog razuma i prosuđivanja. Gardistu je, na položaju ambasadora, upoznala u Parizu. Upoznali su se na jednom balu i ništa nisu mogli protiv tog susreta. Muzika je svirala, a gardista je francuskoj grofici rekao: "Kod nas su osećanja jača, kobnija." To je bilo na diplomatskom balu. Na velikim prozorima bile su bele zavese: stajali su u jednom prozorskom udubljenju i gledali ostale kako plešu. Pariške ulice prekrio je sneg. U tom trenutku u dvoranu je ušao francuski kralj. Svi su se poklonili. Kralj je na sebi imao plavi frak i beli prsluk; svoje naočare, sa zlatnom drškom, polako je približio očima. Kada su se ispravili, pogledali su se u oči. Već tada su znali da ne mogu učiniti ništa, da moraju živeti zajedno. Smešili su se zbunjeno. Bili su bleđi. Muzika je i dalje svirala. Francuskinja upita:

"Kod vas, gde?"... - i smešila se, začkiljivši kratkovido. Gardista je rekao ime svoje države. Prva prisna reč koju su izrekli jedno drugom bilo je ime domovine.

U jesen su se vratili kući, posle skoro godinu dana. Strana žena je stigla sa velom na licu i uvijena u ćebad. Putovali su preko švajcarskih i tirolskih planina. U Beču su ih primili car i carica. Car je bio milosrdan, kao što u udžbenicima piše. Rekao je: "Čuvajte se! U šumi, gde vas odnosi, žive i medvedi. I on je medved." I nasmešio se. Svi su se smešili. Bila je to velika čast, car se našalio sa francuskom suprugom gardistinom. A žena je odgovorila: "Visosti, muzukom ću krotiti, kao Orfej divlje zveri." Putovali su kroz šume i livade sa mirisom voća. Kada su prešli granicu, nestale su planine i gradovi, i žena je počela da plače. "Cheri - rekla je - vrti mi se u glavi. Ovde ništa nema kraja." Vrtelo joj se od samog prizora, od težine jesenjeg vazduha, od prizora besvesne pustoši, gde je sve već bilo požnjeveno, gde se satima i satima voze kola, putevima bez kraja; samo se jato ždralova pojavi i nestane na nebu, i polja kukuruza, orobljenog pored puta, kao posle rata, ranjeni predeli i sami umiru kada vojska prođe. Gardista je bez reči sedeo u kolima, prekrštenih ruku na grudima. Ponekad bi zatražio konja, i satima jahao pored kola. Gledao je svoju domovinu kao da je prvi put vidi. Gledao je niske, bele kuće sa zelenim šalukaterima¹ i belim tremovima, gde su odsedali, kuće ljudi poznatog soja, u dnu dugačkih bašti, sa prijatno hladnim sobama, gde je sav nameštaj prepoznatljiv, a i miris ormana. Gledao je predele, čija su mu usamljenost i tuga tako dirnule srce, kao nikada ranije: bunar sa đermom sada je gledao očima žene, i slatinaste njive, brezove šume, ljubičaste oblake pre zalaska sunca, iznad ravnice. Zavičaj se otvorio pred njihovim očima, i gardista je po lupanju svog srca osećao da su predeli koji ih dočekuju, istovremeno i sudbina.

Žena je bez reči sedela u zastakljenim kočijama. Nekada bi licu prinela maramicu. Muž bi se tada nagnuo iz sedla i upitno gledao u suzne oči. Ali bi žena mahnula da se vozi dalje. Pripadali su jedno drugom.

Zamak ju je u prvo vreme utešio. Bio je velik, a šuma i planine su je tako odvojili od ravnice: bio je to zavičaj u stranoj kući. Sada je pristizao poručeni tovar, i svakog meseca stizao je novi. Iz Pariza i

Beča, tovar sa nameštajem, platnima, damastom, gravirama i klavirom, jer je žena muzikom želela da ukroti divlje zveri. Već je pao prvi sneg kada su završili sa uređivanjem i počeli da žive u zamku. Sneg je zatvorio zamak, kao jedna nema vojska tvrđavu, koju je opkolila. Noću su se iz šume pojavljivali jeleni i srne, stajali bi tako u snegu, na mesečini, i motrili prema osvetljenim prozorima zamka, u stranu okrenutim glavama, čudesnim, tamnim i ozbiljnim očima životinje, i slušali muziku koja je dopirala iz zamka. "Vidiš?. - govorila je žena dok je svirala na klaviru i smejala se. U februaru, oštra zima naterala je vukove da siđu sa snežnih planina; poslugi i lovci ložili su vatre u parku, a vukovi su zavijali privučeni i čarolijom vatre. Gardista je nožem nasrnuo na njih; žena je sa prozora gledala. U nečemu se nisu sporazumeli.

Ali, voleli su se. General priđe portretu svoje majke. Sliku je naslikao Bečlija, onaj isti koji je slikao i caričin portret, sa puštenom kosom: gardista je video portret u carevom kabinetu. Grofica je na portretu imala slameni šešir, sa cvetićima roze boje, kao devojke leti u Firenci. Slika, u pozlaćenom ramu, visila je iznad ormana sa puno fioka. Ovaj nameštaj bio je majčin. General se obema rukama naslonio na orman i tako gledao portret tamo u visini. Mlada žena na slici, glavu je nagnula u stranu, kao da pita: "Zašto?" To je bio smisao te slike. Plemenite crte lica, čulni vrat, ruke, na koje je navukla bele heklane polurukavice, u izrezu svetlozelene haljine bela ramena i grudi. Strankinja je bila. Nemo su se borili jedno sa drugim, muzikom i lovom, putovanjima i priređivanjem večera, kada su upaljena svetla u zamku izgledala kao da je izbio požar u salama, štale bi se napunile konjima i kočijama gostiju, a na svakom četvrtom stepeniku velikog ulaza stajao bi po jedan sluga u uniformi, sa podignutim dvanaestokrakim srebrnim svećnjakom, i muzika, i razgovori i mirisi tela vrteli su se u salama, kao da je život samo jedna očajnička svetkovina, nekakva tragična i veličanstvena svetkovina, da bi se na završetku oglasio trubač i svim učesnicima tog veselja nagovestio jedno zloslutno naređenje. General se dobro sećao tih večernjih zabava. Konji i kočije su ponekad u parku čekali uz logorsku vatru, jer u štalama nije bilo dovoljno mesta. I jednom je došao i car, koji je na ovim prostorima bio kralj. Dovezle su ga kočije s upregnutim belim konjima. Dva dana je lovio u šumi i u drugom

krilu je odseo, na gvozdenom krevetu spavao, i plesao sa domaćicom. Uz ples su razgovarali i njoj su se oči napunile suzama. Kralj je prekinuo ples. Poklonio se i poljubio joj ruku, zatim je dopratio do druge dvorane, gde je stajala njegova pratnja. Oboje su prišli gardisti i kralj joj je ponovo poljubio ruku.

- Šta ste pričali?... - pitao je kasnije, mnogo kasnije, gardista svoju ženu.

Ali ona ništa nije rekla. Niko nije saznao šta je kralj rekao ženi koja je iz tuđine došla, i uz ples se rasplakala. U kraju se i kasnije mnogo pričalo o ovome.

4

Zamak je sve zatvorio u sebe, kao neka velika, ukrašena kamena grobnica, gde trunu kosti i odeća od sive i crne svile davno umrlih žena i muškaraca prethodnih generacija. I tišinu je zamak zatvorio u sebe, kao nekog zatočenog vernika, koji trune u podrumskom zatvoru, bradat i plesniv na truloj slami. Zatvorio je i uspomene, uspomene mrtvih, koje se kriju po tajnovitim skrovištima soba, kao gljive, vlaga, slepi miševi, pacovi i bube u prizemlju prastarih kuća. Na kvakama se oseća drhtaj jedne ruke, koja se ustručava da pritisne tu kvaku. Svaka kuća, gde je strast svom snagom dodirnula ljude, napuni se ovom nerazgovetnom sadržinom.

General je gledao majčinu sliku. Poznavao je svaku crtu tog uskog lica. Njene snene oči sa prezirom su gledale u vreme; još iz davnina žene bi ovakvim pogledom kročile na gubilište, u isti mah prezirući one zbog kojih umiru i one koji ih ubijaju. Majčina porodica imala je kuću na moru, u Bretanji. General je imao možda osam godina kada su ga jednog leta odveli tamo. Tada se već putovalo vozom, ali jako sporo. Na mrežastoj polici vagona bili su smešteni, vezom izvezeni i majčinim inicijalima označeni platneni prtljazi. U Parizu je padala kiša. Dete je bilo smešteno u kočiju, postavljenu plavom svilom, iz koje je kroz zamagljeno staklo videlo grad, koji je kao ljigav stomak velike i debele ribe, mokro svetleo po kiši. Videlo je klizave krovove, visoke dimnjake, koji su se sivo krivili među prljavim zavesama vlažnog neba, kao da sasvim drugačije i nerazumljive tajne nekih sudbina izvikuju prema svetlu. Žene su smejući se hodale po kiši, jednom rukom bi malo odigle suknje, kao da su kiša, nepoznat grad, francuski jezik, sve to, bila neka vesela i veličanstvena stvar, samo dečak to još ne može da razume. Osam godina je imao, sedeo je ozbiljnog lica pored majke u kočiji, naspram dadilje i sobarice, osećao je da ima zadatak. Svi su u njega gledali, u malog, divljeg čoveka, koji je došao odande gde medvedi žive. Francuske reči je dečak pažljivo izgovarao, brižno i sa zebnjom. Znao je da sada govori u ime oca, zamka, šume, pasa i u ime ostavljenog doma. Kapija se otvorila, kola su ušla u prostrano dvorište, ispred širokih stepenica klanjale su se sluge obučene u frak. Sve je to bilo pomalo odbojno. Vodili su ga kroz bezbroj sala, gde je sve delovalo mučno i

preteće na svom mestu. U velikoj sobi, na spratu, čekala ga je baka Francuskinja. Imala je sive oči i tanke, tamne brkove; kosu, koja mora da je nekada bila crvena, a sada zaprljano crvenkasta kao da je vreme zaboravilo da opere tu kosurdu, nosila je visoko dignutu. Poljubila je dete, sa dve bele koščate ruke malo je unatrag izmakla glavu malom došljaku i tako ga gledala sa visine. "Toute de meme", rekla je majci, koja je zabrinuto stajala pored njih, kao da dete polaže ispit, kao da će se nešto odmah otkriti. Kasnije su doneli čaj od lipe. Sve je imalo nepodnošljiv miris, detetu se povraćalo. Oko ponoći je zaplakao i počeo da povraća. "Dovedite Nini!" - vikao je, i gušio se od suza. Beo, kao da je na samrti, ležao je u postelji.

Sledećeg dana dobio je visoku temperaturu, buncao je u groznici. Pristizali su elegantni lekari, u crnim večernjim odelima, s lancem zlatnog sata provučenim kroz srednje dugme belog prsluka, naginjali se nad detetom, i iz brade i odela širio se onaj isti miris. Miris koji su imali svi predmeti u zamku, bakina kosa i njen zadah iz usta. Dete je mislilo da će sigurno umreti ako taj miris ne nestane. Temperatura se nije smanjila ni do kraja nedelje, puls je preskakao. Onda su poslali telegram i pozvali Nini. Četiri dana je trebalo da dadilja stigne u Pariz. Majordomus sa zaliscima nije je prepoznao na železničkoj stanici, Nini je peške stigla do zamka, sa mrežastim zembiljom u ruci. Došla je onako kako se ptice sele; francuski nije znala, ulice nije poznavala, nikada nije umela da odgovori na pitanje kako je pronašla kuću u nepoznatom gradu, koja je skrivala bolesno dete. Ušla je u sobu, iz kreveta digla na ruke dete koje je umiralo i bilo jako tiho, samo su mu oči svetlele; spustila ga sebi u krilo, čvrsto zagrlila, sedela tako nemo i ljuljala. Posle tri dana pozvali su popa da pričesti dete. Uveče je Nini izašla iz sobe i na mađarskom grofici rekla:

- Mislim da će preživeti.

Nije plakala, samo je bila jako umorna, jer nije spavala šest dana. Vratila se u sobu, iz mrežastog zembilja izvukla domaću hranu i počela da jede. Još šest dana je na rukama držala dete. Grofica je ispred vrata klečala, plakala i molila se. Svi su bili tamo, baka Francuskinja, posluha, jedan mladi pop kosih očiju, koji je svaki čas, celog dana ulazio i izlazio iz zamka. Lekari su se polako povukli. Sa Nini su otputovali na more, a baka Francuskinja, zapanjena i

uvređena, ostala je u Parizu. Naravno, niko nije rekao zašto se dete razbolelo. Nisu to izgovorili, ali su svi znali! General je želeo ljubav, a kada su se oni stranci nagnuli nad njim, šireći onaj neizdrživ miris, rešio je da radije umre. U Bretanji je hujao vetar i plima među starim kamenjem. Crvene stene stajale su u moru. Nini je bila mirna, smeškajući se gledala je more i nebo, kao da je već sve to videla. Na sva četiri ćoška starog zamka bile su sagrađene zdepaste kule od prirodnog kamena; odatle su grofičini preci motrili na gusare. Dečak je brzo pocrneo, smejaao se mnogo. Više se nije plašio, jer je znao da su njih dvoje, on i Nini, jači. Sedeli su uz obalu mora, Nini u teget haljini sa karnerima, i sve je imalo slani ukus, i vazduh i cveće. Ujutro, kada se plima povuče, u dubinama crvenih stena na obali, preostali bi veliki morski pauci dlakavih nogu, rakovi sa crvenim stomacima i ljubičaste, pihtijaste morske zvezde. U dvorištu zamka stajalo je više stotina godina staro stablo smokve, kao neki mudrac pri izlasku sunca, koji, u svojim godinama, samo sasvim jednostavne priče može da ispriča. Ispod guste krošnje, krila se mirišljava hladovina. Tu je sedelo dete u podnevnim satima, umorno od šuma mora, sa dadiljom, i ćutalo.

- Biću pesnik - rekao je jednom, i gledao nagore, glave iskrivljene u stranu.

Gledao je more, plave kovrdžice vijorile su se na toplom vetru, ispod poluzatvorenih kapaka posmatrao je beskrajnu daljinu. Dadilja ga je čvrsto zagrlila, privukla mu glavu na svoje grudi. Ovo je rekla:

- Ne, ti ćeš biti vojnik.

- Kao otac? - dete je odmahivalo glavom. - I otac je pesnik, zar ne znaš? Stalno na nešto drugo misli.

- Istina - rekla je dadilja i uzdahnula. - Nemoj na sunce, anđele. Zaboleće te glava.

Dugo su tako sedeli ispod drveta. Slušali su more: šum je bio poznat. Isti šum, kao šuma kod kuće. Dete i dadilja su mislili na to, kako na svetu sve pripada jedno drugom.

5

Ovakvih stvari čovek se tek kasnije seti. Decenije prođu, zavuku se u jednu mračnu sobu, gde je neko umro, i odjednom čuju šum mora, reči davno izgovorene. Kao da je tih nekoliko reči izražavalo smisao života. Ali kasnije se uvek moralo pričati o nečem drugom.

U jesen, kada su se vratili iz Bretanje, gardista je u Beču čekao svoju porodicu. Dete su poslali u vojno vaspitalište. Dobio je mali mač, dugačke pantalone i čakov. Opasavši mu ukrašeni mač oko struka, u teget vojničkom kaputu, nedeljom su ga vodili u šetnju. Učenici su bili kao deca koja se igraju, pa su se sada obukli kao vojnici. Svi su imali bele rukavice, i otmeno pozdravljali.

Vaspitalište se nalazilo pored Beča, na vrhu brežuljka. To je bila žuta zgrada; sa prozora drugog sprata mogao se videti stari gradić, s pravim, strmim ulicama, i careva letnja palata, krovovi Senbruna i šetalište u velikoj bašti među potkresanim krošnjama. U belim širokim hodnicima sa lukovima, u učionicama, u trpezariji, i spavaonici, svuda je sve tako umirujuće bilo na svom mestu, kao da je ovo jedino mesto na svetu gde su najzad sve što je u životu neuredno i suvišno sredili i stavili na svoje mesto. Vaspitači su bili stariji oficiri. Sve je mirisalo na šalitru. U spavaonici su spavali njih tridesetorica, u svakoj sali tridesetoro dečaka istih godina, na uzanim gvozdanim krevetima, kao car. Iznad ulaza visilo je raspeće, sa osveštanom grančicom vrbe. Noću su gorele lampe svetlošću plave boje. Ujutro su se budili na znak trube; zimi se ponekad voda smrzavala u plehanim lavorima. Tada bi oficirska posluga donela iz kuhinje toplu vodu u velikim bokalima.

Učili su grčki, istoriju i balistiku, i kako da se ophode sa neprijateljem oči u oči, i istoriju. Dete je bilo bledo i kašljucalo je. Sveštenik ga je u jesen svako popodne vodio u Šenbrun u šetnju. Hodali su polako po širokim ulicama. Voda u fontanama imala je zlatnu boju od jesenjeg sunca. Dok su se šetali između uredno potkresanih drvoreda, dete se držalo uspravno, pravilno i ukočeno pozdravljajući rukama u belim rukavicama sve starije vojnike, koji su se u paradnoj opremi ovde šetali, kao da je svaki dan carev rođendan. U susret im je dolazila jedna žena sa čipkanim

suncobranom na ramenu, gole glave; brzim koracima prošla je pored njih, i sveštenik se duboko poklonio.

- Carica - rekao je šapatom detetu.

Ženino lice bilo je veoma bledo, gustu crnu kosu u trostrukoj pletenici obmotala je oko glave. Na tri koraka iza nje, malo pognuto, kao da se umorila u žurbi, pratila ju je žena u crnoj haljini.

- Carica - rekao je ponovo sveštenik, sa dubokom odanošću.

Dete se osvrnulo za usamljenom ženom, koja je prosto trčala kroz drvored ogromne bašte, kao da beži od nečeg.

- Liči na majku - rekao je, jer se setio slike, koja je visila iznad pisaćeg stola u očevoj radnoj sobi.

- Takve stvari ne smeju se reći - rekao je sveštenik ozbiljno.

Od jutra do večeri učili su šta se nikada ne sme reći. U ustanovi u kojoj se vaspitavalo četiristo učenika, vladala je takva tišina kao u unutrašnjosti paklene mašine, koja svakog trena treba da prasne. Svi su bili tu: iz čeških zamkova, kose boje zemičke, prćastih noseva i umorni, belih ruku iz moravskih krajeva, iz tirolskih zamkova, iz lovačkih kuća štajerske države, iz okolnih zamkova i iz mađarskih provincijskih kuća, sa dugačkim prezimenima, sa mnogo suglasnika i počasnim pridevcima ispred imena; titulama i činovima, koje su ovde, u ustanovi, odlagali u vrstu ormana, kao prefinjeno rublje iz Holandije ili po meri šivena građanska odela iz Londona ili Beča. Od svega toga ostalo je samo jedno ime i uz to ime jedno dete, koje je sada učilo šta sme i šta ne sme. Bili su tu dečaci Sloveni, u čijim se venama izmešala sva ljudska svojstvenost Imperije, bilo je među njima plavookih, jako umornih aristokrata, desetogodišnjaka, koji su gledali u prazno tako kao da su njihovi preci i umesto njih već videli sve. I jedan tirolski princ je pucao sebi u glavu, zbog ljubavi prema bratanici.

Konrad je spavao u susednom krevetu. Imali su po deset godina kada su se upoznali.

Bio je nabijeno, a ipak mršavo dete, kao kod stare sorte ljudi, kod kojih kosti vladaju nad mesom. Bio je sporiji, ali ne i lenj, samo svesno odmeren. Otac mu je dobio titulu barona u Galiciji, majka Poljakinja. Kada se smeja, oko usana bi mu se pojavljivala široka, detinjasta, Slovenima karakteristična crta. Retko se smeja. Bio je ćutljiv i pažljiv.

Od prvog trenutka živeli su zajedno, kao blizanci u majčinoj utrobi. Za ovo nije trebalo "sprijateljiti se", kako to vršnjaci rade, uz smešne i svečane ceremonije, sa preteranom strastvenošću, kako se čežnja javlja u čoveku kada prvi put želi da od sveta oduzme telo i dušu drugog, da postane njegovo, samo njegovo. To je smisao ljubavi i prijateljstva. Njihovo prijateljstvo bilo je ozbiljno i nemo, kao što su sva velika osećanja, koja su za ceo život. I kao u svim velikim osećanjima, i u ovome je bilo čednosti i griže savesti. Čovek ne može nekažnjeno oduzeti jednog čoveka od ostalih.

Ali su znali, od prvog trenutka, da ovaj susret obavezuje za ceo život. Dečak, Mađar, bio je tanak i krhak, i u to vreme lekar ga je pregledao svake nedelje: brinuli su se za njegova pluća. Na molbu direktora ustanove, pukovnika Moravca, gardista je došao u Beč, i dugo je razgovarao sa lekarima. Nije razumeo ništa od onoga što su lekari rekli, samo jednu reč: "opasnost". Dečak u suštini nije bolestan, samo je sklon bolesti. Opasnost, rekli su uopšteno. Gardista je odseo u malom hotelu "Kod Mađarskog kralja" u blizini crkve "Sveti Stefan", gde je i njegov deda odsedao. U hodnicima su visili jelenji rogovi. Nosač ga je pozdravio sa "Ljubim ruke". Boravio je ovde u dvema sobama. Obe sobe sa lukovima, bile su pretrpane nameštajem, presvučenim žutom svilom. Za dane boravka uzeo je dete, i zajedno su stanovali u hotelu, gde su iznad sobnih vrata bila ispisana imena stalnih i dragih gostiju, kao da je ova zgrada neki svetski samostan za usamljenu gospodu iz Monarhije. Pre podne su seli u fijaker i vozili se po Prateru. Već je bilo prohladno, sredina novembra. Uveče su išli u pozorište. Na pozornici, junaci su žestoko pričali, mlatarali, i padali mrtvi od sopstvenog oružja. Onda su u gostionici večerali u zasebnoj sobi, gde ih je posluživalo bezbroj kelnera. Dete je sa učtivošću starca i nemo živelo pored oca, kao da trpi i oprašta nešto.

- Kažu, opasnost - reče otac, više za sebe, posle večere i zapali jednu debelu, crnu cigaru. - Ako želiš, možeš da dođeš kući. Ali bih više voleo da se ne plašiš bilo kakve opasnosti.

- Ne plašim se, oče - prošapta dete. - Ali, neka Konrad uvek bude sa nama. Oni su siromašni. Želeo bih da na leto dođe kod nas.

- Prijatelj ti je? - upita otac.

- Da.

- Onda je i moj prijatelj - reče ozbiljno.

Nosio je frak, košulju sa karnerima. U poslednje vreme nije oblačio uniformu. Dečak je sa olakšanjem ćutao. Imao je poverenja u očeve reči. Gde god da su išli po Beču, oca su svuda poznavali, u radnjama, rukavičar, krojač, u restoranima, gde strogi glavni kelneri vladaju nad postavljenim stolovima, i na ulici, gde su žene i muškarci radosno mahali iz fijakera u prolazu.

- Hoćeš li posetiti i cara? - pitalo je dete oca, dan pre odlaska.

- Kralja - rekao je otac strogo, ukornim tonom. Malo kasnije, dodao je:

- Više nikada neću ići k njemu.

Dete je shvatilo da se nešto desilo između njih. Na dan odlaska, predstavio je ocu Konrada. Prethodne noći, zaspao je sa jakim lupanjem srca: sve je to bilo, kao neka veridba. "O kralju se ne sme govoriti u njegovom prisustvu" - opomenuo je svog prijatelja. Otac je bio velikodušan, prijatan, veliki gospodin u potpunosti. Konrada je jednim stiskom ruke primio u porodicu.

Od toga dana dete je manje kašljalo. Više nije bio sam. Nije podnosio usamljenost među ljudima.

Vaspitanje koje je u krvi doneo sa sobom od kuće, iz šume i iz Pariza, iz majčine naravi, propisalo je da čovek nikada ne govori o bolu, već da bez reči trpi. Najpametnije je što manje govoriti, tako su ga učili. Ali, bez ljubavi nije mogao da živi, i to je u nasleđe dobio. Možda je Francuskinja u porodicu donela čežnju da čovek pokaže nekom svoja osećanja. U očevoj porodici nije se pričalo o takvim stvarima. Bilo mu je potrebno da voli nekoga: Nini ili Konrada, i tada nije imao temperaturu, nije kašljucao, a blede, mršavo dečakovo lice zajapurilo bi se od oduševljenja i poverenja. Bili su u dobu kada dečaci još nemaju određen pol: kao da se još nisu odlučili. Meku, plavu kosu, koju je mrzeo, jer je smatrao da zbog toga liči na devojčicu, svake druge godine berberin je šišao do glave. Konrad je bio više muškobanjast, miran. Sada se njihovo detinjstvo uistinu otvorilo za njih, od tog doba više se nisu plašili, jer nisu bili sami. Imali su jedan drugog.

Na kraju prvog leta, kada su dečaci polazili natrag za Beč, mama Francuskinja stajala je na glavnom ulazu zamka i mahala putnicima. Onda je rekla Nini smešeći se:

- Najzad jedan dobar brak.

Ali se Nini nije smešila. Dečaci su svako leto stizali zajedno, kasnije su i Božić provodili zajedno u zamku. Sve im je bilo zajedničko, odeća, rublje, u zamku su im uredili zajedničku sobu, istovremeno su čitali istu knjigu, zajedno su otkrivali Beč i šumu, knjige i lov, jahanje i vrline vojnika, druženje i ljubav. Nini se plašila, možda je bila i pomalo ljubomorna. Već četiri godine trajalo je ovo prijateljstvo, dečaci su počeli da izbegavaju svet, imali su tajne. Ova veza postajala je sve dublja i grčevitija. General se hvalio Konradom, najradije bi ga pokazivao svakome, kao neku tvorevinu, kao umetničko delo, a istovremeno je bio ljubomoran na svakog, plašio se da će mu ga preoteti, onoga koga voli.

- Previše je - rekla je Nini majci. - Jednoga dana će ga napustiti. Tada će jako patiti.

- To je zadatak čovekov - rekla je majka, sedeći ispred ogledala, zagledajući svoju lepotu, koja prolazi. -

Jednog dana moramo izgubiti onog koga volimo. Ko to ne može da izdrži, nije za žaljenje, jer nije potpun čovek.

U ustanovi ih dugo nisu zadirkivali zbog ovog prijateljstva; navikli su se, kao na izuzetnu pojavu u prirodi. Već su ih samo zajedničkim imenom spominjali, kao bračne drugove. "Hajnrihovi." Ali ih nisu zadirkivali zbog njihovog prijateljstva. Bilo je nečeg u njihovom odnosu, nežnosti, ozbiljnosti, neprikosnovenosti, nečeg sudbinskog, i to zračenje razoružalo je i one sa podrugljivim namerama. U svakom ljudskom zajedništvu ljudi ljubomorno osete ovakve veze. Ništa ne priželjkuju toliko kao nesebično prijateljstvo. To priželjkuju beznadežno. U ustanovi, dečaci su se skrivali u oholost svog porekla, ili u učenje, u prerane bahanalije, ili u fizičke podvige, ili u prevremeni, zbrkani i bolni ljubavni odnos. Konradovo i Hanrihovo prijateljstvo treptalo je u tom ljudskom haosu, kao svetlost, obred srednjovekovnog zaveta. Ništa nije ređe među mladim muškarcima, od privlačnosti, one nesebične, koja od onog drugog ne želi pomoć, niti požrtvovanost. Mladost se uvek nada požrtvovanosti od onih kojima upućuje svoju nadu. Dva dečaka su osećala da žive u jednom predivnom, milostivom i bezimenom stanju.

Ništa nije tako nežno kao ova veza. Sve što život donosi kasnije, fine ili sirove čežnje, jaka osećanja, sudbonosne veze strasti, sve je

grublje, nečovečnije. Konrad je bio ozbiljan i čedan, i u svojoj desetoj godini, kao svaki pravi muškarac. Kada su dečaci ušli u pubertet i počeli tužno nasilno otkrivati tajne života odraslih, Konrad je zakleo Hajnriha da će njih dvojica živeti čisto. Ovu zakletvu dugo su čuvali. Nije bilo lako. Svake druge nedelje bi se pričestili, a spisak svojih grehova sastavljali su zajedno. Žudnje su se javljale u krvi, u nervima, dečaci su bili bleđi i imali nesvesticu kada bi se menjala godišnja doba. Živeli su čisto, kao da će prijateljstvo, čija je magija prekrila njihove mlade živote, nadoknaditi sve, što one ostale, radoznale i nemirne, tako grozničavo muči i tera u nejasne, podzemne predele života.

Živeli su po pravilima, koja su propisana po iskustvu i praksi proteklih stoleća. Svako jutro, sa zavojima i kacigama, polugoli do struka mačevali su jedan sat u fiskulturnoj sali. Zatim su jahali. Hajnrih je bio vest jahač, Konrad se očajnički borio na konju da uspostavi ravnotežu i sigurnost, njegovom telu nedostajale su uspomene nasleđenih sklonosti. Hajnrih je lako učio, Konrad sa teškoćama, ali ono što bi naučio, to je ljubomorno čuvao za sebe, grčevito, kao neko ko zna da je to znanje sav njegov imetak na ovom svetu. Hajnrih se sa lakoćom kretao u društvu, neobavezno i nadmeno, kao neko koga nikakva iznenađenja ne mogu zadesiti više na ovom svetu; Konrad je bio krut, sav na note. Jednog leta otputovali su u Galiciju, kod Konradovih roditelja. Tad su već bili mladi oficiri. Baron - star, ćelav i ponizan, koga je uništilo četrdeset godina službovanja za Galiciju i nezajažljiva društvena slavljublja jedne plemkinje, Poljakinje - zbunjeno uslužan, trudio se da zabavi mladu gospodu. Grad je bio zagušljiv, sa starim tornjevima, sa bunarom na sredini četvrtastog trga, sa tamnim sobama. Ljudi u gradu, Ukrajinci, Nemci, Jevreji, Rusi, živeli su u nekom žamoru, prigušenom vlašću, kao da se stalno nešto kuvalo u gradu, u tamnim i zagušljivim stanovima, pobuna ili samo neko jedno nezadovoljničko blebetanje, možda ni to: zagušljivost i uzbuđenje karavan-seraj i atmosfera iščekivanja prodirali su kroz kuće, trgove i kroz sam život u ovom gradu. Samo se katedrala izdvajala mirno iz ovog kreštavog, zavijajućeg košmara, sa svojom masivnom kupolom, širokim lukovima, kao da je jednom, bez ikakvih posledica, neko u gradu izrekao jedan zakon, konačan i nepromenljiv. Mladići su odseli u

hotelu, jer su u stanu baronovom bile samo tri male sobe. Prvo veče, nakon obilne večere, masnog mesa, teških mirišljavih vina - što su stari službenik, Konradov otac, i uvenula, tužna Poljakinja, majka, namazana jarkocrvenom i ljubičastom bojom, nalik na kakadua, poslužili, sa dirljivo tužnim uzbuđenjem u siromašnom stanu, kao da sreća njihovog sina, koga su tako retko viđali, zavisi isključivo od kvaliteta jela - mladi oficiri su pre spavanja još dugo sedeli u uglu restorana galicijskog hotela. Pili su teško mađarsko vino, pušili i ćutali.

- Sada si ih video - rekao je Konrad.

- Jesam - rekao je sin gardistin sa osećanjem krivice.

- Onda znaš - rekao je drugi, blago i ozbiljno. - Zamisli sada šta se ovde događa zbog mene, dvadeset i dve godine.

- Znam - rekao je general, i nešto mu je pritislo grlo.

- Svaki par rukavica - rekao je Konrad - koje moram da kupim kada zajedno izlazimo u pozorište, dolazi odavde. Ako mi treba nova konjska oprema, oni tri meseca ne jedu meso. Ako dam bakšiš na nekom balu, moj otac ne puši cigare nedelju dana. I to tako traje dvadeset dve godine. I uvek je bilo za sve. Negde daleko, u Poljskoj, na granici sa Rusijom postoji jedno imanje. Nikada ga nisam video. Pripada majci. Sa tog imanja stizalo je sve: uniforma, školarina, pozorišne karte, buketi cveća koje sam slao tvojoj majci kada bi bila na proputovanju u Beču, takse za ispite, izdaci oko dvoboja, kada sam morao da se potučem sa onim Bavarcem. Dvadeset dve godine, sve. Prvo su prodali nameštaj, zatim baštu, zemlju, i kuću. Potom zdravlje, lagodnost, svoj mir, starost, majčinu želju za ugledom i priznanjem u društvu, onda i to, da imaju jednu sobu više u tom vašljivom gradu, u sobama pristojan nameštaj i da ponekad mogu da prime goste. Shvataš?

- Oprosti - rekao je general uzbuđen i bled.

- Ne ljutim se - rekao je prijatelj veoma ozbiljno. - Samo sam želeo da jednom vidiš i znaš. Kada je Bavarac sa izvučenom sabljom navalio na mene mašući izbezumljeno, veoma veselo, kao da je sve to neka vrhunska šala, što ćemo iz sujete osakatiti jedan drugog, setio sam se majčinog lica, kako svako jutro odlazi na pijacu, da je kuvarica ne bi prevarila sa dva, tri filera, jer ta dva filera do kraja godine biće pet forinti, što u pismu može poslati meni... i onda sam

zaista bio u stanju da ubijem Bavarca, koji iz sujete želi da mi nanese povredu, a ne zna da je svaka ogrebotina koju mi učini, smrtni greh protiv dvoje ljudi, koji su u Galiciji bespogovorno žrtvovali svoje živote za mene. Kada častim poslugu u vašoj kući, tada trošim nešto od njihovog života. Veoma je teško živeti ovako - rekao je, i pocrveneo.

- Zašto? - pitao je tiho onaj drugi. Ne misliš li da je sve ovo njima zadovoljstvo?...

- Njima, možda. - Konrad je ćutao. Nikada do sada nije pričao o ovome. Sada je najzad rekao, zamuckujući i ne gledajući u oči prijatelju. - Meni je mnogo teško da živim ovako. Kao da nisam svoj. Preplašim se kada sam bolestan, kao da rasipam tuđu svojину, nešto što nije potpuno moje, moje zdravlje. Vojnik sam, vaspitavali su me da ubijam, i budem ubijen. Zakleo sam se na to. Ali, zašto su oni sve ovo podnosili, ako mene ubiju? Razumeš me?... Dvadeset i dve godine žive u ovom gradu, gde sve ima miris zagušljivog, kao u nečišćenom stanu, gde noće putujući karavani ... miris hrane, jeftin parfem i neprovetreni kreveti. Tu žive, nemo. Moj otac dvadeset dve godine nije bio u Beču, gde se rodio i odrastao. Dvadeset dve godine nikada nijedno putovanje, nikada nijedan letnji izlet, jer od mene se mora napraviti remekdelo, ono za šta su oni u životu bili slabi. Ponekad, kada želim nešto da učinim, ruka mi zastane u vazduhu. Večito ta odgovornost. Već sam želeo njihovu smrt - rekao je sasvim tiho.

- Da - rekao je general.

Četiri dana su ostali u gradu. Kada su oputovali, prvi put u životu osećali su da se nešto desilo između njih. Kao da jedan duguje nešto onom drugom. Rečima se to nije moglo iskazati.

6

Ali Konrad je imao jedno utočište, gde prijatelj nije mogao da ga prati: muziku. Kao da je imao jedno tajno skrovište, gde ga ruka sveta ne može dohvatiti. Hajnrih nije imao sluha, zadovoljavao se ciganskom muzikom i bečkim valcerima.

O muzici se u ustanovi nije pričalo, radije bi i vaspitači i učenici to otpeli i oprostili, samo kao neki mladalački hir. Svi imaju neku slabost. Neko gaji pse, po svaku cenu, ili jaše. Bolje je od kartanja, mislili su. Bezopasnije je od žena, mislili su.

Ali general je ponekad slutio, da muzika i nije tako bezopasna strast. U ustanovi, naravno, nisu trpeli ovu vrstu pobune muzikom. Vaspitni program bavio se osnovnim pojmovima u muzici, ali uglavnom opštim. Dovoljno je bilo znati da su za muziku potrebne mesingane trube, da kolonu predvodi major tamburaš, koji ponekad digne visoko svoj srebrni štap. Iza muzičara išao je mali poni, koji je vukao bubanj. Ova muzika bila je glasna i pravilna, disciplinovala je korake čete, privlačila civilno stanovništvo na ulicu, neizbežni sastav svake parade. Čovek je utegnutije koračao kada bi čuo muziku, to je bilo sve. Muzika je ponekad bila vesela, ponekad svečana. Inače, niko na nju nije obraćao posebnu pažnju.

Ali Konrad bi svaki put prebledeo kada bi čuo muziku. Svaka vrsta muzike, i ona najobičnija, dodirivala bi ga duboko, kao neki fizički napad. Prebledeo bi, usne bi mu podrhtavale. Njemu je muzika govorila nešto, što drugi nisu mogli razumeti. Verovatno se melodije nisu obraćale njegovom razumu. Disciplina, u kojoj je živeo, u kojoj je vaspitavan, pomoću koje je dobio rang, koju je dobrovoljno prihvatio, kao vernik kaznu i okajanje, u ovakvim trenucima bi popustila, kao da grč i kruto držanje popuštaju u njegovom telu. Kao kada na paradama, posle duge, zamorne smotre iznenada komanduju "voljno!". Usne bi mu drhtale, kao da želi nešto da kaže. U tim trenucima zaboravio bi gde je, oči bi mu se smešile, zagledao bi se u vazduh, ne primećujući okolinu, pretpostavljene, drugove, lepe žene, niti publiku u pozorištu. Muziku je slušao celim telom, onako žedno, kako osuđenik u ćeliji osluškuje daleke korake, koji možda donose vest o spasenju. U tim trenucima, nije čuo ako su mu se obraćali. Muzika je preokretala svet oko njega, na trenutke

promenili bi se zakoni veštačkog sporazuma, u takvim trenucima Konrad više nije bio vojnik. Leti, jedne večeri dok je Konrad u zamku svirao na klaviru zajedno sa generalovom majkom, nešto se desilo. Pre večere, u velikoj sali sedeli su gardista i sin slušajući muziku, iz jednog ugla, strpljivo i učtivo, kao kada bi neko rekao: "Život je obaveza, i muziku moraš podneti. Nije pristojno protiviti se ženama." Svirali su Šopenovu "Fantaziju poloneze". Majka je svirala strastveno. Kao da se sve pokrenulo u sobi. I otac i sin osetili su iz ugla sale, u foteljama, u učtivom i strpljivom čekanju, da se u ona dva tela, u telu majke i Konrada sada nešto događa. Kao da je ta pobuna muzike odigla sav nameštaj, kao da je snaga zatresla teške, svilene zastore ukraj prozora, kao da je sve što su ljudska srca već sahranila, što je pihijasto i užeglo, sada oživelo, kao da se u srcima ljudi pritajio jedan samrtni ritam, koji u nekom trenutku života kobnom snagom počne da kuca. Učtivi slušaoci shvatili su da je muzika opasna. Ali ono dvoje, majka i Konrad, zajedno uz klavir, više nisu marili za opasnost. "Poloneze" je bio samo izgovor, za oslobađanje snaga u svetu, koje će prodrmati i u vazduh dići sve ono što je čovek uredio i sada brižno čuva. Oboje su sedeli tako uspravno i ukočeno ispred klavira, sa zategnutim telima, pomalo nagnutim unapred, kao da muzika diže u vazduh nevidljive, samo iz predanja poznate vatrene kočije, i u toj oluji i jurnjavi van sveta njih dvoje svojim ukrućenim telima i čvrstim rukama drže uzde oslobođenih snaga. Onda su naglo, sa jednim jedinim tonom začutili. Snop večernjeg sunca kroz prozorsko krilo obasjao je prašinu zlatne boje u vazduhu, i kao da se ona digla za kočijom muzike, koja se zaputila put nebesa u ništavilo i propast.

- Šopen - rekla je Francuskinja, i teško je disala. - Otac mu je bio Francuz.

- A majka Poljakinja - rekao je Konrad, i glave iskrivljene u stranu gledao je napolje. - Bio je rod moje majke - rekao je tiho, kao da se stideo zbog ove veze.

Svi su ga slušali pažljivo, jer je u tonu bilo neke čudne tuge, kao kada proterani pričaju o čežnji za domovinom i o domu. Gardista, telom nagnut napred, zagledao se veoma pažljivo u prijatelja svoga sina, kao da ga sada vidi prvi put. Uveče, kada je ostao nasamo sa sinom u biblioteci, rekao mu je:

- Konrad nikada neće biti pravi vojnik.

- Zašto? - upitao je mladić uplašeno.

Ali je znao da je otac u pravu. Gardista je samo slegao ramenima. Pušio je cigaru, i ispruženih nogu sedeo ispred kamina, zagledan u dim cigare. Sa mirnoćom i nadmenošću stručnjaka odgovori:

- Jer je drugačiji čovek.

Posle mnogo godina, otac više nije bio živ, kada je general razumeo ovu kratku rečenicu.

Čovek uvek zna istinu, onu drugu istinu, koju uloga, kostimi, situacije iz života skrivaju. Dva dečaka rasla su zajedno, vaspitavana zajedno, položili zakletvu zajedno, stanovali zajedno za vreme bečkih godina, jer je gardista znao način kako da svog sina i Konrada u prvim godinama službovanja smesti blizu dvora. Iznajmili su stan u blizini šenbrunskog vrta, na prvom spratu jedne uzane sive zgrade. Prozori stana otvarali su se prema uzanom i zagušljivom vrtu, prepunom šljiva. Imali su tri sobe, kod gluve udovice vojnog lekara. Konrad je unajmio klavir, ali je retko svirao; kao da se plašio muzike. Živeli su tu, kao braća, i general je ponekad uznemireno osećao da njegov prijatelj ima tajnu.

Konrad je bio "drugačiji čovek", i njegovoj tajni nije se moglo približiti pitanjima. Uvek je bio smiren. Nikada se nije raspravljao. Živeo je tako, zbrinjavao svoje dužnosti, družio sa drugarima, kretao se među svetom i u društvu, kao da služenje vojske nikada neće prestati, kao da je život jedna odredba i rok službe, ne samo danju već i noću. Bili su mladi oficiri, a sin gardistin ponekad je uznemireno opažao da Konrad živi kao monah. Kao da ne živi u ovom svetu. Kao da posle zvanične službe, za njega počinje jedno sasvim drugo službovanje, komplikovanije i odgovornije, kao i kod mladih monaha kod kojih služba ne podrazumeva samo časove molitve i verskih obreda, već i samoću, meditaciju, čak i u vreme sna. Plašio se muzike, sa kojom je imao tajnu vezu, ne samo sopstvenom svešću već i telesno: kao da je dublji smisao muzike bila jedna vrsta sudbinske naredbe, koja ga pomera sa putanje, i nešto lomi u njemu. Ujutru su jahali zajedno u Prateru ili u školi jahanja, onda bi Konrad ispunio svoje službene obaveze, otišao kući u stan, i ponekad bi prošle nedelje a da ne izađe uveče. U staroj kući, osvetljavali su svećama ili petrolejskom lampom; sin gardistin skoro svake noći vraćao se posle ponoći, sa balova ili iz društva, i već sa ulice, iz fijakera bi ugledao slabu, nesigurnu i optužujuću svetlost sa prozora svoga prijatelja. U svetlosnim znacima tog prozora bilo je nečeg optužujućeg. Sin gardistin pružio bi novčić fijakeristi, zastao na trenutak u praznoj ulici, ispred stare kapije, skinuo rukavice, potražio ključ, i zatim osetio da je i ovo veče pomalo izdao svog prijatelja.

Dolazio je iz sveta, gde su svirali tiho, u restoranima i balskim dvoranama, iz noćnog života gradskog; ali drugačije od onog kako je to prijatelj voleo. Svirali su, da bi život bio prijatniji i svečaniji, da bi se oči u žena caklile, a da bi taština muškaraca bacala varnice. Zbog toga su svirali, u gradu, gde je sin gardistin provodio noći u svojoj mladosti. A muzika, koju je Konrad voleo, nije pružala zaborav, već je u ljudima dodirivala strast, lošu savest, i bila pozvana da život, u srcima i u svesti ljudi, čini stvarnijim. Takva muzika je zastrašujuća, pomislio je, i u inat počeo da zvižduće jedan valcer. Te godine, u Beču, svuda su pevušili valcere jednog mladog kompozitora, Štrausa. Pronašao je ključ od kapije, polako otvorio tešku, više stotina godina staru kapiju, prošao kroz prizemlje memljivog, petrolejskim lampama osvetljenog hodnika, na trenutak se zaustavio i pogledao vrt, koji je spavao pod belim snežnim prekrivačem na zimskoj mesečini, kao da su kredom nacrtali njegovo mesto među crnim obrisima i pojavama u pozadini. Sve je bilo mirno. Beč je već spavao. Spavao je duboko, a sneg je padao. Spavao je i car, i još pedeset miliona ljudi u njegovim državama. Sin gardistin je osećao da je i on povezan sa ovim mirom i tišinom, i on čuva carev san i sigurnost, kao i onih pedeset miliona duša, čuva i onda kad ne čini ništa drugo, već samo nosi uniformu, odlazi u društvo uveče, sluša valcere, pije francuska crna vina, i sa damama i gospodom vodi tačno one razgovore koji se od njega očekuju. Sin gardistin je znao da se pokorava vrlo krutim naređenjima, pisanim i nepisanim, i da je ova poslušnost, u kasarni, na terenima vojnih vežbi i u salonima, podjednako i obaveza. Osećanje sigurnosti u onih pedeset miliona nastaje tako; što car odlazi na spavanje pre ponoći, u pet ujutro ustaje i uz svetlost sveća, seda u američku pletenu fotelju, uz svoj pisaći sto, i svi ostali, koji su se zakleli njegovim imenom, poslušno slede navike i zakone. Naravno i dublje se moralo pokoravati, od onoga što je zakonom bilo propisano. Čovek je u svom srcu nosio pokornost, i to je bilo najvažnije. Morao je verovati da je sve na svome mestu. Sin gardistin i njegov prijatelj tada su imali dvadeset dve godine.

Živeli su u Beču, bili su mladi oficiri. Sin gardistin tiho je zviždukao melodiju jednog valcera dok se peo trulim stepenicama. Svuda u kući pomalo se osećala buđ, po sobama, na stepeništu, ali se to

mešalo sa nečim što je podsećalo na miris sirupa za kompote. Te godine dani zimskog karnevala bili su vrlo veseli. Svako veče igralo se u belim i zlatnim dvoranama. Napadalo je mnogo snega, i fijakeri su nečujno razvozili zaljubljene. Beč je igrao u susnežici, sin gardistin je svakog jutra odlazio u stari manež, i gledao vežbe španskih konjušara sa belim lipicanerima. Živelo je nešto u telima ovih konja i konjušara, jedna vrsta otmenosti i plemenitosti, neki osećaj ritma i prijatnosti, kao u svesti starih duša i plemenitih tela. Onda bi odlazio u šetnju, jer je bio mlad. Razgledao bi izloge u gradu, stari kelneri i kočijaši su ga prepoznavali, jer je ličio na oca. Beč je bila jedna velika porodica, i Monarhija, Mađari, Nemci, Moravci, Česi, Srbi, Italijani i Hrvati, i unutar te velike porodice svi su tajno osećali da usred ovih pustolovnih želja, naklonosti i žestina, red može održati samo car, koji je istovremeno bio stariji vodnik i visočanstvo, činovnik i grand seigneur, neuka seljačina i vladar. Beč je bio veseo. U starom delu grada, u pivnicama sa lukovima i debelim zidovima točili su najbolje pivo na svetu, a miris junećeg gulaša do zvona u podne ispunio bi ceo grad, šireći prijaznost i gostoprimstvo po ulicama i u srcima, kao da će mir života biti večan. Žene su nosile crne mufove, šešire ukrašene perjem, a oči su im se caklile pod velovima. Popodne u četiri u kafeima bi palili plinske svetiljke i služili kafu sa šlagom, generali i činovnici sedeli su za svojim stalnim stolovima, žene crvenih obraza pritajene u dnu fijakera, žurile su prema, na brzinu naloženim, stanovima mladih neženja, jer je bilo vreme karnevala, a ljubav harala kao najveća epidemija. Ljubitelji dobrog vina, pre početka pozorišnih predstava, svraćali su u podrum grofa Esterhazija, u njegovoj palati u centru grada, kod Zahera su već postavljali stolove u separeima za nadvojvode, a gospoda Poljaci su uzbuđeno i tužno ispijali jake rakije u zadimljenim podrumima, preko puta crkve Svetog Stefana, jer Poljska nije bila srećna. Inače, te zime u Beču su bili česti oni trenuci kada se činilo da je svako savršeno srećan. Sin gardistin je na to mislio, tiho zviždao i smešio se. Već u predsoblju osetio je prijatnu toplinu kaljeve peći, kao neko rodbinsko rukovanje. Sluga je uslužno skočio od kaljeve peći, prihvatio gospodarev kaput, vojničku kapu i rukavice, i već je jednom rukom dohvatio, sa bele kaljeve peći, bokal sa francuskim crnim vinom, jer je mladi gospodar svako

veče, pre spavanja, voleo da popije nekoliko gutljaja, kao da se uz teške i mudre poruke burgundca želi oprostiti od lakih uspomena toga dana i večeri. I sada je, sa tim vinom na srebrnom poslužavniku, sluga trčao za njim u Konradovu sobu.

Ponekad su do jutra pričali tako, u polumračnoj sobi, dok bi se peć hladila, a sin gardistin praznio bokal do poslednjeg gutljaja. Konrad je pričao o knjigama koje je čitao, a sin gardistin o životu. Konrad nije imao novca za život, vojska je za njega bila služba, sa uniformom, sa činom, služba sa svakojakim finim i zamršenim posledicama. Gardistin sin je znao da se njihovo prijateljstvo i njihov savez, koji je bio složen i krhak, kao svaka sudbinska ljudska veza, mora spasti novca, mora osloboditi čak i senke zavidljivosti i netaktičnosti. To nije bilo lako. O ovome su pričali u bratskom duhu. Sin gardistin tiho je molio Konrada da podeli sa njim njegov imetak, sa kojim uistinu i nije znao šta da radi. Konrad je objasnio da ne može da primi ni jedan jedini filer. I obojica su znali da je istina ta: sin gardistin ne može da da Konradu novac, i morali su da prihvate da se on kreće u društvu, živi dostojno svoga ranga i imena, a Konrad kod kuće, u iznajmljenom stanu, pet dana u nedelji večerava kajganu, i svaki put lično prebrojava belo rublje kada stigne sa pranja. Ali sve ovo nije bilo važno. Ono što je zastrašujuće bila je spoznaja da van novca ovo prijateljstvo mora biti spaseno za ceo život. Konrad je stario jako brzo. U dvadeset petoj godini života već je nosio naočare za čitanje. I kada bi prijatelj noću stigao iz Beča i društva, sa mirisom duvana i kolonske vode, malčice razbarušen i mladalački-svetski, pričali su tiho, dugo, kao saučesnici, kao da je Konrad mađioničar, koji sedi kod kuće, razmišlja o značenju ljudi i pojava, dok njegov famulus, obilazeći svet, prikuplja tajanstvene vesti o ljudskim životima. Konrad je najradije čitao knjige na engleskom, priče o zajedničkom životu ljudi, o razvitku društva. Sin gardistin voleo je da čita samo o konjima i putovanjima. I pošto su voleli jedan drugog, svaki je oprostio onom drugom prvobitan greh: Konrad prijatelju bogatstvo, a sin gardistin Konradu siromaštvo.

Ona "različitost" o kojoj je otac govorio, kada su Konrad i grofica svirali Šopena, davala je vlast Konradu nad dušom prijateljevom.

Šta je bio smisao ove vlasti? Svaka ljudska vlast u sebi sadrži izvestan jedva primetan i fini prezir prema onima nad kojima

vladamo. Tek tada možemo u potpunosti da vladamo ljudskim dušama ako upoznamo, razumemo i veoma smišljeno prezremo one koji su primorani da se predaju. Ovi noćni razgovori u bečkom stanu vremenom su dobili takav ton, kao da vaspitač i učenik razgovaraju. Kao svaki čovek koga okolnosti i sklonost prisile na usamljenost pre vremena, i Konrad je sa lakom ironijom, sa malo prezrenja, a istovremeno i sa nemoćnim interesovanjem govorio o svetu, kao da sve ono što se sa druge strane obale nazire, samo decu, ili, čak, i od dece manje obaveštena stvorenja može interesovati. Ali u glasu se osećala nostalgija: mladost stalno oseća nostalgiju, stalno čezne za jednom sumnjivom, običnom i zastrašujućom domovinom, čije ime je svet. I dok se Konrad prijateljski i nadmeno, šaljivo i kao usput rugao sinu gardistinom za sve ono što je iskusio u svetu, u glasu se osećalo gutanje neutoljive žeđi.

Tako su živeli u bleštavom svetlu mladosti, u istoj ulozi koja je bila i struka, a istovremeno je životu dala ozbiljnu zategnutost i unutrašnju sadržinu. I ženske ruke su kucale nežno, uzbuđeno i veselo na vratima bečkog stana. Tako je, jednoga dana, zakucala i Veronika, plesačica - general, zbog sećanja na to ime, protrlja sada oči, kao neko ko se budi iz dubokog sna i rasejano se priseća. Da, Veronika. Zatim Angela, udovica vojnog lekara, koja je od svega najviše volela konjske trke. Ali ne, ipak Veronika, plesačica. Stanovala je u ulici Tri potkovice, u potkrovlju jedne prastare kuće, u studiju, koji se nikada nije mogao dobro zagrejati. Ali, samo je tu mogla živeti, gde je prostor savršeno odgovarao njenim vežbama koraka i okretanja. Ogromni, prašnjavi Makart-buketi kitili su praznu salu, i slike životinja, koje su vlasniku ostale od prethodnog stanara, slikara, umesto stanarine. Najradije je slikao samo ovce: iz svakog ugla velike sale, tužne ovce piljile su u posetioca, vlažnim-praznim životinjskim očima. Tu je živela Veronika, igrčica, među prašnjavim zavesama i starim nameštajem sa izlizanim navlakama. Njeni jaki mirisi osećali su se već u stepeništu, isparavanje ružinog ulja i francuskog parfema. Jedne letnje večeri otišli su na večeru utroje. Ovoga se sada setio jasno, kao da posmatra fotografiju pod lupom. Večerali su u restoranu jedne obližnje šume, u blizini Beča. Fijakerom su došli tamo, vozeći se kroz zagušljivu šumu. Igrčica je nosila cvetni šešir sa širokim obodom, bele heklane rukavice do

lakata, strukiranu svilenu haljinu roze boje i crne cipelice od ripsa. Bila je savršena i u svom lošem ukusu. Nesigurno je koračala ispod krošnji, po stazi posutoj kamenčićima, kao da je svaki zemaljski korak ka stvarnim ciljevima u životu, baš kao i ovaj koji je vodi u restoran, bio nedoličan njenih nogu. Kao što je nepristojno svirati narodne pesme na Stradivarijusovoj violini, tako je ona čuvala svoje noge, ta remekdela, kojima je jedini cilj i smisao mogao biti samo ples. Večerali su u dvorištu seljačke kuće, zarasle u divlju lozu, uz sveće, sakrivene pod staklenim zvonom. Pili su lako crno vino, i mlada žena se mnogo smejala. Na putu kući, u noći obasjanoj mesečinom, kada su sa uzvišice ugledali grad, koji je plivao u beloju svetlosti, Veronika ih je razdragana zagrlila obojicu. To je bio trenutak sreće, i nesvesnosti postojanja. Nemo su je otpratili do kuće i za rastanak joj poljubili ruku ispred stare kapije. Veronika. I Angela, sa konjima. I sve ostale, sa cvetom u kosi, koje su proplesale, ostavljajući trake, pisma, cvetove i po jednu rukavicu za sobom. Ove žene su u njihove živote unele prve ljubavne zanose, i sve ono što ljubav znači: žudnju, ljubomoru i očajničku usamljenost. Ali van onoga što su bile žene, uloge i svet, njima se otkrivalo jedno osećanje, koje je bilo jače od svih. Ovo osećanje samo muškarci poznaju. Ime mu je prijateljstvo.

8

General se obukao. Sam se oblačio; svečanu uniformu potražio je u ormanu, dugo je zagledao. Prošla je decenija od kada nije oblačio uniformu. Otvorio je jednu fioku i potražio svoja odlikovanja, zagledao je ordenja naređana u kutiji sa crvenom, zelenom i belom svilenom postavom. Kako je uzeo u ruke ove srebrne i zlatne medalje, video je jedan most na Dnjepru, svečanu paradu u Beču, jedan prijem na peštanskom dvoru. Slegao je ramenima. Šta mu je život dao? Obaveze i taštinu. Rasejano, kao kockar na kraju velike igre, šarene žetone, i on je spustio odlikovanja natrag u kutiju.

Obukao je crno odelo, vezao belu pike kravatu i vlažnom četkom prošao kroz oštru sedu kosu. Poslednjih godina je svako veče oblačio ovo strogo crno odelo. Prišao je pisaćem stolu, nesigurnim, starački drhtavim rukama, izvadio ključić iz novčanika, i njime otključao dugačku i duboku fioku. Iz tajnih pregrada fioke, izvadio je razne predmete: belgijski pištolj, paket pisama uvezan plavom trakom i jednu tanku svesku u žutom somotnom povezu, na čijim je koricama pisalo: Souvenir. I sveska je bila obmotana i uvezana plavom trakom, i zapečaćena. General je dugo držao svesku u ruci. Zatim je dugo zagledao pištolj, detaljno, znalački.

Bio je to stari obrtni revolver sa šest metaka. Svih šest metaka bili su na svom mestu. Nehajnim pokretom ubacio je pištolj u fioku i slegao ramenima. Žutu svesku je spustio u dubok unutrašnji džep svog sakoa.

Prišao je prozoru i otvorio šalone. Dok je spavao, kiša je osvežila baštu. Hladan vetar provlačio se među drvećem. Već se smrkavalo. Nepomično je stajao ispred prozora, ruku prekrštenim na grudima. Posmatrao je predeo, dolinu, šumu, žuti puteljak dole u dubini, obrise grada. Njegov pogled, naviknut na daljine, prepoznao je kola kako kaskaju na putu. Gost je već bio na putu prema zamku.

Gledao je u metu, koja se brzo pomerala, nepomičan, lica bez izražaja, a jedno oko je zatvorio, kao lovac kada nišani.

Već je prošlo sedam sati kada je general izašao iz sobe. Oslanjajući se na štap sa drškom od slonovače, polako, ujednačenim koracima, prošao je dugačkim hodnikom, koji je sobe ovog krila zamka povezivao sa velikim salama, sobom za prijem, sa muzičkom dvoranom i salonima. Zid hodnika bio je prekriven portretima: preci, čukundede i čukunbabe, poznanici, nekadašnji nameštenici, drugovi iz puka, čuveniji gosti zamka, svi u zlatnim ramovima. U generalovoj porodici bila je tradicija da na dvoru živi slikar: putujući slikari portreta, ali i čuveni, kao S. iz Praga, koji je osam godina proveo ovde, kod dede generalovog, i naslikao svakog ko se našao ispred njegovih četkica, a takođe i majur i čuvenije konje. Čukundede i čukunbabe postale su žrtve putujućih slikara: staklastim očima, svečano odeveni, gledali su dole sa visine. Onda je sledilo nekoliko ozbiljnih muških lica, gardistini vršnjaci, muškarci, sa mađarskim brkovima, na čelu kosa očešljana u obliku puža, u crnim svečanim i vojnim paradnim odelima. Bila je to dobra generacija, pomislio je general, i gledao očeve rođake, prijatelje, drugare iz klase. Dobra generacija, malo usamljeni soj, nisu umeli srećno da se spoje sa svetom, bili su ponosni, ali su verovali u nešto: u poštenje, u muške vrline, u ćutanje, u samoću i u datu reč, u žene takođe. A kada su se razočarali, ućutali su. Većina je celog života ćutala, predala se obavezama i ćutanju, kao nekoj zakletvi. Pri kraju hodnika nizale su se francuske slike, stare francuske dame sa belim ukrašenim kosama, sa perikama, senzualnim usnama, portreti nepoznate debele gospode, majčina dalja rodbina, lica ljudi sa plavom, roze i svetlosivom pozadinom. Stranci. Onda očeva slika, u gardijskoj uniformi. I jedan majčin portret, sa šeširom okićenim perjem, u ruci jahački bič, kao artistkinja sa konjima u cirkusu. Onda je sledila praznina od kvadratnog metra među slikama na zidu: na belom zidu primećivao se sivi okvir pokazujući da je i ovde nekada visila slika. General je bez ikakvog izraza na licu prošao pored praznog kvadrata. Sada su sledili pejzaži.

Na kraju hodnika, u crnoj haljini, sa novom, uštirkanom belom kapicom na sićušnoj glavi, stajala je dadilja.

- Gledao si slike? - rekla je.

- Da.

- Ne želiš da vratimo sliku? - upitala je, i mirno, sa staračkom otvorenošću pokazala na zid. Pokazivala je prazno mesto, na kojem je nedostajala slika.

- Imamo je još? - upitao je general. Dadilja je potvrdno klimnula glavom.

- Ne - rekao je posle trenutka zatišja. A onda, tiše: - Nisam znao de je još čuvaš. Mislio sam da si je spalila.

- Nema nikakvog smisla - reče dadilja oštro, tankim glasom - spaljivati slike.

- Nema - odgovori general prisno, kako čovek samo sa dadiljom razgovara. - To ne menja stvar.

Zaokrenuli su prema širokim stepenicama i pogledali dole, gde su sobarice u predvorju, stavljale cveće u kristalne vazne.

Zamak je, pre nekoliko sati, počeo da živi, kao neka sprava koju su navili. Nije samo nameštaj oživeo, fotelje i sofe oslobođene letnjih platnenih prekrivača već i slike na zidovima, ogromni svećnjaci od kovanog gvožđa, ukrasni predmeti u vitrinama i na ivici kamina. Naslagali su cepanice u kaminima, jer je noćno isparenje sa kraja leta, posle ponoći, prekrivalo sobe vlažnom skramom. Predmeti, kao da su odjednom dobili smisao, kao da žele da dokažu kako na svetu sve dobije neki smisao, samo onda kada je povezan sa ljudima, ako postane sastavni deo ljudskih sudbina i događanja. General je posmatrao veliko predvorje, cveće na stolu ispred kamina, raspored fotelja.

- Ova kožna fotelja - rekao je - stajala je sa leve strane.

- Nisi zaboravio? - upitala je dadilja žmirkajući.

- Nisam - odgovori. - Ovde je sedeo Konrad, ispod sata, pored vatre. U sredini, naspram kamina, u stolici iz Firenze sedeo sam ja. Kristina je sedela preko puta, u stolici sa naslonom, koju je još moja majka donela.

- Zaista se sećaš, nema sumnje - rekla je dadilja, i uzdahnula.

- Sećam se - rekao je mirno. - Postavila si francuski porculan?

- Da, onaj sa cvetićima - rekla je Nini.

- Dobro. - Smireno je klimnuo glavom. Sada su neko vreme nemo gledali u dubinu prostrane sobe za primanje, sa ogromnim nameštajem, što je čuvao jednu uspomenu, smisao jednog sata,

jednog trenutka, kao da su dotle postojali samo drvo, platno, metal, sve po svojim zakonima, ali jedan trenutak, pre četrdeset i jedne godine, ispunio je živom sadržinom mrtve predmete, i taj trenutak bio je smisao njihovog postojanja. I sada, kada su oživali, kao sprava koju su navili, i predmeti se sećaju toga. - Šta ćeš poslužiti svome gostu?

- Pastrmku - rekla je Nini. - Čorbu i pastrmku. Krvavo meso i salatu. Morku. Flambirani sladoled. Kuvar deset godina nije to pripremao. Ali, valjda će ispasti dobro - rekla je zabrinuto.

- Pazi, da bude dobro. Tada je bilo i rakova - rekao je tiho, kao da govori u prazno.

- Da - reče dadilja smireno. - Kristina je volela rakove. Volela ih je u svakom obliku. Tada je još bilo rakova u potoku. Više ih nema. Sinoć nisam mogla da ih donesem iz grada.

- Pazi na vino - dodade general tiho, saučesnički poverljivo. Na ovu intonaciju dadilja se nehotice približila, nakrivila glavu, kao poverljiv član porodice, da bi tačnije razumela reči. - Naredi da donesu gore pomard iz osamdeset šeste. I šablis uz ribu. I jednu flašu starog muma, jednu od onih ogromnih boca. Sećaš se?

- Da, sećam se. - Dadilja je razmišljala. - Od toga je samo suvo ostalo. Kristina je pila poluslatko.

- Jedan gutljaj - dodao je general. - Uvek samo jedan gutljaj, uz pečenje. Nije volela šampanjac.

- Šta hoćeš od tog čoveka? - upita dadilja.

- Istinu - rekao je general.

- Vrlo dobro znaš istinu.

- Ne znam - odgovorio je glasno, i nije brinuo što su sobarice na taj ton prestale da uređuju cveće i pogledale gore. Ali su brzo spustile pogled i nastavile posao.

- Upravo istinu ne znam.

- Ali stvarnost znaš - rekla je oštro, napadajućim tonom.

- Stvarnost još nije i istina - odgovorio je general. - Stvarnost je samo pojedinost. Ni Kristina nije znala istinu. Možda je on, Konrad, znao. Sada ću mu oduzeti to - rekao je mirno.

- Šta? - upitala je dadilja.

- Istinu - odgovorio je kratko. Onda je začutao. Kada su sobarice nestale iz sobe za primanja, a njih dvoje, tamo gore, ostali sami, i

dadilja se nalaktila pored njega na gelender, izgledalo je kao da se dive planinskim predelima. Govoreći prema sobi, gde su one tri osobe jednom zajedno sedele ispred kamina, dadilja reče:

- Moram nešto da ti kažem. Kada je Kristina umirala, tebe je zvala.

- Da - rekao je general. - Ja sam bio ovde.

- Bio si ovde, ali ipak nisi bio ovde. Bio si toliko daleko, kao da si otputovao. Bio si u svojoj sobi, a ona je umirala. Bila je sama, samo sa mnom. Pred jutro te je zvala. Ovo ti kažem sada, da bi znao večeras.

General je ćutao.

- Mislim da stiže - rekao je, i ispravio se. - Nini, pazi na vino i na sve.

Iz pravca glavnog ulaza čuli su se točkovi landauera po sitnim kamenčićima. General je svoj štap naslonio uz ogradu stepeništa, i pošao, bez štapa, niza stepenice, u susret gostu. Na vrhu stepeništa zastao je za trenutak.

- Sveće - rekao je. - Sećaš se?... Sveće plave boje. Imamo ih još? Upalite ih uz večeru, neka gore.

- Toga se ne sećam - rekla je dadilja.

- Ja se sećam - odgovorio je tvrdokorno.

Uspravnog držanja, u crnom odelu, starački i svečano, polako je sišao niza stepenice.

Vrata sobe su se otvorila i u velikom dovratku, u stopu za slugom, pojavio se jedan starac.

- Vidiš, još jednom sam došao - rekao je gost, tiho.

- U to nikada nisam sumnjao - odgovorio je general, isto tako tiho, i nasmešio se. Rukovali su se, veoma učtivo.

Došli su do kamina i u hladnom, bleštavom osvetljenju jedne zidne lampe, poluslepo žmirkajući, pažljivo i temeljno odmerili jedan drugog.

Konrad je bio svega nekoliko meseci stariji od generala: proletos je napunio sedamdeset pet godina.

Dva starca su se gledala sa onom temeljitošću, kako samo stari ljudi zapažaju telesne pojave: jako pažljivo, istražujući suštinu, poslednje znake životne snage, tragove na licu preostale volje za životom, držanje.

- Ne - rekao je Konrad ozbiljno - čovek ne postaje mlađi.

Ali obojica su ljubomorno, a istovremeno prijatno iznenađeni, zaključili da je onaj drugi izdržao strogo ispitivanje: proteklih četrdeset jednu godinu, period razdvojenosti, vreme kada se nisu viđali, ali su ipak svaki dan, u svakom času znali o onom drugom, nije ih promenilo. Izdržali smo, pomislio je general. A gost, sa neobičnim zadovoljstvom, u kom su se pomešali i razočaranje i zburadost zbog zadovoljavajućeg ispita telesne snage - razočaranje, jer je onaj drugi svež i zdrav stajao pred njim, a zburadost, jer je u snazi i živ mogao ovde da se vrati - pomislio je: "Čekao me je, zato je toliko jak."

U ovim trenucima, obojica su osećali da im je vreme čekanja proteklih decenija dalo snage za život. Kao kada neko čitavog veka vežba jedan isti zadatak. Konrad je znao da se još jednom mora ovde vratiti, a general je znao da će taj trenutak doći jednoga dana. Za to su živeli.

Konrad je i sada bio bled, kao u detinjstvu, i primećivalo se po njemu da i danas živi u sobi i da izbegava vazduh. I on je nosio tamno odelo, ozbiljnu, ali veoma kvalitetnu garderobu. Nekoliko minuta su nemo gledali jedan drugog. Onda je sluga doneo rakiju.

- Odakle dolaziš? - upitao je general.

- Iz Londona.

- Tamo živiš?

- U blizini. Imam manju kuću pored Londona. Kada sam se vratio iz tropa, tu sam ostao.

- U kojim tropskim predelima si bio?...

- U Singapuru. - Podigao je bledu ruku, nesigurno je pokazao jednu tačku u vazduhu, kao da želi da označi u vasioni mesto gde je nekada živeo. - Ali samo u poslednje vreme. A pre toga, duboko unutra na poluostrvu, sa Malajcima.

- Kažu - rekao je general i, u znak pozdrava, visoko podigao čašu rakije prema svetlu - da tropi potroše i ostare ljude.

- Grozno - rekao je Konrad. - Svakom oduzmu deset godina života.

- Ali na tebi se ne vidi. Dobro došao! Ispili su piće i seli.

- Ne? - pitao je gost, kada je seo pored kamina, u fotelju koja je stajala ispod sata. General je pažljivo posmatrao njegove pokrete. Sada, kada je nekadašnji prijatelj zauzeo svoje mesto u fotelji - tačno na onom mestu gde je pre četrdeset jednu godinu poslednji put sedeo, kao da se nemoćno pokorava magnetizmu i čaroliji toga mesta - sa olakšanjem je treptao. Osećao se kao lovac, kad najzad ugleda u klopki divljač, koju je do tada oprezno zaobilazio. Sada je, konačno, sve i svako bio na svome mestu.

- Tropi su grozni - ponovio je Konrad. - Ljudi kao što smo mi ne mogu to da izdrže. Uništavaju organe, sagorevaju tkiva. Ubiju nešto u čoveku.

- Zato si otišao tamo - pitao je general uzgred, bez ikakvog naglaska - da bi ubio nešto u sebi?

Upitao je ovo učtivo, mirnim tonom. A onda je i on seo naspram kamina, u staru fotelju, koju su u porodici nazivali "stolica iz Firence". To je bilo njegovo mesto pre i posle večere, pre četrdeset jedne godine, kada su ovde sedeli utroje, on, Kristina i Konrad, i razgovarali. Sada su obojica gledali onu treću praznu stolicu, presvučenu francuskom svilom.

- Da - rekao je Konrad mirno.

- Jesi li uspeo?

- Već sam star - rekao je, zamišljeno gledajući u vatru.

Nije odgovorio na postavljeno pitanje. Tako su sedeli, bez reči, i gledali u vatru, sve dok nije ušao sluga i pozvao ih na večeru.

- To ti je tako - rekao je Konrad posle pastrmke. - U početku misliš, navići ćeš se. - Govorio je o tropima.

- Još sam bio mlad kada sam stigao, i ti se sećaš. Trideset četiri godine. Odmah sam otišao u močvare. Tamo ljudi stanuju u kućama sa limenim krovovima. Para nisam imao. Društvo kolonista plaćalo je sve. Noću, kao da ležiš u toploj magli. Ujutru je ta magla gušća i vreća. Onda otupiš. Svi piju, ljudima su oči crvene. Prve godine misliš, umrećeš. Treće godine osećaš, nisi više onaj isti, kao da ti se ritam života promenio. Živiš brže, nešto gori u tebi, srce ti drugačije kuca, a istovremeno si ravnodušan. Mesecima si ravnodušan. Ponekad to usledi tek posle pet godina, a ponekad već prvih meseci. Napad besa. Mnogi tada ubijaju, ili se ubiju.

- I Englezi? - upita general.

- Ređe. Ali i njih zarazi ova groznica, ovaj bes, čiji uzročnik nije nikakav virus. Ubeđen sam da je bolest, samo ne mogu da pronađem uzročnika. Možda je voda. Možda su biljke. Možda su malezijske ljubavi. Ne možeš se navići na te žene. Među njima ima prelepih. Imaju osmeh, izvesna vrsta glatkoće skriva se u njihovoj koži, u njihovom pokretu, u osmehu, u navikama, u njihovom načinu kako te služe za stolom i u krevetu... i, ipak se ne možeš na njih navići. Englezi, da, oni se brane. Nose sa sobom Englesku, u ručnom prtljagu. Svoju nabusitu ljubaznost, vaspitanje, zatvorenost, terene za golf i za tenis, viski, i smoking, koji će obući uveče u kućama sa limenim krovom usred močvare. Naravno, ne svaki. Ovo su samo legende. Većina njih posle četiri, pet godina postanu životinje, kao i svi ostali, Belgijanci, Francuzi i Holanđani. Tropi oglođu sa njih college manire, kao guba kožu sa ljudskog tela. Tropi nagrizu sa njih i Kembridž i Oksford. Sigurno da se u karton evidencije upisuje: "Tropi". Kao da kažu: "Krvna bolest". Ili: "Špijunaža". Svi su sumnjivi, ko god je duže vreme proveo u tropima, jer je uzalud igrao golf i tenis, ispijao viski u singapurskim društvenim krugovima i uzalud se pojavljivao s vremena na vreme u smokingu, uniformi sa odlikovanjima na grudima, na zvaničnim večerama vladara: sumnjiv je. Jer je doživeo trope. Jer je prošao kroz tu zastrašujuću i neprihvatljivu zarazu, u čemu postoji i nešto privlačno,

kao u svemu što je po život opasno. Tropi su bolest. Od tropskih bolesti može se izlečiti, ali od tropa nikada.

- Razumem - rekao je general. - I ti si se zarazio?

- Svi se zaraze. - Gost je gustirao šablis, zabačene glave, gutljajima pravog znalca. - Onaj koji samo pije, taj se lakše spasava. Tamo se strast svima pritajila u životima, kao tornado iz močvare, u šumama i među planinama. Svakojaka strast. Zato je u očima Engleza sa ostrva sumnjiv svako ko dolazi iz tropa. Ne zna se šta ima u krvi, u srcu, u nervnom sistemu? Taj više nije običan Evropljanin, to je sigurno. Nije sasvim. Uzalud je bio pretplaćen na evropske časopise, uzalud je čitao usred močvare sve što se sa ove strane piše i misli poslednjih godina ili u proteklih nekoliko stoleća. Uzalud je sačuvao onaj neobičan, mučno-brižan manir, na koji čovek iz tropa u društvu sebi sličnih pazi, kao što pijanac pazi u društvu na svoje ponašanje, drži se previše ukočeno, da niko ne primeti u njemu, njegovu strast, sasvim je ispravan i vaspitan... Ali iznutra se nalazi nešto drugo.

- Svejedno - reče general, i podiže čašu belog vina prema svetlu. - Ispričaj, šta je iznutra?

I kada je onaj drugi ćutao, nastavi:

- Zamišljam da si zbog toga došao večeras, da ispričaš.

Sedeli su za dugačkim stolom, u velikoj trpezariji, koju od Kristinine smrti nije posetio nijedan gost. Ova sala, gde decenijama niko nije ručavao, sada je delovala kao neki muzej, gde se čuvaju nameštaj i razni upotrebljavani predmeti, karakteristični za jedno minulo doba. Zidovi su obloženi starim drvenim ručnim radom, a nameštaj dopremljen iz Versaja. Oni su sedeli na dva kraja dugačkog stola prekrivenog belim stolnjakom, a u sredini stola stajale su kristalne vazne sa orhidejama. Oko cvetnog bokora, četiri skulpture od porculana, remek-delo fabrike iz Sevra, umetnički su prikazivale: Sever, Jug, Istok i Zapad. Ispred generala, stajao je simbol Zapada, a ispred Konrada Istok: mali crnac koji se kezi, sa kamilom i palmom.

Poređani svećnjaci od porculana, sa debelim, plavim crkvenim svećama. U sva četiri ćoška velike trpezarije, prigušena svetla. Sveće su gorele dugačkim plamenovima, soba je bila skoro u polutami. U kaminu od sivog mermera, gorela je vatra, žutim i crveno-crnim plamenom. Ali ogromne prozore do poda nisu zatvorili

do kraja, sive svilene zavese nisu namakli sasvim na prozore. Strujanje letnjeg vazduha pomeralo ih je s vremena na vreme, a kroz tanke zavese, videli su se mesečinom obasjani predeli, i žmirkajući gradić u daljini.

Pored stola, okićenog cvetnim bokorima i svećnjacima, leđima okrenuta kaminu stajala je još jedna goblenom izvezena stolica. Nekada je to bilo mesto generalove supruge, Kristine. Naspram nepostavljenog mesta stajala je skulptura Juga: lav, slon i jedan crnac, koji u spokojnom miru čuvaju nešto na malom prostoru. Majordomus u crnom večernjem odelu, u pozadini nepomično stražari, uz sto za posluživanje; pokretima očiju upravlja kretanjem slugu koji su večeras obučeni u francusku lakejsku odeždu, kratke pantalone do kolena i crni frak. Ovo pravilo je generalova majka uvela, i kad god su večeravali u ovoj sali - gde je svaki komad nameštaja, čak i tanjire, zlatni pribor za jelo, kristalne flaše, čaše i rezbarene lamperije, strana žena donela iz svoje domovine - zahtevala je da lakeji služe u uniformi tog vremena. U sali je vladala tolika tišina da se čulo i pucketanje cepanice. Pričali su tiho, no ipak su razumeli reči jedan drugog: topli, drveni zidovi odbijali su i tiho izgovorene reči, kao drvo instrumenta odjek žica.

- Ne - rekao je Konrad, koji je u međuvremenu jeo i razmišljao. - Došao sam jer sam bio u Beču.

Jeo je halapljivo, prefinjenih pokreta, ali sa staračkom proždrljivošću. Sada spusti viljušku na ivicu tanjira, malo se nagnu napred, i gotovo viknu prema udaljenom domaćinu:

- Došao sam jer sam želeo još jednom da te vidim. Zar to nije prirodno?

- Ništa prirodnije - odgovori ljubazno general. - Znači, bio si u Beču. Mora da ti je to bio veliki doživljaj, tebi, koji si upoznao trope i strast. Kada si poslednji put bio u Beču?

Učtivo ga upita, bez traga ruganja u glasu. Gost podozrivo pogleda prema njemu sa drugog kraja stola. Sedeli su pomalo zagubljeno ovde, dva starca, u velikoj sali, daleko jedan od drugog.

- Davno - odgovori. - Pre četrdesetak godina. Tada ... - reče nesigurno, i nehotice začuta, zbunjeno. - Tada sam proputovao kroz Beč, na putu za Singapur.

- Razumem - reče general. - I šta si sada našao u Beču?

- Promene - odgovori Konrad. - U mojim godinama i u mom položaju, čovek posvuda nailazi na promene. Istina, četrdeset jednu godinu nisam bio na evropskom kontinentu. Samo u francuskoj luci proveo sam nekoliko sati, na putu iz Singapura za London. Ali sam još želeo da vidim Beč. I ovu kuću.

- Zbog toga si krenuo na put? - upita general. - Jer si želeo da vidiš Beč i ovu kuću? Ili si imao i poslovnih razloga da posetiš kontinent?

- Ja više nemam nikakva posla - odgovori. Imam sedamdeset pet godina, kao i ti. Uskoro ću umreti. Zbog toga sam se uputio, zbog toga sam došao i u ovu kuću.

- Kažu - odgovori general učtivo, ohrabrujućim tonom - u ovim godinama čovek živi dotle dok mu ne dosadi. Ti ne misliš da je tako?

- Meni je već dosadilo - reče gost. Nenaglašeno je to rekao, ravnodušno.

- Beč - nastavi. - Znaš, za mene je to bilo kao zvučna viljuška u svetu. Izgovoriti reč - Beč - bilo je isto kao i dati zvuk zvučnoj viljušci, i onda pratiti šta će od tog zvuka čuti onaj sa kojim razgovaraš. Tako sam stavljao ljude na ispit. Ko nije umeo da odgovori, taj nije bio moj čovek. Jer Beč nije bio samo grad već i jedan zvuk, koji neko ili čuje u svojoj duši zauvek, ili ne. To je bilo nešto najlepše u mom životu. Siromah sam bio, ali nisam bio sam, jer sam imao jednog prijatelja. I Beč je, kao jedan prijatelj. Uvek sam čuo njegov glas, u tropima, kada je padala kiša. A, i u drugim prilikama. I u prašumu me je pratio plesnivi miris hodnika one kuće gde smo zajedno stanovali u Beču. U Beču je živela muzika, sve što sam voleo, u kamenu, u pogledu i u manirima ljudi, kao pročišćeni bes u ljudskom srcu. Znaš, kada već taj bes više ne boli. Zimski Beč i prolećni. Senbrunska šetališta. Plavo svetlo u našim spavaonicama, i veliko, belo stepenište sa baroknim statuama. Jahanja rano ujutro u Prateru. Beli konji španske škole. Snažno sam se sećao i želeo sam još jednom da vidim - rekao je tiho, skoro sramežljivo.

- I šta si našao posle četrdeset jedne godine? - upita general još jednom.

- Jedan grad - odgovori Konrad i slegnu ramenima.

- Promenu.

- Ovde - reče general - se nećeš razočarati. Kod nas se malo toga promenilo.

- Nisi putovao poslednjih godina?

- Vrlo malo. - General je gledao u plamen sveće. - Samo onoliko koliko je to po službenoj dužnosti bilo potrebno. Jedno vreme sam razmišljao da napustim službu, kao što si i ti učinio. Razmišljao sam o tome. Da oputujem u svet, da razgledam, tragam, potražim nešto ili nekog. - Nisu se gledali: gost je zurio u vinom napunjenu kristalnu čašu, general u plamen sveće. - Ali sam na kraju ipak ostao. Znaš, služba. Čovek postane krut, tvrdoglav. Obećao sam ocu da ću odslužiti svoje vreme do kraja. Zbog toga sam ostao. Istina, rano sam otišao u penziju. U pedesetoj su mi poverili korpus. Osećao sam da sam mlad za to. Onda sam podneo ostavku. Razumeli su i prihvatili.

- Uostalom - reče, i mahnu lakeju da natoči crno vino - usledilo je vreme kada više nije bilo tako veselo biti u vojsci. Revolucija. Vreme promene.

- Da - odgovori gost. - Čuo sam o tome.

- Kažeš čuo si? Mi i doživeli - reče strogo.

- Možda nisam samo čuo - odgovori sada drugi. - Sedamnaeste, da. Tada sam se drugi put vratio u trope. U močvari sam radio sa kineskim i malezijskim kulijima. Kineski su najbolji. Sve prokockaju na karte, ali su najbolji. Živeli smo duboko u močvari i prašumi. Telefona nije bilo. Ni radija. Po celom svetu je besneo rat. Tada sam već bio engleski državljanin, ali su razumeli da se ne mogu boriti protiv svoje domovine. Takve stvari oni razumeju. Zato sam mogao da se vratim u trope. Tamo nismo znali ništa, kuliji su najmanje mogli znati. Ali jednog dana u močvari, bez novina i radija, nedeljama daleko od svega što je mogla biti vest, oni su iznenada prekinuli rad. Tačno u podne. Bez ikakvog razloga. Oko njih se ništa nije promenilo, uslovi rada, sistem discipline, sve je bilo po starom, i snabdevanje. Ni bolje, ni gore. Kako je moglo. Kako je tamo i trebalo da bude. I jednoga dana, sedamnaeste, u podne, rekli su da neće raditi dalje. Izašli su iz guste prašume, četiri hiljade kulija, goli do pojasa, blatnjavi od pojasa, spustili alat, sekire, asove, i rekli su, dosta. Tražili su svašta. Da se od posednika oduzme pravo suđenja o disciplini radnika. Tražili su povećanje nadnice. Duže odmora u toku rada. Bilo je neshvatljivo šta ih je spopalo. Četiri hiljade kulija pred mojim očima pretvorilo se u četiri hiljade žutih i smeđih đavola.

Popodne sam odjahao do Singapura. Tamo sam saznao. Bio sam među prvima na poluostrvu koji je saznao.

- Šta si saznao na poluostrvu? - upita general i nagnu se napred.

- Saznao sam da je u Rusiji izbila revolucija. Jedan čovek, o kome su tada znali samo to da mu je ime Lenjin, u plombiranom vagonu vratio se kući, u svom prtljagu doneo je kući boljševizam. I u Londonu su saznali, istog dana kad i moji kuliji, bez telefona i radija, u prašumi, usred močvare. Bilo je neshvatljivo. Kasnije sam shvatio. Ono što je čoveku važno, to zna, bez naprava i telefona.

- Misliš? - upita general.

- Znam - odgovori mirno. - Kada je umrla Kristina? - upita bez prelaza.

- Otkud znaš da je Kristina umrla? - upita general bez naglašavanja. - Živeo si tamo u tropima, četrdeset jednu godinu nisi dolazio na kontinent. Predosetio si, kao kuliji revoluciju?

- Predosetio? - upita gost. - Možda. Ne sedi ovde sa nama. Gde može da bude? Samo u grobu.

- Da - reče general. Sahranjena je u bašti, u blizini staklenika. Kako je želela.

- Je l' davno umrla?

- Osam godina nakon što si otišao.

- Osam godina kasnije - reče gost, i njegove usne, bez krvi, sa belim veštačkim zubima, počеше bez reči da se pomeraju, kao da žvaće, ili broji. - U dvadeset osmoj godini života. - Računao je ponovo, poluglasno. - Da još živi, danas bi imala šezdeset jednu godinu.

- Da. Bila bi starica, kao što smo mi starci.

- Od čega je болоvala?

- Rekli su da je umrla od opasne malokrvnosti. Dosta retka bolest.

- Nije toliko retka - odgovori Konrad, stručno. U tropima je česta. Uslovi života se promene, i čovekova krvna slika odgovara na to.

- Možda - reče general. - Možda je i u Evropi česta bolest, ako se ljudima promene uslovi života. Ja se u to ne razumem.

- Ni ja nešto naročito. Ali u tropima sa organizmom uvek ima nevolja. Tamo čovek polako postane vrač. I Malajci nešto bajaju bez prestanka. Znači hiljadu osme je umrla - reče na kraju, bez

naglašenosti, kao neko ko je sve ovo vreme razmišljao, i konačno izračunao. - Ti si tada još bio u službi?

- Da. Službovao sam sve vreme rata.

- Kako je bilo?

- Rat? - General je gledao gosta, kratkovidno i ukočeno. - Užasno je bilo, kao tropi. Pogotovu poslednja zima, na Severu. I ovde, u Evropi je život pustolovan - reče general uz osmeh.

- Pustolovan?... Da, možda. - Gost uz slaganje klimnu. - Veruj mi, ponekad sam patio od pomisli da nisam kod kuće, dok se vi tučete. Pomišljao sam i na to da dođem kući i prijavim se u puk.

- Na to su - rekao je general bez naglašenosti, ljubazno, ali jako odsečno - i drugi pomislili, u puku. Ali, nisi došao. Verovatno si imao druga posla - reče ohrabrujućim tonom.

- Bio sam engleski državljanin - ponovi Konrad zbunjeno. - Ne može čovek svakih deset godina da menja otadžbinu.

- Ne može - potvrdi general, sa razumevanjem. - Mislim da čovek uopšte ne može da menja svoju otadžbinu. Može samo dokumenta da menja. Ti nisi tako osećao?

- Moja otadžbina - nastavi gost - prestala je da postoji, raspala se. Moja otadžbina je bila Poljska i Beč, ova kuća i kasarna u gradu, Galicija i Šopen. Šta je ostalo od svega toga? Ono što je povezivalo sve ovo, onaj tajanstveni vezivni materijal više ne deluje. Raspalo se sve, u delove. Moja otadžbina je bilo jedno osećanje. Ovo osećanje su povredili. Tada čovek mora da ode. Do tropa ili dalje.

- Kuda dalje? - zapita general hladno.

- U vremenu.

- Ovo vino - reče general, i podiže čašu crnocrvenog vina - čije godine porekla se valjda sećaš, brali su osamdeset šeste, kada smo polagali zakletvu. Otac je za uspomenu na ovaj dan napunio jedno krilo podruma ovim vinom. Mnogo godina je prošlo od tada, skoro ceo život. Staro je to vino.

- Na šta smo se zakleli, više ne postoji - reče gost, jako ozbiljno, i podiže i on svoju čašu. - Svi su umrli, otišli, predali su ono na šta smo se zakleli. Bio je to jedan svet za koji je vredelo živeti i umreti. Taj svet je umro. Sa novim nemam veze. To je sve što mogu da kažem.

- Taj svet je za mene živ, čak i ako je u stvarnosti prestao da postoji. Živi, jer sam se ja zakleo u njega. To je sve što mogu da kažem.

- Da, ti si ostao vojnik - odgovori gost.

Izdaleka podigoše čaše jedan prema drugom, onda bez reči ispiše crno vino.

12

- Kada si otišao - nastavi prijateljskim tonom general, kao da su se oko onog najvažnijeg već dogovorili, i od sada samo ćaskaju - dugo smo verovali, vratićeš se. Ovde su te svi čekali. Svi su ti bili prijatelji. Bio si čudak, ne ljuti se. To smo ti oprostili, jer smo znali da je za tebe muzika najvažnija. Tvoj odlazak nismo razumeli, ali smo se pomirili sa tim, jer smo znali, mora da imaš jak razlog za to. Znali smo i to da sve teže podnosiš od nas, pravih vojnika. Sto je za tebe bilo samo stanje, za nas je to zvanje. Sto je za tebe kostim, za nas je sudbina. Nismo se čudili kada si odbacio taj kostim. Ali smo se nadali, vratićeš se jednog dana. Ili ćeš pisati. Više nas je tako mislilo, priznajem i ja. Kristina takođe. Njih nekoliko u puku, ako ih se sećaš.

- Sećam ih se, kao kroz maglu - reče gost ravnodušno.

- Da, mora da si mnogo toga doživeo. Živeo si u svetu. Tada čovek brzo zaboravlja.

- Ne - reče. - Svet je ništa. Ono što je važno, ne zaboravljaš nikada. Ovo sam shvatio tek kasnije, kada sam počeo da starim. Onih nevažnih stvari nema, čovek ih odbaci, kao snove. Ne sećam se puka - reče tvrdoglavo.

- Već neko vreme sećam se samo suštinskih stvari.

- Recimo, sećaš se Beča i ove kuće? Tako misliš?...

- Beča i ove kuće - ponovi mehanički gost. Poluspuštenih kapaka zagleda se ispred sebe. - Prišećanje na čudesan način procedi sve. Posle deset, dvadeset godina, ispostavi se, da veliki događaji u tebi nisu promenili ništa. Onda se jednoga dana setiš jednog lova ili jednog odlomka iz neke knjige, ili ove sobe. Kada smo poslednji put večerali ovde, bilo nas je troje. Kristina je još bila živa. Ovde je sedela u sredini. I onda je sto bio ovako postavljen.

- Da - reče general. - Ispred tebe je bio Istok, ispred Kristine Jug. A ispred mene Zapad.

- Sećaš se i detalja? - upita začuđeno gost.

- Svega se sećam.

- Da, detalji su nekad jako važni. Prosto privežu sve, zalepe osnovni materijal uspomena. Na to sam mislio i ja, u tropima, kada je padala kiša. Ta kiša - nastavi, kao da počinje da priča o nečem sasvim drugom - mesecima lupa po limenom krovu kuće, kao

mitraljez. Močvara isparava, a kiša je topla. Sve je vlažno, posteljina, knjige, duvan u metalnoj kutiji, i hleb. Sve je lepljivo. Sediš u kući, Maležani pevaju. Žena koju si primio u kuću sedi u uglu, i gleda. Satima mogu tako da sede, nepomično, i gledaju. Prvo i ne obraćaš pažnju. Onda postaješ nervozan i narediš da izađe iz sobe. Ali ni to ne pomaže: znaš da tada negde drugde sedi, u nekoj sobi u kući, i kroz zid te gleda. Imaju velike tamne oči, kao psi sa Tibeta, oni nemi džukci, najpodmuklije životinje na zemaljskoj kugli. Gledaju te tim sjajnim, mirnim očima, i bilo gde da si, osećaš taj pogled, kao da te neko proganja zlim zracima. Ako vikneš na nju, nasmeši se. Ako je udariš, gleda i smeši se. Ako je najuriš, sedne na ulazne stepenice i gleda. Onda moraš da je pozoveš da se vrati. Stalno rađaju, ali o tome niko ne govori, ponajmanje one. Kao da uza se držiš jednu životinju, ubicu, sveštenicu, vračaru i suludu, i sve to u istoj osobi. Onda se umoriš, jer taj pogled je toliko jak da će umoriti i najjačeg čoveka. Jak je, kao dodir. Kao da te neko neprestano miluje. Da poludiš od toga. Onda postaneš na sve to ravnodušan. Kiša pada. Sediš u sobi, piješ rakiju, mnogo rakije, pušiš sladunjave cigarete. Ponekad naiđe neko, ne priča mnogo, i on pije rakiju i puši sladunjav duvan. Želiš da čitaš, ali nekako ta kiša pada i u knjigu; ne doslovno, ali ipak stvarno, ne možeš da pratiš smisao reči, kišu slušaš. Želiš da sviraš na klaviru, ali kiša tu sedi pored tebe uz klavir i svira sa tobom. Onda stiže suša, to sjajno isparavanje. Čovek ostari brzo.

- Polonez-fantaziju - upita učtivo general - jesi li svirao ponekad u tropima?

Jeli su krvavo meso, pažljivo i sa velikim apetitom, na halapljiv način staraca, za koje jedenje više nije samo jednostavno uzimanje hrane, već svečan i iskonski čin. Kao kada neko sakuplja snagu, tako su žvakali i jeli, vrlo pažljivo. Za postupke je potrebna snaga, a snaga je i u hrani, u krvavom mesu, u crnom vinu. Tako su jeli, pomalo mljackajući, sa onom pobožnom i mrgodnom odanošću, kao kada čovek više nema vremena lepo da jede, već je važnije da dobro sažvaće svako vlakno u mesu, da iz materije mesa izvuče životnu snagu, koja mu je preko potrebna. Jeli su prefinjenim pokretima, a istovremeno i kao starci nekog plemena na svetkovinama: ozbiljno i sudbonosno.

Majordomus, iz ugla sobe, pratio je zabrinutim pogledom pokrete lakeja, koji je vrludao sa ogromnom činijom na rukama u belim rukavicama. Nasred činije, plavožutim plamenom, goreo je sladoled od čokolade.

Lakeji su točili šampanjac u čaše domaćinu i gostu. Dva starca su mirišući gustirala svetložutu tečnost iz boce veličine detinjeg tela.

General srkne gutljaj i odgurne čašu sa šampanjcem. Mahne da dodaju još crnog vina. Gost je trepćući posmatrao ovaj čin. Jeli su i pili mnogo, i sada su bili crveni u licu.

- U vreme moga dede - reče general, gledajući u vino - ispred svakog gosta stajala je pinta stonog vina. To je bila mera za gosta. Jedna pinta je pola litre. Stono. Otac je pričao da je čak i ispred kraljevih gostiju stajala kristalna boca sa stonim vinom. Za svakog gosta posebna boca. Zato se zvalo stono vino, jer je stajalo tu, ispred gosta, i mogao je da popije koliko je želeo. Zvanična vina posluživali su zasebno. Po takvim pravilima služilo se piće na dvoru.

- Da - reče Konrad, sedeo je sav crven i vario. - Tada su za sve postojala pravila i red - dodade ravnodušno.

- Ovde je sedeo kralj - reče general onako, uzgred, i pokretom glave pokaza kraljevo mesto na sredini stola.

- Sa njegove desne strane sedela je moja majka, a sa leve sveštenik. Ovde je sedeo, u ovoj sobi, na glavnom mestu za stolom. Spavao je na spratu u žutoj sobi. Posle večere plesao je sa majkom - reče tiho, starački, skoro detinjasto, kao kada se priseća. - Vidiš, o ovome se ni sa kim više ne može pričati. I zbog toga je dobro što si se još jednom vratio - reče jako ozbiljno. - Svirao si i Šopena sa mojom majkom. Jesi li ga svirao i kasnije, u tropima? - upita ponovo, kao da se najzad setio onog najvažnijeg.

- Ne, nisam - reče. - Nikada nisam svirao Šopena tamo, u tropima. Znaš, ova muzika mnogo toga pokrene u meni. U tropima je čovek preosetljiv.

Sada, kada su već i jeli i pili, napetost i svečano držanje popustilo je među njima. Krv je jače strujala u njihovim zakrećenim venama, a vene na čelu i slepoočnici iskočile. Lakeji su prineli voće iz staklenika. Jeli su grožđe i mušmule. Prostorija se zagrejala, s vremena na vreme, letnji večernji vetar kroz otvoren prozor zanjihao bi sive svilene zavese.

- Crnu kafu - reče general - ćemo popiti preko.

U tom trenutku, snažan vetar širom otvori prozore. Teške, sive svilene zavese se zalelujaše, pokrenu se i težak kristalni luster, kao na velikim brodovima kada naiđe oluja. Nebo bi obasjano na trenutak, sumpomožuti blesak preseče noć, kao zlatan mač telo svoje žrtve. Oluja je već u sobi praskala, ugasila je nekoliko drhtavo treperućih sveća; i onda, odjednom je nastao mrak. Majordomus pritrča prozoru i dva lakeja, pipkajući po mraku, pomogaše mu da zatvori prozorska krila. Tek sada su videli da je i grad u mraku.

Munja je oštetila električnu centralu u gradu. Nemo su sedeli u mraku, i sada su svetlele samo dve usamljene sveće i vatra iz kamina. Onda sluge donesoše nove, velike svećnjake sa kracima.

- Tamo preko - ponovi general, kao da ne pridaje nikakvu važnost nevremenu i mraku.

Jedan lakej sa visoko podignutim svećnjakom osvetli im put. Pređoše nemo u sablasnom osvetljenju, malo teturajući i tumarajući, kao senke po zidu, iz trpezarije, kroz hladne salone, u jednu sobu. Sav nameštaj te sobe bili su dugačak klavir sa otvorenim poklopcem i tri fotelje oko ogromnog, toplog kamina. Tu se smestiše, kroz bele zavese gledali su mračne predele napolju. Lakej približi stočić i tu posluži kafu, cigare, rakiju, a jedan srebrni svećnjak, sa crkvenim svećama debelim kao dečija ruka, smesti na ivicu kamina. Sada obojica zapališe po cigaru. Sedeli su u tišini i grejali se. Iz kamina je ujednačeno zračila toplota cepanica, svetlot sveća se lelujala iznad njihovih glava. Vrata se zatvoriše iza njihovih leđa. Ostadoše sami.

- Nije nam ostalo mnogo od života - reče general bez uvoda, kao da izgovara zaključak jedne neme rasprave. - Godinu-dve, možda ni toliko. Nećemo dugo živeti jer si se vratio. I ti to znaš, vrlo dobro. Imao si vremena da misliš na ovo u tropima, zatim kasnije u svojoj kući, pored Londona. Četrdeset jedna godina je užasno mnogo vremena. Razmislio si dobro, je li tako? ...Onda si se vratio, jer nisi mogao drugačije. A ja sam te dočekao, jer nisam mogao drugačije. Obojica smo znali da ćemo se još jednom sresti, i da će onda biti kraj. Kraj životu i, naravno, svemu onome što je do tada našim životima davalo sadržinu i napetost. Jer u ovakvoj tajni, koja se pritajila između nas, ima neobične snage. Sagoreva tkanje života, kao zli zraci, ali u isto vreme daje životu napetost i stupanj topline. Ta tajna te prisiljava da živiš... Čovek živi, dok ima posla na zemlji. Reći ću ti šta sam iskusio sam u šumi, u proteklih četrdeset jednu godinu, dok si ti obilazio trope i svet. I samoća je dosta neobična... ponekad je, kao prašuma, puna opasnosti i iznenađenja. Poznajem sve mene. Dosadu, koju uzalud želiš da prognaš svojim veštački izgrađenim načinom života. Onda nagli izgredi. I samoća je tako tajanstvena kao prašuma - ponovi tvrdoglavo. - Čovek živi po strogom redu, i onda jednog dana se razbesni, kao tvoji Malajci. Oko njega su sobe, titula i rang, suludo uređen svakodnevni život. I jednog dana, odjednom jurne van iz svega toga, sa oružjem u ruci ili bez... što je možda i opasnije. Jurne u svet, u očima onaj ukočen pogled; a drugari, stari prijatelji mu se sklanjaju sa puta. Odlazi u velike gradove, kupuje žene, oko njega prašti sve, traži kavgu i nalazi je svuda oko sebe. I kažem, možda to i nije ono najgore. Možda mu odrube glavu u jurnjavi, kao pobesnelom psu. Možda se ugruva jureći preko hiljadu prepreka u životu. Gore je kada neko uguši onaj bes u sebi, koji je usamljenost nagomilala u duši. Nigde ne juri. Ne ubije nikog. A šta radi? Živi, čeka, održava red. Živi, kao monasi, po nekim paganskim, svetskim pravilima... ali monahu je lako, jer on ima veru. Ali onaj čovek koji je svoju dušu i veru predao samoći, nema veru. On samo čeka. Čeka onaj dan ili čas kada će sve ono što ga je u samoću oteralo moći još jednom da raspravi sa onima, ili sa onim zbog kojih je u sve to dospelo. Sprema se za taj trenutak deset godina, ili

četrdeset godina, tačnije četrdeset jednu godinu, onako kako se za dvoboj spremaju pravi junaci. Sredi sve oko sebe u životu, da ne bi ostao dužan u slučaju da pogine u dvoboju. I vežba svaki dan, kao što profesionalni zveketaši sabljom vežbaju. Čime on to vežba? Uspomenama, s tim, da usamljenost, da životni zanos ne ublaži ništa u njegovoj duši i srcu. Jer u životu postoji jedan dvoboj, bez mačeva, za koji se vredi sasvim pripremiti. Taj je najopasniji. Ali jednog dana dođe taj trenutak. I ti tako misliš? -upita učtivo.

- Tačno tako - reče gost. Gleda u pepeo svoje cigare.

- Raduje me što i ti tako misliš - reče general. - Ovo iščekivanje držalo me je u životu. Naravno, i ono ima svoj vek trajanja, kao i sve u životu. Da nisam znao da ćeš se vratiti jednoga dana, verovatno bi sam pošao, juče ili pre dvadeset godina, da te pronađem, pored Londona, u tvojoj kući, ili u tropima, među Maležanima ili na dnu pakla. Jer potražio bih te, to dobro znaš. Izgleda da čovek zna one odlučujuće, prave stvari. U pravu si, zna, i bez radija i bez telefona. U mojoj kući nema telefona, samo dole kod nastojnika imanja, a nemam ni radio, zabranio sam da u moje sobe, gde ja stanujem, uđu prljavi i glupi zvuci ovog sveta. Ovaj svet ne može da mi naudi više nikada. Novi poredak u svetu može da uništi način života, u kom sam se rodio, u kom sam živeo, revolucionarne i rušilačke snage mogu me ubiti, mogu mi oduzeti slobodu i život. Sve mi je nevažno. Važno je to da se ja ne cenkam sa svetom, koji sam upoznao i isključio iz svog života. Svejedno, i bez savremenih uređaja znao sam da si živ, i da ćeš mi se jednoga dana vratiti. Nisam požurivao taj trenutak. Želeo sam da ga sačekam, kao što čovek čeka redosled i vreme svih stvari. Sada je tu.

- Šta time želiš da kažeš? - upita Konrad. - Otišao sam, i na to sam imao pravo. Možda sam imao i razloga. Istina, naglo sam otišao i bez pozdrava. Sigurno si osećao i znao da nisam mogao drugačije, to mi je bila i obaveza.

- Nisi mogao drugačije? - upita general, i podiže glavu. Gledao je gosta tako prodornim pogledom, kao neku stvar. - Upravo je o tome reč. O tome razmišljam, dosta dugo. Ako saberem, četrdeset jednu godinu.

I pošto je onaj drugi ćutao:

- Sada, kada sam ostario, mislim mnogo na detinjstvo. Kažu da je to prirodno. Čovek se jače i tačnije seća svoga početka kada se približava kraj. Vidim lica i čujem glasove. Vidim trenutak kada sam te u vrtu zavoda predstavio ocu. On te tada prihvatio kao prijatelja, jer si bio moj prijatelj. On je teško prihvatao nekog za prijatelja. Ali što bi izgovorio, na to se moglo računati za ceo život. Sećaš se tog trenutka?... Stajali smo ispod kestenja, ispred glavnog ulaza, i moj otac se rukovao sa tobom. "Ti si prijatelj mog sina" - reče. - "Cenite ovo prijateljstvo" - dodao je ozbiljno. Mislim da ništa za njega nije bilo toliko važno kao ta reč. Slušaš me?... Hvala. Evo ispričaću ti. Trudiću se da ne pobrkam redosled. Nemoj se uzbuđivati, kola te čekaju, u bilo kom trenutku mogu te vratiti u grad, ako poželiš da odeš. Ne uzbuđuj se, ne moraš ovde provesti noć ukoliko ne želiš. Mislim, možda ti ne bi bilo prijatno da spavaš ovde. Ali ako želiš, možeš ostati - reče opušteno i ravnodušno. A kada onaj drugi mahnu odbijajući: - Kako želiš. Kola te čekaju. Vратиće te u grad, i ujutro možeš da otputuješ kući, pored Londona ili u trope. Gde god želiš. Ali me prethodno saslušaj.

- Saslušaću te - reče gost.

- Hvala - reče živahnije. - Mogli bismo da popričamo i o drugim stvarima. Dva ostarela prijatelja, kada je sunce iznad njih već zašlo, sećaju se mnogih stvari. Ali sada, pošto si ovde, samo ćemo o istini pričati. Počecu time da te je moj otac prihvatio za prijatelja. Ti vrlo dobro znaš šta je to kod njega značilo, znao si, kome on da ruku, taj u nevolji, bedi, u svakoj nesreći i životnom udarcu može na njega računati do smrti. Istina, retko je pružao ruku. Ali tada, istinski. Tako se rukovao sa tobom, tamo ispod kestenja. Tada smo imali dvanaest godina. To je bio poslednji trenutak našeg detinjstva. Ponekad noću vidim sasvim čisto i taj trenutak, kao i sve ostale, koji su bili važni u životu. Mom ocu je reč "prijateljstvo" - isto toliko značila kao čast. Znao si to vrlo dobro, jer si ga poznavao. Dozvoli da ti kažem, da je za mene možda još više značila. Oprosti ako je tebi možda neprijatno ono što ću sada reći - reče tiho, skoro sa toplinom.

- Nije mi neprijatno - odgovori isto tako tiho Konrad. - Pričaj.

- Bilo bi dobro znati - reče, kao da se raspravlja sa sobom - da li uopšte postoji prijateljstvo? Ne mislim sada na one radosne susrete od prilike do prilike, kada se dve osobe obrađuju jedna drugoj, ili na

one koji su u izvesnim periodima života o određenim stvarima imali isto mišljenje, sličan ukus, istovetno interesovanje. Ovo sve nije prijateljstvo. Ponekad pomislim da je prijateljstvo najjača veza u životu... možda je zbog toga toliko retka. A šta je na dnu? Simpatija? Prazna, blaga reč, sadržaj ne može da bude dovoljno jak za to da bi se dva čoveka i u presudnim trenucima života zauzela jedan za drugog, samo iz simpatije? Možda nešto drugo?... Možda postoji trunčica Erosa u dubini svake ljudske veze? Ovde, u samoći i u šumi, kada sam se trudio da shvatim sve stvari u životu, jer nisam imao druga posla, ponekad sam mislio na to. Prijateljstvo je, naravno, nešto različito, od bolesnih sklonosti nekih ljudi, koji kod istopolnih traže neko nakaradno zadovoljstvo. Erosu prijateljstva nije potrebno telo... pre smeta, nego što uzbuđuje. Ali je ipak Eros. U svim ljubavima, u svim ljudskim odnosima, živi Eros. Znaš, čitao sam mnogo - reče prosto pravdajući se. - Danas mnogo slobodnije pišu o tome. Ali sam i Platona čitao iznova i iznova jer ga u školi još nisam mogao razumeti. Prijateljstvo, mislio sam - ti, koji si obilazio svet, verovatno znaš mnogo više i nešto različito o tome, nego ja, u mojoj provincijskoj samoći - jeste ona ljudska veza od koje plemenitija ne postoji među živim bićima rođenim od majki. Interesantno, životinjama je to poznato. Postoji i životinjsko prijateljstvo, nesebičnost, spremnost na pomoć. Jedan ruski princ je o tome pisao... više se ne sećam njegovog imena. Postoje lavovi i tetrebi, živa bića različitog ranga i staleža, koja se trude da pomognu onim nesrećnicima u neprilici iz svoje sorte, da, video sam svojim očima da ponekad pomažu i različitoj vrsti. Jesi li opazio ovakve stvari u inostranstvu?... Tamo je verovatno prijateljstvo sasvim drugačije, naprednije, savremenije, nego što je kod nas, u našem zaostalom malom svetu. Živa bića uređuju svoje međusobno pomaganje... ponekad teško savlađuju prepreke u pružanju pomoći, ali se uvek pojave oni snažni, spremni da pomognu u svakoj živoj zajednici. Video sam na stotine takvih primera. Među ljudima sam ređe sretao takve primere. Sklonosti koje su se razvijale među ljudima pred mojim očima, na kraju su se redom ugušile u močvari sujete i sebičnosti. Drugarstvo, pobratimstvo ponekad izgledaju kao da su prijateljstva. Zajednički interesi ponekad stvore ljudske prilike, koje liče na prijateljstvo. Zatim, ljudi rado beže, i iz usamljenosti, u razne

odnose, unoseći poverenje, zbog čega će se najčešće kajati, ali neko vreme veruju da je ovo poverenje, već posebna vrsta prijateljstva.

Sve ovo, naravno da nije ono pravo. Čovek zamišlja - i moj otac je tako shvatao - da je prijateljstvo služba. Kao i zaljubljeni, tako ni prijatelj ne čeka nagradu za svoja osećanja. Ne želi protivusluge, ne smatra nestvarnim bićem onoga koga je za prijatelja odabrao, poznaje njegove greške i prihvata ih sa svim mogućim posledicama. Ovo bi mogao da bude ideal. I zaista, vredi li živeti, čovek biti, bez tog ideala? I ako jedan prijatelj propadne u prijateljstvu, jer i nije pravi, možemo li optuživati njega, njegov karakter, njegovu slabost? Šta vredi prijateljstvo u kome u onoj drugoj osobi volimo vernost, istrajnost i vrlinu? Šta vredi ma koja vrsta ljubavi koja za uzvrat hoće nagradu? Zar nije naša obaveza da baš tako prihvatamo nevernog prijatelja kao onog požrtvovanog i vernog? Zar ne bi trebalo da je pravi smisao svakog ljudskog odnosa ta nesebičnost koja ne traži ništa i ne očekuje ništa od onog drugog? I što više daje, tim manje očekuje za uzvrat? I ako da poverenje jedne mladosti, svu požrtvovanost jednog muškog doba, i na kraju podari onom drugom sve ono najviše što čovek čoveku može dati slepim, безусловnim, strastvenim poverenjem, a na kraju mora da uvidi da je taj drugi neveran i pokvaren, ima li prava da se uvredi, i osvetu da traži? Ako se uvredi, ako za osvetom žudi, da li je taj, prevaren i napušten, bio prijatelj? Vidiš, ovakvim teoretskim pitanjima bavio sam se kada sam ostao sam. Naravno, samoća mi nije dala odgovor. Ni knjige nisu dale savršen odgovor. Čak ni stare knjige: ni zapisi kineskih, jevrejskih ili latinskih mislilaca, niti nove, one mudre, koje su uglavnom izgovarale reči, a ne istinu? Da li je ikada iko rekao ili napisao istinu?... Razmišljao sam i o ovome mnogo, kada sam jednog dana počeo da istražujem u svojoj duši i u knjigama. Vreme je prolazilo i život je počeo da bleđi oko mene. Nagomilavale i zgusnule su mi se uspomene i knjige. I u svakoj knjizi bilo je mrvice istine, ali svaka uspomena mi je odgovarala da čovek uzaludno upoznaje pravu prirodu ljudskih odnosa, neće postati mudriji od tih saznanja. I zato mi i nemamo prava da zahtevamo безусловnu istinu i vernost od onog koga smo jednom prihvatili za prijatelja, čak ni onda ako su događaji pokazali da je taj prijatelj bio neveran.

- Sasvim si siguran - upita gost - da je taj prijatelj bio neveran?

Sada su dugo ćutali. Sitni, u polumraku i nemirnoj svetlosti sveća, gledala su se dva oronula starca; skoro su se gubili u polutami.

- Nisam sasvim siguran - odgovori general. - Zato si ovde. O tome pričamo. Nasloni se u fotelji, prekrsti ruke laganim i uvežbanim pokretom. Reče ovako:

- Jer postoji istina podataka. Desilo se to i to. Desilo se ovako i ovako. Desilo se tada i tada. Ovo nije teško saznati. Činjenice govore, kako se obično kaže, pred kraj života sve činjenice odaju i urlaju glasnije od okrivljenog na optuženičkoj klupi. Na kraju se sve dogodilo, i to se ne može pogrešno razumeti. Ali su činjenice ponekad samo nesrećne posledice. Čovek se ne brani onim što je učinio, već namerom, sa kojom počini ovo ili ono. Sve je namera. Oni veliki, stari i religijski pravni sistemi, koje sam proučavao, ovo znaju i propovedaju. Jedan čovek može da učini neverstvo, da bude podao, ili ono najgore, može i da ubije, a da iznutra ostane čist. Sam čin još nije i sama istina. Čin je uvek samo posledica, i ako jednoga dana čovek postaje sudija i želi da sudi, ne sme se zadovoljiti policijskim činjenicama, mora saznati ono što pravnici nazivaju uzrokom. Činjenicu tvoga bežanja lako je razumeti. Uzrok ne. Veruj mi, u proteklih četrdeset i jednu godinu postavio sam i preispitao sve mogućnosti koje objašnjavaju ovaj neshvatljiv korak. I nijedna pretpostavka nije dala odgovor. Samo istina može dati odgovor - reče.

- Govoriš o bežanju - reče Konrad. - Jaka je to reč. Na kraju krajeva, nisam nikom ništa dugovao. Svoga ranga sam se odrekao, kako i dolikuje. Nisam ostavio prljave dugove za sobom, nisam obećao nikom ništa što bih bio dužan ispuniti. Pobeći je jaka reč - reče ozbiljno i malo se uspravi.

Ali po drhtanju glasa osećalo se da uzbuđenje, koje u tom trenutku učini sumornim njegov glas, nije iskreno.

- Možda je reč jaka - reče general i uz odobravanje klimnu glavom.
- Ali ako ovo što se desilo, posmatraš sa rastojanja, moraš priznati da je teško naći blažu, pitomiju reč. Kažeš, nisi dugovao nikom. To, i jeste istina, a i nije. Naravno, nisi dugovao svom krojaču, niti zelenašu u gradu. Nisi dugovao ni meni novac ili obećanje. Ipak, u trenutku kada si tog julskog dana - vidiš, sećam se i dana, bila je

sreda - napustio grad, znao si da je za tobom ostao dug. Uveče sam bio u tvom stanu jer sam čuo da si oputovao. Predveče sam saznao, pod neobičnim okolnostima. Možemo i o tome da popričamo, ako želiš. Otišao sam u tvoj stan, gde me je tvoj sobar primio. Zamolio sam ga da me ostavi nasamo u sobi gde si živeo poslednjih godina, kada si ovde službovao u gradu, u našoj blizini. - Ućuta. Zabaci se u fotelji, dlanovima pokri lice, kao da gleda u prošlost. Mirnim, predavačkim tonom nastavi. - Momak se naravno poslušno povukao iz sobe, nije imao drugog izbora. Ostao sam sam, u sobi u kojoj si živeo. Pogledao sam sve detaljno... oprosti mi za tu neuviđavnu radoznalost. Ali nekako nisam uspeo da prihvatim stvarnost, nisam verovao da je čovek sa kojim sam proveo jedan veliki deo života, tačnije dvadeset i dve godine, detinjstvo, mogao da pobjegne. Trudio sam se da pronađem izgovor, pomislio sam; možda je teško bolestan, nadao sam se da si možda sišao s uma, možda te proganjaju, možda si se kartao, ili si počinio neki gnusan čin prema puku, protiv zastave, date reči i poštenja. U to sam se nadao. Da, nemoj se čuditi, sve ovo u mojim očima činilo se tada manjim grehom od onoga što si učinio. Sve bih prihvatio kao objašnjenje i izgovor, makar to bilo i neverstvo prema uzvišenom cilju svetskog poretka. Samo jedno nisam bio u stanju da objasnim: da si zgrešio protiv mene. To nisam mogao da shvatim. Za to nisam nalazio opravdanje. Nestao si kao neki proneverilac, kao lopov, otišao si tako što si pre nekoliko sati još bio sa nama, sa Kristinom i sa mnom, gore u zamku, gde smo provodili dane i noći, godinama, u takvom bliskom i bratskom poverenju, kako još samo blizanci žive, ta neobična bića, koje je hirovitost prirode vezala na život i smrt jedno uz drugo. Znaš, blizanci, iako daleko jedan od drugog, i u odraslim godinama znaju sve o onom drugom. I njima neki neobičan zakon života naređuje da se razbole istovremeno, da ta bolest bude ista i onda ako jedan od njih živi u Londonu, a drugi daleko u nekoj drugoj zemlji. Oni ne pišu jedan drugom, ne čuju se telefonom, žive u različitim uslovima, hrane se različito i razdvajaju ih hiljade i hiljade kilometara. Ipak, u tridesetim ili četrdesetim godinama, u istom času, dobiće istu bolest sa istim izgledima za ozdravljenje ili nestanak, kao, na primer, zapaljenje slepog creva ili tegobe sa žuči. Dva tela imaju organsko zajedništvo kao što su imali u materici majčinoj... Oni

vole ili mrze istu osobu. To postoji u prirodi. Nije često... ali možda i nije tako retko kako to ljudi misle. Ponekad sam već mislio o tome da je i prijateljstvo neka slična vezanost, kao sudbinska pripadnost blizanaca. Neobična sličnost u naklonosti, nadarenosti, kulturi i plahovitosti veže dva čoveka u istu sudbinu. I uzalud čine bilo šta jedan protiv drugog, svejedno im je sudbina zajednička. Uzalud beže jedan od drugog, ipak znaju sve što je bitno o onom drugom. Uzalud jedan od njih bira drugog prijatelja ili ljubav, bez tajnovite i nepisane dozvole onog drugog, neće se osloboditi ovog zajedništva. Sudbine ovakvih ljudi teku paralelno, uzalud jedan od njih odlazi daleko, recimo u trope. Na to sam mislio, rasejano, kada sam stajao u tvojoj sobi onoga dana kada si pobjegao. Jasno vidim taj trenutak, osvetljenje u sobi, čak i sada osećam težak miris engleskog duvana, vidim nameštaj, divan sa velikim orijentalnim prekrivačem, slike na zidu sa konjima. Sećam se i jedne kožne fotelje bordo boje. Kauč je bio veliki, videlo se da ti je rađen po porudžbini, takvih nema u prodaji u našem kraju. U stvari, to je bio više francuski krevet nego divan, za dve osobe.

Gledao je dim.

- Prozor je gledao na vrt. Dobro se sećam?... Tada sam bio tamo prvi i poslednji put. Nisi nikada poželeo da te posetim. Onako uzgred pomenuo si da si iznajmio kuću u predgrađu, u napuštenom delu, kuću sa baštom. Tu kuću si iznajmio tri godine pre nego što si pobjegao - oprost, vidim, nerado čuješ ovu reč.

- Nastavi - reče gost. - Ništa ne zavisi od reči. Nastavi, ako si započeo.

- Misliš? - upita general iskreno se začudivši. - Ništa ne zavisi od reči? Ne bih se usudio da tvrdim tako sigurno. Ponekad mislim da jako mnogo, možda sve zavisi od reči, koje na vreme čovek izgovori, prećuti, ili, pak, napiše... Nikada me nisi pozvao u taj stan, a ja te nisam posetio nepozvan. Iskreno govoreći, mislio sam, stidiš se mene, bogatog čoveka, zbog stana, za koji nameštaj sam kupuješ... Možda smatraš preskromnim taj nameštaj i kuću... Oduvek si bio ohol čovek -reče samouvereno. - Jedino što nas je razdvajalo u mladosti, bio je novac. Ohol si bio i nisi mogao da mi oprostiš što sam bogat. Kasnije, kako je život prolazio, sve više sam mislio na to da se bogatstvo ne može oprostiti. To bogatstvo, u kojem si se stalno

gostio, bilo je toliko preterano... Ja sam rođen sa imetkom, svejedno sam ponekad osećao da je neoprostiv. A ti si uvek preosetljivo brinuo da ukažeš na razliku između nas po pitanju para. Sirotinja, pogotovo ona gospodska sirotinja, ne oprašta - reče sa izuzetnim zadovoljstvom u glasu.

- Eto, zato sam mislio da možda kriješ taj stan od mene, da ti je možda neugodno zbog jednostavnog nameštaja. Ova pretpostavka je glupa, uviđam sada, ali tvoja oholost je bila baskrajna. I onda, jednoga dana našao sam se u kući, koju si iznajmio i opremio, a nikada mi je nisi pokazao: najzad, stajao sam u tvojoj sobi. Čudio sam se i nisam verovao svojim očima. Taj stan, dobro znaš, bio je malo remek-delo. Nije bio naročito veliki: prostrana dnevna soba u prizemlju, dve manje na spratu, ali bašta, sobe, nameštaj, sve je bilo tako kako samo jedan umetnik može da uredi svoj dom. Tada sam shvatio da si ti zaista umetnik. I shvatio sam i to, kako si se mogao osećati strano među nama, drugačijim ljudima. I shvatio sam koliko su grešili oni koji su te za vojnika dali. Ne, ti nisi bio vojnik - i shvatio sam onu duboku usamljenost sa kojom si živeo među nama. Ali ovaj dom ti je postao utočište, nešto kao oni samostani ili zamkovi za usamljenike u srednjem veku. I kao gusari ukradenu robu, tako si ti dovlačio u svoj kutak sve ono što je lepo i plemenito: zavese i tepihe, staro srebro i bronzu, kristal i nameštaj, retka platna... Znam, tih godina ti je umrla majka, i ti si nasleđivao i od rodbine iz Poljske. Jednom si mi govorio o imanju u Poljskoj, blizu granice s Rusijom, i da će to imanje jednoga dana postati tvoje. To je bilo imanje iz Poljske, pretvoreno u manju kuću, u nameštaj, slike, te tri sobe. I veliki klavir u dnu sobe, prekriven starim brokatom, sa kristalnom važnom i tri struka orhideje. U ovom kraju, samo u mom stakleniku gaje se orhideje. Obišao sam sve sobe, sve sam dobro pogledao. Shvatio sam da si samo živeo među nama, ali nam nisi pripadao. Shvatio sam da si u tajnosti gradio to remek-delo, taj stan, ulažući svu svoju snagu i prkos, skrivajući od sveta taj neobični dom, gde si mogao da živiš za sebe i za svoju umetnost. Ti si umetnik, i možda si mogao da stvoriš nešto -reče, kao neko ko ne trpi suprotstavljanje. - Sve sam ovo shvatio, tamo u tvom napuštenom domu. I u tom trenutku u sobu je ušla Kristina.

Prekrsti ruke na grudima, tako je ravnodušno govorio, kao da u policiji daje izjavu o okolnostima saobraćajne nezgode.

- Stajao sam ispred klavira i gledao u orhideje - reče zatim. - Taj stan je bio kao odelo za maskiranje. Ili je možda uniforma za tebe bila odelo za maskiranje? Na ovo pitanje samo ti možeš dati odgovor, i dao si svojim životom, sada kada je sve prošlo. Čovek uvek na kraju, celim životom odgovara na važnija pitanja. Nije važno šta govori u međuvremenu, kakvim rečima i adutima se brani. Na kraju, na kraju svega odgovara činjenicama iz svoga života na postavljena pitanja, koja je svet tako nemilosrdno postavio upravo njemu. Ta pitanja glase: ko si ti?... Šta si zaista hteo?... Šta si zaista znao?... Čemu si bio zaista veran i neveran? ... Prema čemu i prema kome si bio hrabar ili kukavica?... To su pitanja. I čovek odgovara kako zna, iskreno ili lažući; ali to je malo važno. Ono što je važno, to je da na kraju odgovara celim životom. Ti si skinuo svoju uniformu jer ti se učinila lažnom, to se zna. A ja sam zadržao svoju do poslednjeg trenutka, dok su to moja služba i svet tražili od mene; i ja sam odgovorio. To je bilo jedno pitanje. Drugo: u kakvoj si vezi bio sa mnom? Bio si mi prijatelj? Na kraju krajeva, pobjegao si. Otišao si bez oprostaja, možda ne baš sasvim bez oprostaja, jer prethodnog dana u lovu, desilo se nešto, čiji značaj sam shvatio tek kasnije; i to je već bio oproštaj. Čovek retko kad zna koja njegova reč ili postupak najavljuje sudbonosno, neopozivo, jednu vrstu promene u ljudskim odnosima. I zašto sam, u stvari, otišao kod tebe onoga dana? Nisi me zvao, nisi se oprostio, nisi slao poruku. Šta sam to tražio u tvom stanu, u koji me nikada nisi pozvao, baš toga dana kada si zauvek otišao odavde? Koja me to poruka terala da hitno sednem u kola, požurim u grad, potražim te u stanu koji je tada već bio prazan?... Šta sam saznao prethodnog dana u lovu?... Nije li nešto odavalo?... Nisam li dobio poverljivu vest, opomenu, obaveštenje da se spremaš da pobjegneš?... Ne, svi su ćutali, čak i Nini, stara dadilja - sećaš li je se? Ona je znala sve o nama. Da li je još živa? Da, živi na svoj način. Živi kao ovo drvo ispred prozora, što je zasadio još moj pradeda. Ima svoje vreme kao svako živo biće, vreme koje mora proživeti. Znala je. Ali nije mi rekla ni reči. Tih dana bio sam potpuno sam. A ipak sam znao da je to trenutak kada je sazrelo sve, sve se otkriva, sve i svako dolazi na svoje mesto, i ti i ja,

svi. Da, u lovu sam saznao - reče prisećajući se kao da samom sebi odgovara na pitanje koje ga muči već jako dugo. I ućuta.

- Šta si saznao u lovu? - upita Konrad.

- Lep je to lov bio - reče, skoro toplo, kao kada neko u mislima preživljava svaku pojedinost neke lepe uspomene. - Poslednji veliki lov u ovoj šumi. Tada su još postojali lovci, pravi lovci... možda postoje i danas, ne znam. Ja sam tada lovio poslednji put u šumi. Od tada dolaze samo puškari, gosti, koji praskaju puškama po šumi. Lov, onaj pravi, bio je nešto sasvim drugo. Ti ovo ne možeš da razumeš jer nikada nisi bio pravi lovac. Za tebe je i ovo bila samo obaveza, gospodska obaveza kao što su jahanje ili društveni život. Lovio si, ali tako, kao neko ko se pomirio sa utvrđenim društvenim običajima. Sa prezirom si lovio. I oružje si nemamo nosio kao palicu u šetnji. Nisi poznavao ovu neobičnu, samo muškarcima znanu strast, koja živi iza svake uloge, odeće i kulture u nervima muškaraca, tako duboko kao večna vatra u dubinama zemlje. Ova strast je želja za ubijanjem. Ljudi smo, a život nam naređuje da ubijamo. To ne može da bude drugačije... Čovek ubija da bi odbranio nešto, ubija da dođe do nečeg, ubija da bi se osvetio za nešto. Smeškaš se?... Prezrivo se smeškaš? Umetnik si bio, i možda su se profinili u tvojoj duši ovi niski i grubo nagoni?... Zamišljaš da nikada nisi ubio živo stvorenje? To i nije tako sigurno - reče strogo i dosledno. - Došlo je ovo veče kada nema smisla razgovarati o nečem drugom, sem o istini i suštinskom, jer ovo veče neće imati nastavak i možda i neće uslediti previše večeri i dana posle ovoga danas... hoću reći, nikako neće uslediti dani koji će imati nekog naročitog smisla. Verovatno se sećaš da sam i ja putovao jednom davno po Istoku; ovo se dogodilo na mom bračnom putovanju sa Kristinom. Putovali smo po arapskom svetu i bili smo gosti jedne arapske porodice u Bagdadu. Ti, putnik, dobro znaš da su oni vrlo otmeni ljudi. Njihova oholost, ponos, držanje, strastvenost i spokojstvo, disciplina njihovog tela i svesnost sopstvenih pokreta, njihove igre i blesak u očima, sve to ukazuje na staru otmenost, onu drugu vrstu otmenosti kada se čovek prvi put probudio iz haosa stvaranja sveta i postao svestan svog ranga. Po nekim teorijama, svet ljudi započeo je negde u tim krajevima, na početku vremena, pre kulture, pre raznih naroda i plemena, u dubini arapskog sveta.

Možda su zbog toga toliko gordi. Ne znam. Ja ti se ne razumem u ovo... Ali se ponešto razumem u gordost, i kako ljudi i bez spoljnih znakova uzajamno osećaju da su iz iste krvi i istog ranga, tako sam ja osećio tih nedelja na Istoku da su tu svi oko mene gospoda, i oni prljavi goniči kamila. Kažem, stanovali smo kod domorodaca u kući kao palata; po preporuci našeg izaslanika bili smo gosti jedne tamošnje porodice. Te prijatno rashlađene bele kuće... poznaješ ih? Veliko dvorište gde se bez prestanka odvija život porodice i plemena, u isto vreme je tu nedeljni vašar, parlament i crkveno dvorište... To njihovo tumaranje i lakoma želja za igrom u svakom njihovom pokretu. To dostojanstveno i nasilno dangubljenje ispod kojeg se skriva ljubav za životom i strast kao zmija među toplim i nepomičnim kamenjem. Jedno večer su naši domaćini pozvali goste nama u čast. Do tada su nas gostili na evropski način. Domaćin je bio sudija i keramičar, jedan od najuglednijih ljudi u gradu. U gostinskim sobama engleski nameštaj, a u kupatilu kada od srebra. Ali to večer videli smo nešto. Gosti su pristizali posle zalaska sunca, svi muškarci, gospoda i sluge. Vatra je već naveliko gorela usred dvorišta, sa neprijatno oštrim dimom kamiljeg izmeta. Svi su nemo posedali oko vatre. Kristina je bila jedina žena među nama. Onda su doneli jagnje, belo jagnje, i gazda je izvadio nož i pokretom koji se ne zaboravlja, zaklao... Ovaj pokret ne može se naučiti, to je pokret Istoka, kada je još klanje imalo simboličan i religiozni značaj, nedvosmisleno neraskidiv sa nečim vrlo značajnim, sa žrtvom. Isto tako je Avram digao nož na Isaka kada je želeo da prinese žrtvu, tim pokretom su u starim crkvama klali žrtvenu životinju na oltaru, ispred simbola božijeg, i istim tim pokretom odrubili glavu svetom Jovanu Krstitelju... Jako je star taj pokret. Na Istoku je to prikriveno u ruci svakog čoveka. Možda je sa ovim pokretom nastao čovek, kada se odvojio od onog srednjeg bića, koje je bilo između životinje i čoveka... Po nekim naučnicima čovek postaje čovek sa sposobnošću da presavije palac popreko, znači zgrabi oružje, alat. A možda čovek postaje čovek svojom dušom, a ne palcem. Možda, ne znam... Arapin je zaklao jagnje, i taj stari muškarac, u tom trenutku, u svom belom bumusu, na koji ni kap krvi nije palo, izgledao je kao poglavar istočne crkve kada prinosi žrtvu. Ali caklile su mu se oči, čovek se podmladio za trenutak, a svuda okolo bila je mrtva tišina. Sedeli su

oko vatre, gledali pokrete klanja, blesak noža, poslednje trzaje jagnjeta, šikljanje krvi u mlazu i svima su sijale oči. Tada sam razumeo da ovi ljudi još uvek žive veoma blizu spoznaje smrti, da je krv za njih poznata materija i da je blesak noža isto toliko prirodna pojava kao osmeh jedne žene ili kiša. Shvatili smo - i mislim da je i Kristina shvatila, jer je u tim trenucima bila ćutljiva, crvena, a zatim veoma bleđa, disala je teško, okrenula glavu kao da je nenamerni svedok nekog strastvenog i osećajnog čina - shvatili smo da na Istoku još poznaju sveti i simbolički smisao ubijanja, a isto tako znaju i značaj tajanstvenog osećanja. Jer svi su se smeškali, ova mrkla i plemenita lica, napućili su usta, ozareni od ushićenja gledali su ispred sebe, kao da je ubijanje bila neka vrela i divna stvar, onakva kao poljubac... Eto tako. Mi smo, naravno, Zapadnjaci - reče u drugom tonu, malo predavački. - Zapadnjaci, ili već oni koji su se doselili i ostali ovde. Za nas, ubijanje je moralno i pravno pitanje, ili medicinsko pitanje, u svakom slučaju nešto dozvoljeno ili nedozvoljeno, jedna do tančina opisana pojava u moralnom i pravnom sistemu. Ubijamo i mi, ali ne tako jednostavno; ubijamo kako nam zakon nalaže ili dozvoljava. Ubijamo u odbrani uzvišenih ideala i dragocenih ljudskih dobara, ubijamo da bismo sačuvali sistem uređenja za zajedničko življenje ljudi. I ne može da bude drugačije. Hrišćani smo, imamo svest o krivici, produkt smo kulturno-vaspitanog sistema sa Zapada. Naše istorije, sve do današnjih dana, prepune su nizova masovnih ubistava, ali o ubistvu pričamo spuštenih kapaka i pognute glave, puni saosećanja i pokora; ne možemo drugačije, takva nam je uloga. Pogledaj samo lov - reče veselo. - I tu se pridržavamo viteških i praktičnih pravila, štedimo divljač onoliko koliko prilike na toj teritoriji zahtevaju. Ali lov je i dalje nakazni i religijski ostatak izdavnina, isto toliko star koliko i religijska dela čovekova. Jer nije istina da lovac ubija plena radi. Nikada ne ubija samo zbog plena, možda čak ni u kameno doba, kada je kao jedna od retkih prilika lov služio za nabavku hrane. Oko lova je uvek postojao neki ritual. Nekada religijski, nekada plemenski. Dobar lovac je uvek bio prvak plemena, znači pomalo i sveštenik. Naravno, vremenom je izbledelo sve to. Ali su rituali, i u bleđim tragovima, ipak ostali. Možda ništa nisam voleo u životu toliko, kao one zore i jutra lova. Čovek se budi još po mraku, oblači se neobično, drugačije

nego u dane običnog života, oblači svrsishodnu i odabranu odeću, različito doručkuje, rakijom greje i hrabri srce u polutama sobe i hladno pečenje mezeti uz to. Voleo sam miris lovačkog odela jer je čoja upila mirise šume, vazduha i prsnule krvi, jer si na pojasu nosio ulovljene ptice, a one su krvlju zaprijale lovačku jaknu. Je l' krv prljavština?... Ne bih rekao. Najplemenitija materija na svetu, i kada čovek želi da kaže nešto veliko, neizrecivo, svome Bogu, oduvek se pričešćivao krvlju. I metalni miris puške. Sirov i užegli miris kožnih stvari. Sve sam to voleo - reče, skoro stidljivo, starački, kao da je odao tajnu o nekoj svojoj slabosti. - I onda izađeš iz kuće u dvorište, tvoji prijatelji lovci već te čekaju, još nije svanulo, lovački psi su još na povocu, moj lovac ih drži i tiho podnosi izveštaj o događajima te noći. Tada sedneš u kola i kreneš. Priroda se budi oko tebe, šuma se rasteže pospanim pokretima. Sve ima tako čist miris, kao da se vraćaš u neku drugu kuću koja je pre života i pre događanja bila dom. Onda se kola zaustave pored šume, siđeš, tvoj pas i lovac te tiho prate. Mokro lišće se jedva čuje ispod tvojih stopala. Svuda tragovi životinja. I sada počinje da živi sve oko tebe; svetlost polako otvara svod šume, kao da tajna građevina, na pozorišnoj sceni sveta, započinje svoju ulogu. Oglašavaju se i ptice, jedan jelen prolazi šumskim puteljkom, daleko, na oko trista koraka, i ti se pritajiš iza žbunja i motriš. Pas je sa tobom i ne ideš na jelene... Životinja se zaustavi, ne vidi i ne oseća po mirisu ništa, jer je vetar sa prednje strane, ipak zna da je u blizini opasnost, možda i kraj; podiže glavu, okreće je, telo se ukoči, stoji pred tobom u onoj čudesnoj vezanosti, nepomično, kako čovek ustukne jedino pred sudbinom, nemoćno, jer zna da sudbina nije ni slučajna niti je nesrećni slučaj, već prirodna posledica nepredvidivih i teško shvatljivih povezanosti. I ti si začuđen, u gustišu šume, i ti si vezan za taj trenutak, ti, lovac. U ruci osećaš onaj drhtaj, koji je star koliko i čovek, spremnost za ubistvo, tu zabranjenu privlačnost, tu od svega jaču strast, taj nadražaj koji nije dobar ili loš, već tajni nadražaj svakog života: biti jači od onog drugog, biti veštiji, biti majstor i ne praviti greške. To oseća panter kada se sprema za skok, zmija kada se uzdigne između stena, lešinar kada iznenada napadne sa hiljadu metara visine, i čovek kada pred sobom odredi žrtvu. To si osećao ti,

možda prvi put u životu, u zasedi, u šumi, kada si digao oružje i nišanio u mene da bi me ubio.

Nagnuo se nad stočićem, koji je stajao između njih, pred kaminom; sipao je liker u čašicu i vrhom jezika gustirao tu gustu tečnost bordo boje. Onda zadovoljno vrati čašicu na sto.

- Još je bio mrak - nastavi, pošto onaj drugi nije odgovorio. Nije negodovao. Nije dao znak, nijednim pokretom ruke ili pogledom, da je čuo optužbu. - To je bio trenutak kada se noć razvodi od dana, podzemlje od nadzemlja. A možda se i nešto drugo razdvaja u tim trenucima. To je poslednji sekund kada se svetske i ljudske dubine i visine, blesak i tama još dodiruju, kada se uspavani trzaju iz teškog i mučnog sna, kada bolesni zastenju jer znaju da je kraj noćnog pakla i sledi nešto preglednije mučenje; svetlost i dnevni sistem otkriva i raščlanjuje sve ono što je u mračnom haosu noći bila grčevita želja, skrivena čežnja ili bolešljiv bes. Ovaj trenutak vole i lovci i divljač. Više nije mrak, a još nije svetlo. U tom trenutku, miris šume je tako sirov i divlji, kao da sva živa bića sada dolaze k sebi, u ogromnoj spavaćoj sobi sveta, da ispuste zlobne i tajne uzdahe, i biljke, i životinje, i ljudi. Počinje vetar u tom trenu, tako oprezno, kao kada uzdahne onaj koji se tek budi, jer se setio sveta u kom je rođen. Od vlažnog lišća, divlje paprati, otpadaka mahovine sa drveća, od trulih šiškarki, suvih iglica mekog četinara, slepio se od rose klizav tepih, po šumskom puteljku, čiji miris sada izbija iz materijala zemlje, kao miris znoja strasti iz tela zaljubljenih. Tajanstven je to trenutak, oni stari, pagani u dubini šuma, slavili su ga šireći ruke i okrećući lice prema Istoku, u onom začaranom iščekivanju, s kakvim čovek oduvek čeka svetlost u svom srcu i u svetu, trenutak razuma i uviđavnosti. Divljač u to doba polazi do izvora. To je onaj trenutak kada se noć još nije sasvim završila, u šumi se događa još nešto; veliki lov i pripravnost, još traje ono što ispunjava noćni život životinja, divlja mačka je još u zasedi, medved otkida poslednji zalogaj plena, zaljubljeni jelen se još priseća strastvenih trenutaka mesečinom obasjane noći, kao da će ih se sećati zauvek, ohol i razbarušen, zastaje nasred čistine, gde se odigrao ljubavni dvoboj, podiže u borbi ranjenu glavu i osmatra tužnim i ozbiljnim životinjskim očima. Noć još živi u dubini šume: i noć, i sve u punom značenju te reči, i plen, i ljubav, i tumananje, besciljne životne radosti i svest o borbi za život. Ovo je trenutak kada se stvari ne događaju samo u šumi, već i u tami ljudskih srca. Jer i ljudsko srce ima svoju noć, sa nagonima koji su isto tako divlji kao i oni podivljali lovački nagoni u srcu vuka ili jelena. San, čežnja,

sujeta, sebičnost, mužjački bes požudnog, zavist, osvetnički nagon, skrivaju se u noćima čovekovim, kao puma, lešinar ili šakal u noćima pustinjским na Istoku. I postoje trenuci kada više nije noć, ali nije ni dan u ljudskim srcima, kada divlje zveri izmile iz šupljih tajnovitih skloništa duše, kada se u našem srcu pokrene i u rukama u pokret pretvori, jedan afekat koji smo uzalud krotili i gušili godinama, ponekad veoma dugo... I sve je bilo uzaludno, beznadežno smo sami sebi poricali istinski značaj tog gneva: prava suština tog gneva u nama, postala je jača od naših namera, nije se istopila, već je ostala, tvrda kao stena. U dubini svih ljudskih odnosa, postoji neki opipljiv materijal, i uzaludni su svi dokazi i umešnost, prava stvarnost se ne menja. A prava stvarnost je bila ta da si ti mene mrzeo svih dvadeset i dve godine, sa onom strašću koja podseća na usijanje snažnih i velikih veza - da, na ljubav. Mrzeo si me, a ako jedno osećanje, jedna strast potpuno ispuni dušu jednog čoveka, tada se, pored ushićenja, uvek puši i tinja i osveta, u dubini te lomače... Jer strast se ne koristi dokazima zdravog razuma. Strast ne hajje šta dobija od onog drugog, strast samo sebe želi da izrazi u potpunosti i da nametne samo svoju želju, i onda, ako za uzvrat ne dobije ništa drugo, sem blagih osećanja, učtivosti, prijateljstva ili strpljenja. Svaka velika strast je beznadežna, u suprotnom i nije strast već nagodba, mudar dogovor, trampa mlakih interesa. Mrzeo si me, a to je isto toliko čvrsta spona kao da si me voleo. Zašto si me mrzeo?... Imao sam dovoljno vremena i trudio sam se da razumem to osećanje. Nikada nisi želeo da uzmeš novac od mene, ni poklon, nisi dozvolio da naše prijateljstvo prerasete u pravu bratsku vezu, i da nisam u to vreme i sam bio toliko mlad, znao bih da je to sumnjiv i opasan znak. Onaj ko ne želi da uzme pojedinosti, verovatno želi sve. Mrzeo si me već u našem detinjstvu, u prvom trenutku kada sam te upoznao, u onoj neobičnoj kući, gde su uvežbavali i oplemenjivali odabrane primerke za svet koji smo dobro poznavali. Mrzeo si me jer je u meni bilo nešto što je tebi nedostajalo. Šta je to moglo da bude? Koja vrsta osobine ili sposobnosti?... Ti si bio obrazovaniji, bio si remek-delo stvoreno pomoću štapa i kanapa, vredan i čestit, ti si bio onaj sa darom, jer si imao instrument u pravom smislu te reči, tvoju tajnu - muziku. Ti si bio Šopenov rođak, onaj koji se skriva, onaj oholi. Ali u dubini duše grčevito se stisnuo bes - želja, postati drugačiji od

onakvog kakav jesi. To je najveći udarac sudbine za čoveka. Želja da budeš neko drugi od onoga ko si i kakav si: bolnija želja ne može goreti u srcu čovekovom. Jer se život ne može podneti drugačije, već da se pomirimo sa svim tim što predstavljamo sebi i celom svetu. Moramo se pomiriti sa tim da smo ovakvi ili onakvi, i znati da kada se pomirimo, od života nećemo dobiti pohvalu za tu našu mudrost, neće nas niko okriti ordenjem zato što znamo i podnosimo da smo sebični i sujetni, ili ćelavi ili zrikavi - ne, moramo znati da ne slede nagrada ili pohvala. Mora se podneti, to je cela mudrost. Moramo podneti svoju ličnost i svoju narav, čije se greške, sebičnost, gramzivost, neće promeniti ni iskustvom ni uviđavnošću. Moramo podneti da naše želje ne nailaze na potpuno razumevanje u svetu. Moramo podneti da oni koje volimo, ne vole nas, ili bar ne na način na koji se mi nadamo. Moramo podneti izdaju, neverstvo i što je najteže od svih ljudskih zadataka: moramo podneti izuzetnost naravi i uma onog drugog. Toliko sam uspeo da naučim za sedamdeset pet godina, ovde, usred šume. Ali ti nisi mogao da podneseš sve ovo - zaključiti tiho. I začuta. Kratkovido je zurio u polutamu.

- U detinjstvu, naravno, sve ovo nisam znao - reče onda kao da traži opravdanje.

- Bilo je to lepo vreme, čarobno doba. Prisećanje u starosti uveliča, i jasnim obrisima pokazuje svaki detalj. Bili smo deca i bili smo prijatelji: velik je to poklon, zahvalimo se sudbini što smo učestvovali u tome. Ali kasnije ti se razvio karakter, i nisi mogao da podneseš da ti nedostaje nešto što sam ja dobio poreklom, vaspitanjem, neki božji dar... U čemu je bila ta sposobnost? Da li je uopšte bila sposobnost? Prosto, svet je na tebe gledao ravnodušno, a ponekad i neprijateljski, dok su se meni smešili i davali mi bezuslovno poverenje. Ti si prezreo to poverenje i prijateljstvo, koji su zračili sa svih strana prema meni, ali si istovremeno na smrt bio ljubomoran. Verovatno si zamišljao - naravno, nisi to zamišljao rečima, već nejasnim osećanjima - da postoji nešto kurvinski u osobi koju vole, koja je svačiji ljubimac. Postoje ljudi koje svi vole, za koje svi imaju praštajući, mazan osmeh. U tim ljudima, zaista ima nečeg kurvinskog. Oni se zaista nude. Vidiš, ja se više ne plašim izgovorenih reči - reče smešeći se kao da želi da ohrabri onog drugog. - Čovek u samoći upozna sve, i više se ničega ne plaši.

Ljudi koji na čelu nose znak sa neba, znak što pokazuje da su pod zaštitom bogova, zaista se osećaju odabranim bićima, u načinu kako kroče pred svet ima neke ohole sigurnosti. Ali ako si me ti video kao takvog, pogrešio si. Samo izopačenje, što ljubomora donosi, moglo me je predstaviti takvim. Ne branim sebe jer želim istinu, a ko traži istinu, taj jedino od sebe može početi da traži. Ono što si ti smatrao božjom naklonošću i darom u meni i oko mene, to nije bilo ništa drugo do dobronamernost. Bio sam dobronameran sve do onoga dana kada... pa da, sve do dana kada sam stajao u tvojoj sobi iz koje si pobjegao. Možda je ta moja dobronamernost i prisiljavala ljude da mi prinose osećanja, blagonaklonost, osmeh i poverenje. Da, bilo je nešto u meni - govorim u prošlom vremenu, toliko je daleko sve to o čemu pričam, kao da pričam o mrtvacu ili strancu - bilo je u meni neke opuštenosti i nepristrasnosti koje su razoružavale ljude. Postojao je jedan period u mom životu, decenija moje mladosti, kada je svet poslušno prihvatao moje prisustvo i moje prohteve. To je vreme milosti. Tada ti svi hrle u susret, kao da si osvajač koga treba obasuti vinom, ženama i vencima od cveća. I zaista u toj deceniji kada smo završili školu u Beču, i posle živeli sa odredom, ni za trenutak me nije napustilo osećanje sigurnosti, osećanje da su mi bogovi na prst navukli neki tajni prsten sreće, da mi se ne može ništa ružno desiti i da me okružuju ljubav i poverenje. To je najviše što čovek može dobiti od života - reče ozbiljno.

- To je najveća naklonost. Ko se tada uобрази, postaće nadmen ili razmetljiv; onaj koji ne ume pokorno da podnese maženje sudbine, ko ne zna da ovo stanje traje samo dotle dok ne proćerda naklonost bogova - propada. A svet, neko vreme oprašta samo onima koji su u srcu skromni i ponizni...

Znači, mrzeo si me - reče odlučno.

- Kada su godine mladosti prošle i čarolija detinjstva nestala, i naš odnos počeo je da se hladi. Nema tužnijeg i beznadežnijeg procesa od onog kada se prijateljstvo muškaraca hladi. Jer između žena i muškaraca sve je uslovljeno kao u pogodbi na vašaru. Ali u prijateljstvu muškaraca, dubinu daje upravo ta nesebičnost, to da od onog drugog ne očekujemo nikakvu žrtvu, niti nežnost, ne tražimo ništa, samo želimo da zadržimo jednu nemu pogodbu zajedništva. Grešku sam ipak ja napravio jer te nisam poznavao dovoljno.

Pomirio sam se sa tim da ti ne otkrivaš sebe dovoljno, poštovao sam tvoj razum, onu neobičnu i gorku nadmenost koja je zračila iz tvog bića. Poverovao sam da ćeš mi i ti oprostiti, kao i svet, jer postoji u meni vrsta sposobnosti: da se približim ljudima vedro i s lakoćom, da budem omiljen tamo gde tebe samo podnose - da ćeš oprostiti što sam u stanju da budem na ti sa celim svetom. Verovao sam da se raduješ tome. Naše prijateljstvo bilo je nalik na ona stara prijateljstva, o kojima se čita u pričama. I dok sam ja špartao po sunčanoj strani sveta, ti si ostajao u senci, svesno. Ne znam, da li i ti tako misliš?...

- Pričao si o lovu - reče gost izokola.

- Da o lovu, da - odgovori general. - Ali sve ovo spada u lov. Kada jedan čovek hoće da ubije drugog čoveka, mnogo toga se desi pre toga, a ne samo da napuni i potegne oružje. Pre toga se desi i sve ono o čemu sam pričao, i pre toga se desi da ti nisi smogao snage da mi oprostiš, i pre toga se desi da ta veza, koja se rađala u čistoti našeg detinjstva, toliko zamršeno i istrajno, kao da su ona dva deteta ljuljana na džinovskom listu viline ruže iz bajke - sećaš se, godinama sam gajio u stakleniku ove vitičaste, tajanstvene biljke, koje cvetaju samo jednom u godini - jednoga dana ova veza se pokvarila. Čarobno vreme detinjstva je prošlo, a dva čoveka su ostala u čvor vezana u jednom tajanstvenom smotuljku odnosa, koji se u svakodnevnom jeziku zove prijateljstvo. I ovo moramo znati, pre no što počnemo da pričamo o lovu. Jer jedan čovek nije bezuslovno najkriviji samo u trenutku kada digne oružje da ubije nekog. Greh nastaje pre, greh je namera. A kada kažem da se ovo prijateljstvo jednoga dana pokvarilo, moram znati da li se stvarno pokvarilo i ako jeste, ko je to učinio. Jer, mi smo se razlikovali, ali smo ipak pripadali jedan drugom. Bio sam različit od tebe, pa smo se dopunjavali, bili smo savez, jedinstvo dvoje ljudi, a to je jako retko u životu. A sve ono što je nedostajalo tvom biću u našim mladalačkim godinama, to mi je nekako nadoknadio svet, koji je bio blagonaklon prema meni. Mi smo bili prijatelji - reče sad vrlo glasno.

- Shvati to, ako već nisi znao. Ali ti si to sigurno znao i pre, i posle, u tropima ili bilo gde da si bio. Bili smo prijatelji, a ova reč natopljena je takvom vrstom razuma čiju odgovornost samo muškarci poznaju. Sada moraš saznati punu važnost ove reči. Bili smo prijatelji, znači

nismo bili pajtosi, nismo bili derani sa ćoška, nismo bili drugari. Bili smo prijatelji, i ne postoji ništa u životu što može obešteti jedno izgubljeno prijateljstvo. Ni strast samouništenja ne može pružiti takav ljudski užitak, kao što pruža dirljivo, nemo prijateljstvo onima koje dodirne svojom snagom. Jer da mi nismo prijatelji, ti ono jutro, u lov, ne bi digao pušku na mene. I da nismo prijatelji, ja ne bih otišao sledećeg jutra u tvoj stan, gde me nikada nisi pozvao, gde si ćuvao tajnu, tu opaku i neshvatljivu tajnu, koja je zarazila naše prijateljstvo. Da mi nisi bio prijatelj, ti ne bi sledećeg dana bežao iz grada, iz moje blizine, sa mesta zloćina, kao ubice i zlikovci, već bi ostao, varao me, izdao me, i to bi možda bolelo, možda vrećalo moju sujetu i ponos, ali sve to ne bi bilo toliko loše kao ono što si učinio, jer si mi bio prijatelj. I da nismo prijatelji, ti se ne bi vratio posle ćetrdeset i jedne godine, ponovo kao ubica i zlikovac, koji se prikrada mestu zloćina. Jer vidiš, morao si da se vratiš. Jer sada moram da ti kažem ono što jako dugo nisam mogao da shvatim, nisam mogao da poverujem, poricao sam samom sebi, moram da ti kažem ovo zastrašujuće iznenaćenje i otkriće: mi smo i sada, još uvek smo prijatelji. Ćini mi se da mećuljdske odnose nikakva spoljna sila ne može promeniti. Ti si nešto ubio u meni, upropastio si mi život, a ja sam ti još uvek prijatelj. I ja ću večeras ubiti nešto u tebi, i onda ću te pustiti da se vratiš u London, ili u trope ili do đavola, a i dalje ćeš ostati moj prijatelj. I ovo moramo znati, pre nego poćnemo razgovor o lovu, i o svemu onome što zatim sledi. Jer prijateljstvo nije neko uzvišeno raspoloženje. Prijateljstvo je strogo odrećen ljudski zakon. U starim vremenima to je bio najjaći zakon, na tome su se gradili pravni sistemi velikih kultura. Zakon prijateljstva živeo je u srcima ljudi, iznad plahovitosti i sebićnosti. I bilo je jaće od one strasti što muškarce i žene gura jedne prema drugima u beznadežnom uzbućenju i žaru. U prijateljstvu nije moglo biti razoćaranja, jer od onog drugog nije traćilo ništa. Prijatelj je mogao biti ubijen, ali prijateljstvo, koje je tkano u detinjstvu između dva ćoveka, možda ni sama smrt ne ubija: uspomena živi dalje u svesti ljudi, kao neko nemo junaštvo. I zaista je tako, junaštvo, u sudbonosnom i nemom znaćenju te reći, znaći bez zveckanja sablji i bodeža, kao što je to svako nesebićno ljudsko drćanje. Ovakvo prijateljstvo bilo je meću nama, to si vrlo dobro znao. U trenutku kada si na mene digao

pušku, da me ubiješ, možda je to prijateljstvo bilo silovitije nego ikada pre, tokom svih dvadeset i dve godine naše mladosti. Prisećaš se trenutka, jer to ostaje smisao i sadržaj tvog preostalog života. I ja se sećam. Stajali smo u gustišu, među borovima. Tu se odvaja puteljak, od puta kroz šumu, i vodi u dubinu, gde šuma već živi za sebe, nedirnuta, gusta i tamna. Išao sam pred tobom, i stao, jer daleko, na nekih trista koraka, pojavio se jelen među borovima. Već je svitalo, ali lagano, kao da je sunce svojim zracima želelo da napipa plen, ovaj svet. Divljač se zaustavila na ivici puteljka, podigla glavu, pogledala prema gustišu, jer je osećala opasnost.

Instinkt, taj fenomen, ono šesto čulo, koje je izoštrnije i pouzdanije od vida ili moći mirisa, počinje da se budi u nervnom sistemu životinje. Nije mogao da vidi, taj vetar u zoru, strujao je u suprotnom pravcu i nije mogao da ga upozori na opasnost. Mi smo nepomično stajali tu izvesno vreme, zadihani zbog uzbrdice, ja napred, uz ivicu puteljka, među drvećem, ti meni iza leđa. Lovac je negde zaostao sa psom. Bili smo sami, tu usred šume, u onoj samoći, što je samoća noći, samoća zore, šume i samoća divljači, gde čovek za trenutak oseća kao da je zalutao u svet, u svoj život, a da će jednog dana morati da se vrati u ovaj divlji i opasan dom, koji je na kraju ipak jedini pravi dom - šuma, duboka voda, iskonska pozornica života. Ja sam stalno ovako osećao, dok sam još išao u lov po gustim šumama. Ugledao sam divljač i zastao, video si i ti, i zastao na deset koraka od mene. To su trenuci za lovca i divljač kada čovek sa najizoštrnijim čulom naslućuje stvarnost, potputno shvata situaciju i opasnost, čak i u mraku, i da se ne okrene da pogleda. Kakvi su to talasi, sile, zraci što prosleđuju tada obaveštenja? Ne znam... Vazduh je bio čist i bez mirisa. Borovi se nisu pomerili na laganom vetru. Divljač je motrila. Stajao je nepomično, opčinjeno, jer u opasnosti uvek ima neke privlačnosti i opčinjenosti. Kada se sudbina, na neki svoj način, neposredno obrati našoj ličnosti, prosto nas imenom proziva, tada iz dubine straha i strepnje stalno zrači neka privlačnost, jer čovek nije željan samo života, po svaku cenu, ne, čovek želi da u potpunosti upozna i prihvati svoj život, po svaku cenu, čak i po cenu opasnosti i po cenu svog pogubljenja. Tako je osećao jelen u tom trenutku, to znam zasigurno. Tako sam se i ja osećao u tom trenutku, i to znam zasigurno. Tako si se osećao i ti,

na nekoliko koraka meni iza leđa, kada si - u onoj istoj čaroliji, u kojoj smo bili i ja i divljač, koji smo stajali ispred tebe, na puškometu - povukao oroz, sa onim tihim i hladnim praskom, koji se može čuti samo kod vrlo plemenitih metala, kada ih koriste pri sudbonosnim ljudskim zadacima, na primer, kada jedan bodež dođe u dodir sa drugim bodežom, ili kada plemenito englesko oružje repetiramo, da bismo ubili nekog. Nadam se da se sećaš tog trenutka....

- Da - rekao je gost.

- Bio je to veoma značajan trenutak - reče general, skoro sa zadovoljstvom stručnjaka. - Taj tihi prasak, naravno, samo sam ja čuo: bio je toliko tih da ni u tišini zore i tišini šume jelen nije mogao da ga nasluti sa onih trista koraka. I tada se desilo nešto što nikada ne bih mogao dokazati pred sudom, ali ću tebi sada reći, jer ti i onako znaš istinu. Šta se desilo?.. Samo to da sam osetio tvoj pokret, tačnije registrovao sam u tim trenucima sve, kao da sam video, ono što radiš. Stajao si iza mene, ukoso, na malom rastojanju. Osetio sam da si podigao oružje, naslonio na rame i da nišaniš. Osetio sam da si zažmurio na jedno oko, i da se sada puščana cev polako pomera u ugao. Moja glava i glava jelena bile su tačno u istoj liniji i na istoj visini pred tobom, možda je bilo nekih deset centimetara spoja između dva cilja. Osetio sam da ti se ruke tresu. Sa tako tačnom procenom, što je samo jedan lovac u stanju da učini u šumi, znao sam i to da sa tog položaja ne možeš da gađaš jelena: shvati, u tom trenutku, osobenost tog položaja sa lovačkog stanovišta zanimala me je više nego sa ljudskog. U vezi s tim i ja sam ponešto znao, mislim o lovu, kako se i iz kog ugla treba namestiti ka jelenu, koji nepodoznivo, na trista metara, čeka da bude pogođen. Same okolnosti su mi rekle sve, položaj lovca i geometrijski tačno naređane mete dali su mi tačne podatke o tome, šta se na nekoliko koraka iza mojih leđa događa u srcu jednog čoveka. Pola minuta si nišanio, i to znam, i bez sata, u sekundu, tačno. Čovek zna sve u takvim trenucima. Znao sam da si slab sa puškom, dosta je da samo malo pomerim glavu u stranu, metak će prozviždati pored mog uveta, i možda pogoditi jelena. Znao sam da je dovoljan jedan pokret, i metak će ostati u oružju. Ali sam znao i to da nemam mogućnosti da se pomerim, jer moja sudbina u tom trenutku ne zavisi od mojih odluka: nešto je sazrelo, nešto mora da

usledi, onako kako je red. Stajao sam tako, i čekao pucanj, čekao da povučesh oroz, i da me ubije metak iz oružja mog prijatelja. Situacija je bila savršena, bez svedoka, lovac je bio daleko, negde u dnu šume sa psima, bila je to pravilna, precizna situacija, ona "tragična slučajnost", o čemu svake godine izveštavaju novine. Onda je prošlo pola minuta, a pucanj je kasnio. U tom trenutku, jelen uviđa da je u opasnosti, i jednim skokom, kao prasak, nestaje u gustišu. Mi se još nismo pomerili. Onda si lagano, spustio oružje. Ovaj pokret se nije mogao ni videti, ni čuti. A ja sam, svejedno, i čuo i video, kao da stojim pred tobom. Spustio si oružje, veoma oprezno, kao da bi i trenje s vazduhom moglo da oda tvoje namere, jer trenutak je prošao, jelen je nestao u gustišu - vidiš, zanimljivo je to da si još uvek mogao da me ubiješ, jer nije bilo očevica tog prizora, i ne postoji čovek ili sudija koji bi mogao da te osudi, da si to učinio, saučešće ovoga sveta bi te okružilo, jer ti i ja smo bili oni legendarni prijatelji, Kastor i Poluks, dvadeset i dve godine prijatelji u dobru i zlu, prema tebi bi pružali ruke saučešća, bili sa tobom u žalosti, jer nema tragičnijeg bića u očima sveta, od čoveka koji je po nekom grčkom sudbinskom naređenju, sasvim slučajno, ubio prijatelja... Gde je čovek, gde je tužilačka vlast, gde je drznik koji sme da optuži, obelodani pred svetom ono neshvatljivo, da si ti mene namerno ubio?... Nema nikakvog dokaza za to, da si ti u srcu gajio smrtonosni gnev prema meni. Prethodno veče smo zajedno večerali, u krugu prijatelja, sa mojom suprugom, u krugu mojih rođaka i prijatelja iz lova, u zamku, gde si svakodnevnim gost godinama; videli su nas zajedno, kao i ranije, u svim mogućim situacijama ovoga života, prilikom druženja, slavlja, uvek prijateljski i srdačno. Novac mi ne duguješ, član si porodice u mojoj kući, ko bi pomislio da si me ti ubio?... Niko. A i zašto bi me ubio? Kakva neljudska i nemoguća pretpostavka, da ti, drug nad drugom, ubiješ mene, drugara nad drugarom, od koga si mogao dobiti sve na svetu što ti je bilo potrebno, ljudsku i materijalnu pomoć, koji si moju kuću mogao smatrati za svoju, moj imetak, kao zajednički među braćom, moju porodicu, kao usvojenik porodicu odgojitelja? Ne, optužba se vraća na onog koji podiže, i ne postoji čovek koji bi ovu optužbu smeo da izgovori. Zgražavanje sveta bi tog drskog čoveka zdrobilo, ko bi ovako nešto smeo da tvrdi, a saosećajnost bi bila uz tebe, jer se tebi

desilo ono strašno i neljudsko, tebe je pogodio onaj zastrašujući udarac, jer u jednoj tragičnoj slučajnosti tvoje ruke ubile su tvog najboljeg prijatelja.... Situacija je bila ta. A ti, ipak nisi povukao oroz tog ubistvenog oružja. Zašto?... Šta se desilo u tom trenutku? Možda samo toliko da je jelen osetio opasnost i pobjegao sa mesta, a ljudska priroda je takva da joj je stalno potreban materijalni razlog u trenucima vanrednih postupaka. To što si isplanirao, bilo je dobro, tačno i savršeno, ali čini se da je i jelen bio potreban; scena se poremetila, i ti si spustio oružje. O trenucima je bilo reči, ko je u stanju tu da deli, razdvaja i prosuđuje?... Nije ni važno. Činjenica je presudna, iako, ne i odlučujuća. Činjenica da si hteo da me ubiješ, a onda, kada je jedna neočekivana pojava narušila taj trenutak, ruke su počele da ti se tresu, i nisi me ubio. Jelen je već nestao među drvećem, nismo se pomerili. Nisam se okrenuo. Stajali smo tako još neko vreme. Možda, da sam te pogledao u lice u tom trenutku, saznao bih sve. Ali nisam smeo da te pogledam u lice. Postoji jedna vrsta stida koji je neprijatniji od svih koje čovek može da doživi u životu stid, koji žrtva oseća kada mora svom ubici da pogleda u lice. Tada se kreatura stidi pred Tvorcem. Zato te nisam pogledao u lice, i kada je nestala ova čarolija oduzetosti, koja nas je vezala, pošao sam puteljkom prema vrhu brežuljka. Pošao si i ti, mehanički. Na sredini puta rekao sam, preko ramena, bez okretanja: "Propustio si." Nisi odgovorio. To ćutanje bilo je priznanje. Jer svako drugi, u sličnoj situaciji, sa stidom ili oduševljenjem počeo bi da priča, šaljivo ili uvređeno objašnjava: svaki lovac u takvim prilikama dokazuje svoju istinu, omalovažava divljač, ili precenjuje odstojanje, potcenjuje šanse za pogađanje... Ali ti si ćutao. Kao da si tim ćutanjem rekao: "Da, propustio sam da te ubijem." Ćutke smo stigli do vrha brežuljka. Tamo su nas već čekali lovac, naši psi, u dolini su se čule puške, lov je počeo. Putevi su nam se razišli. Za vreme ručka - u šumi je poslužen ručak - tvoj gonič nam je javio da si se vratio u grad.

Gost zapali cigaru; ruke mu nisu drhtale, mirnim pokretima odseče vrh cigare: general se nagnu prema Konradu i pruži mu vatru sa plamena sveće.

- Hvala - reče gost.

- Na večeru si došao još samo to veče - nastavi general. - Kao i svako veče pre toga. Došao si u uobičajeno vreme, čezama, u pola

osam. Večerali smo utroje, kao i obično, kao svako veče, sa Kristinom. U velikoj sali su postavili, kao večeras, sa istim stonim priborom, kao malopre, Kristina je sedela između nas dvojice. Plave sveće su gorele nasred stola. Volela je svetlost sveća, volela je sve što je podsećalo na prošlost, na otmeniji način života, što je podsećalo na vreme koje je iščezlo. Ja sam iz lova otišao pravo u svoju sobu, presvukao se, to popodne nisam video Kristinu. Lakej je javio da je rano popodne otišla kolima, do grada. Sreli smo se pri postavljanju večere. Kristina me je već čekala, sedela je pred kaminom, preko ramena je imala laganu indijsku maramu, jer je vreme bilo vlažno, maglovito. U kaminu je gorela vatra. Čitala je, i nije čula kada sam ušao u sobu. Možda su tepisi prigušili zvuk mojih koraka, možda se previše udubila u čitanje - čitala je knjigu na engleskom, putopis o tropima - sigurno je samo to da je moj dolazak primetila tek u poslednjem trenutku, kada sam već stajao pred njom. Onda je podigla pogled - sećaš se njenih očiju? Umela je da podigne pogled, kao kada se rađa dan, u punom sjaju - možda je to bilo od plamena sveća, ali sam se uplašio bledila njenog lica. "Nije vam dobro?" - pitao sam. Nije odgovorila. Dugo me je gledala, širom otvorenih očiju, i ovaj trenutak bio je skoro toliko dugačak i isto tako rečit, kao onaj drugi, u šumi, kada sam nepomično stajao i čekao da se nešto desi: da progovoriš ili da povučeš oroz na oružju. Gledala me je u lice, tako pažljivo, tako istraživački, kao da je i od života važnije da sazna šta to mislim u tom trenutku, dali uopšte mislim nešto, znam li nešto?... Verovatno joj je to bilo važnije u tom trenutku od samog života. Uvek je to najvažnije, i od plena i od rezultata je važnije: saznati šta žrtva misli o nama, ili već onaj koga smo za to odabrali?... Gledala me pravo u oči, kao da me saslušava. Mislim da sam dobro podneo taj pogled. U tom trenutku, a i kasnije, bio sam miran, moje lice nije moglo ništa da oda Kristini. I zaista, to popodne i popodne, u tom neobičnom lovu, kada sam pomalo i ja bio divljač, odlučio sam da bez obzira šta život donese, nikada neću da kažem Kristini, ni dadilji, koje su moji poverenici, o onome što sam otkrio toga jutra u šumi. Odlučio sam da zadužim lekara da te posmatra, neprimetno, jer sam zamišljao da su ti demoni ludila u duši. Nikakvo drugo objašnjenje nisam našao za te trenutke. Čovek koji pripada meni je poludeo: to sam ponavljao tvrdoglavo, skoro izbezumljen,

celo prepodne i popodne, i sa tim ubedeњem sam te dočekao uveče, kada si nam došao. Nekako sam želeo da spasem rang stvorenja uopšteno i lično, jer ako si pri čistoj svesti, i imao si razloga za to - svejedno koji razlog - da na mene podigneš oružje, onda smo svi mi izgubili rang čovečnosti, svi koji smo u ovoj kući živeli, i Kristina, i ja. Ovako sam objasnio i Kristinin uplašen, iznenađen pogled, kada sam pred njom stajao, posle lova. Kao da je naslutila nešto od tajne, koja je tebe i mene vezivala od zore. Žene mogu da osete takve stvari, tako sam mislio. Onda si stigao ti, u večernjem odelu, i seli smo za sto. Uz večeru smo razgovarali, kao uvek. Pričali smo i o lovu, o izveštaju lovogoniča, o tome da je jedan naš gost načinio grešku, ustrelio jarca, a za to nije imao dozvolu... Ali o onom trenutku, celo večer, nisi progovorio ni reči. Ne spominješ svoj lovački doživljaj, propuštenu šansu da uloviš jelena kapitalca. O ovakvim stvarima mora se govoriti, i onda kada, čoveku nije u krvi da bude lovac. Ne progovaraš o tome, da si propustio veliku divljač, ne spominješ, da si pre vremena napustio lov, bez reči otišao u grad, i tek uveče se pojavio. Sve je ovo neosporno, neobično, protiv društvenih pravila. Mogao si reći jednu reč u vezi s prepodnevom... ali ni reči, kao da uopšte nismo bili zajedno u lovu to jutro. Pričaš o nekim drugim stvarima. Pitaš Kristinu šta je čitala kada si ušao u sobu za prijem. Kristina je o tropima čitala. O tome pričate dugo; pitaš Kristinu za naslov knjige, ispituješ je, kakav utisak je knjiga ostavila na nju, želiš da znaš kako se živi u tropskim predelima, ponašaš se kao neko koga strašno interesuje ova tema, o kojoj ti ne znaš ništa - ja ću tek kasnije saznati, u gradskoj knjižari, da si ovu knjigu, i one druge sa sličnom tematikom, ti doneo Kristini, nekoliko dana pre toga. Sve to još ne znam to večer. Isključujete me iz razgovora, jer pojma nemam o tropskim predelima. Kasnije, kada sam već znao da ćete me prevariti to večer, prisećao sam se scene, ponovo čuo izgovorene reči, i sa iskrenim divljenjem priznajem da ste oboje bili savršeni glumci. Ja, neupućen, uopšte ne sumnjam na osnovu vaših razgovora: pričate o tropima, o jednoj knjizi. Želiš da znaš Kristinino mišljenje, posebno te zanima kako čovek koji je rođen i živeo pod različitim podnebljem podnosi tropske prilike?... Šta misli Kristina?... (Mene ne pitaš.) I ona, Kristina, lično, da li bi mogla da podnese kišu, vrelo isparenje, zagušljivu, vrelu maglu, samoću, usred močvare i

prašume?... Vidiš, reči se vraćaju. Kada si poslednji put sedeo ovde, u ovoj sobi, u ovoj fotelji, pre četrdeset i jedne godine pričao si baš o ovome: tropi, močvare, kiša, vrela magla. I danas, kada si se vratio u ovu kuću, prve tvoje reči bile su močvara, tropi, kiša i vrela magla. Da, reči se vraćaju. Sve se vraća, stvari i reči kruže po celom svetu, onda se sretnu, dodirnu se i zatvore nešto - a zatim dodade sasvim obično, ravnodušno - eto, o tome si ti pričao to poslednje veče sa Kristinom. Oko ponoći tražiš svoje čeze, vraćaš se u grad. Ovo se dogodilo, na dan lova - reče, a u glasu mu je odzvanjalo staračko zadovoljstvo zbog vernog i doslednog izlaganja.

- Kada si ti otišao, oprostila se i Kristina - nastavi zatim. - Ostajem sam u ovoj sobi. Knjigu, na engleskom napisanu knjigu, zaboravila je na naslonjaču. Nemam volje za spavanjem, podignem knjigu i prelistavam. Gledam fotografije, bistrim tabele sa podacima iz ekonomske, zdravstvene struke. Iznenaduje me što Kristina čita takvu knjigu. Ona ne može imati nikakve veze sa ovim, mislim. Kako može da je zanima proizvodnja kaučuka na poluostrvu, ili zdravstveno stanje urođenika. Sve ovo, nije Kristina, mislim. Ali ta knjiga ipak govori, i ne samo engleski, i ne samo o uslovima života na poluostrvu. Dok u rukama držim ovu knjigu, posle ponoći, sam u svojoj sobi, kada su ona dva bića, za koje sam jedino bio vezan posle očeve smrti, otišla od mene, odjednom sam shvatio da je i ta knjiga neki znak. I maglovito ću shvatiti i nešto drugo: toga dana stvari su najzad počele da mi se obraćaju, nešto se desilo, život se oglasio. I, mislim, u ovakvim prilikama mora se jako paziti. Jer, taj neobičan jezik života sa svojim znakovima obraća nam se neprestano u tim danima, sve nas opominje, svaki znak i svaka slika, samo mora da se razume. Stvari sazrevaju jednoga dana i daju nam odgovore. Ovako mislim. I, odjednom shvatim da je i ova knjiga znak, i odgovor. Knjiga kaže: Kristina želi da ode. Razmišlja o nepoznatom svetu, znači želi drugačiji nego što je ovaj. Možda želi da pobegne odavde, od nečeg ili nekog - a taj neko mogu da budem ja, a možeš i ti. Jasno, kao dan, razmišljam, Kristina oseća i zna nešto, i želi da ode odavde, zato čita stručne knjige o tropima. I, u tom trenutku osećam mnogo toga i verujem i razumem. Shvatam i osećam šta se to dogodilo na današnji dan: život mi se razdvojio na dva dela - na jednoj strani su ostali detinjstvo, ti i sve ono što je moj protekli život značio, na drugoj obali počinje onaj maglovit, nepregledan prostor, kroz koji moram da proputujem za preostali period života. I ova dva perioda mog života više se nikada neće sresti. Šta se to desilo? Ne znam odgovor. Celog dana trudio sam se da ostanem miran, na silu pribran, i u tome sam i uspeo; Kristina nije smela da sazna ništa, kada me je pogledala, bleđa, onim neobičnim, upitnim pogledom. Nije smela da sazna, nije smela da pročita sa mog lica, šta se to desilo u lovu... I stvarno, šta se to desilo? Nisam

uobrazio? Nije li možda sve ovo noćna mora? Ako ispričam nekome, verovatno će me ismejati. Nemam podataka, nemam dokaza u rukama... zašto, da bi jedan glas, koji je jači od svakog dokaza, nedvosmisleno, ne trpeći dvoumljenje, svom snagom urlao u meni, da ja nisam pogrešio, da ja znam istinu. A istina je samo ta, da je mene moj prijatelj hteo da ubije te zore. Kakva je to smešna i olako izmišljena optužba, zar ne? Mogu li ikada nekom reći, ovu, čak i od same činjenice strašniju izvesnost? Ne, ne mogu. Ali sada, kada već znam, tako mirno i tako zasigurno, na način, kako samo one jednostavne životne činjenice čovek može znati, kakav zajednički život je moguć ovde u budućnosti? Mogu li se suočiti, ili ćemo se pretvarati nas troje, Kristina, ti i ja, igra i motrenje će ostati od našeg prijateljstva - može li se živeti tako? Kažem, nadao sam se, da si poludeo. Mislio sam, možda muzika. Uvek si bio neobičan, različit, nisi bio jedan od nas. Čovek ne može da bude nekažnjeno muzičar i Šopenov rođak. A, istovremeno znam da je ova nada glupa i kukavička: moram gledati stvarnosti pravo u oči, ne smem zavaravati sebe, nisi lud, nema opravdanja i nema izvrđavanja. Imaš razloga da me mrziš i ubiješ. Ovaj razlog ne mogu da shvatim. Prirodno i jednostavno objašnjenje, da te zanela jedna iznenadna strast, čežnja i zanos prema Kristini, jeste vrsta ludila - ali ova pretpostavka je tako nestvarna, toliko nema traga, predznaka u našim životima, da je moram odbiti. Poznajem Kristinu, poznajem tebe i sebe - barem sam tako mislio u tom trenutku. Naši životi, upoznavanje sa Kristinom, moj brak, naše prijateljstvo, sve je to tako otvoreno, čisto, prozirno, naravi i okolnosti tako nedvosmisleni, da bih ja bio lud kada bih poverovao, i za trenutak, u ovako nešto. Strast, iako obezumljena, ne može se sakriti, ta strast, koja opčinjenog prisiljava da jednog dana digne pušku na svog najboljeg prijatelja, ne može se mesecima kriti od sveta, neki trag sam čak i ja, onaj večito slep i gluv treći, mogao primetiti - može se reći da gotovo živimo zajedno, nema sedmice da bar tri-četiri večeri ne večeravaš kod nas, danju sam sa tobom u gradu, u kasarni, na poslu, znamo sve jedan o drugom. Kristinine dane i noći, telo i dušu poznajem, kao samog sebe. Bezumna je pretpostavka, da ti i Kristina... i skoro osećam olakšanje kada se suočim sa pretpostavkama. Nešto drugo je ovde u pitanju. Dublje, tajanstvenije, nerazumljivije je ono što se ovde desilo. Moram

da razgovaram sa tobom. Da poručim da te prate? Kao ljubomoran muž u lošim komedijama? Nisam ljubomoran muž. Sumnja ne može da dopre do mog nervnog sistema, miran sam, kada pomislim na Kristinu, koju sam našao u svetu tako, kao kolekcionar svoj redak i savršen primerak, svoje remek-delo, čije su nalaženje, otkrivanje bili jedini cilj i smisao, celog njegovog kolekcionarskog života. Kristina ne laže i nije neverna, poznajem svaku njenu misao, i one tajanstvene, koje samo u snu može čovek da zamisli. Dnevnik, u žutom somotskom povezu, koji sam joj poklonio prvih dana braka, priča mi sve, jer smo se dogovorili da će napisati sve, sebi i meni, o osećanjima i mislima, o čežnjama, o otpadnoj materiji ljudske duše, o čemu čovek ne može živim rečima da govori, jer se stidi, ili ne smatra važnim da izgovori te reči: o svemu tome će ostaviti belešku u ovom neobičnom dnevniku, slaće mi poruke u dve- tri reči, da bih znao šta oseća, šta misli... Toliko smo bliski. I ovaj tajanstveni dnevnik uvek se nalazio u fioci njenog pisaćeg stola, za koju smo samo nas dvoje imali ključ. Ovaj dnevnik je najveće poverenje koje je moguće između muškarca i žene. Da ima neke tajne u Kristininom životu, o tome bi dnevnik dao neki znak. Istina, neko vreme smo malo zaboravili na našu tajanstvenu igru... ustanem, i krenem po mračnoj kući, uđem u Kristininu dnevnu sobu, otvorim fioku pisaćeg stola, i tražim žuti dnevnik. Ali fioka je prazna.

Zatvori oči, sedeo je tako koji trenutak sklopljenih očiju, kao slepi bezizraznog lica. Kao da traži pravu reč.

- Ponoć je prošla, kuća spava. Kristina je umorna, neću da je uznemiravam. Dnevnik je verovatno odnela u svoju sobu, tako mislim - reče blagonaklono. - Ne želim da je uznemiravam, pitaću je sutra, da li ima poruke za mene u našem dnevniku? Jer moram znati da je ova poverljiva sveska, o kojoj nikada ne govorimo - malo se i stidimo jedno pred drugim zbog ove neme intimnosti - takva, kao jedna beskrajna izjava ljubavi. Teško je govoriti o tome. Ideja je bila Kristinina, ona je to tražila od mene, na bračnom putovanju u Parizu, ona je bila ta koja je želela ova priznanja - kasnije, mnogo kasnije, kada već nema Kristine, shvatam, da se tako brižno na priznavanje istine, na krajnju iskrenost, sprema samo onaj koji zna da će jednog dana zaista imati nešto u životu što će biti potrebno da prizna. Dugo nisam shvatio ovaj dnevnik, smatrao sam nepojmljivom, pomalo

preteranom ženskom idejom ove pismene poruke, hirovite Morzeove znake iz Kristininog života. Rekla je, ne želi da krije tajne od mene, nikada, niti od sebe, zato će zapisivati sve ono o čemu je teško govoriti. Kažem, mnogo kasnije sam tek shvatio, da onaj ko ovako beži u istinu, taj se plaši nečega, boji se da će mu se život napuniti jednoga dana nečim što ne može da podeli sa mnom, što je prava tajna, neizreciva i neispisiva. Kristina je želela sve da mi da, svoje telo i dušu, svoja osećanja i skrivene misli, svaku poruku svog nervnog sistema - na bračnom smo putovanju, Kristina je zaljubljena, samo zamisli, odakle je ona došla, i šta joj je značilo sve ono što sam joj pružio, moje ime, ovaj zamak, palatu u Parizu, veliki svet, sve o čemu nekoliko meseci pre toga nije smela ni da sanja, u malograđanskom okruženju, u onom skromnom stanu, sama sa tihim i bolesnim starcem, koji je živio samo za svoj instrument, svoje notne sveske i uspomene... I sada, odjednom život joj daje sve, obema rukama, brak, godinu dana dugačko bračno putovanje, Pariz, London, Rim, onda Istok, pa mesecima more. Kristina, naravno, veruje da je zaljubljena. Kasnije saznam da nije, čak ni u to vreme nije; samo je zahvalna.

Nalakti se na kolena, nagnu se napred, i tako nastavi:

- Zahvalna je, jako je zahvalna, na svoj način, na način jedne mlade žene koja je otišla na bračno putovanje sa mužem, sa bogatim i otmenim mladim muškarcem. Tesno ispreplete prste, gleda šare na tepihu, udubljeno, pažljivo. - Po svaku cenu želi da bude zahvalna, zato će smisliti i taj dnevnik, taj neobičan poklon. Jer taj dnevnik je od prvog trenutka pun iznenađujućih iskaza. Kristina mi se ne udvara u tom dnevniku, njena priznanja ponekad su uznemiravajuće iskrena. Mene opisuje, onako kako me vidi, sa nekoliko reči, ali vrlo osobeno.

Napiše šta joj se to ne sviđa u meni i na meni, način, kako sa preteranom sigurnošću prilazim ljudima, svuda u svetu - ne oseća u meni skromnost, što je za njenu hrišćansku dušu najveća vrlina. Ne, ja zaista nisam skroman, u tim godinama. Svet je moj, pronašao sam ženu, čiju svaku reč, svaku poruku njenog tela i duha primam sa savršenim odzivom, bogat sam, imam položaj, život mi se otvara u punom sjaju, trideset mi je godina, volim život, službu, karijeru. Sada, kada se osvrnem, muka mi je od te moje samouverene

sigurnosti i osećanja sreće. Kao svaki čovek, prema kome su bogovi bez razloga posebno blagonakloni, na dnu ove sreće osećam i izvesnu strepnju. Sve je previše lepo, besprekorno. Čovek se uvek plaši ovakve savršene sreće. Voleo bih da podnesem žrtvu svojoj sudbini, ne bih mario da u nekoj luci dobijem vest o neprijatnim stvarima kod kuće ili onako uopšte, ne bih mario da saznam da mi je izgoreo zamak ili da me zadesila materijalna šteta, da mi moj bankar, koji čuva moj imetak, pošalje lošu vest, ili nešto slično... Znaš, čovek voli da nešto od svoje sreće vrati bogovima. Jer bogovi su poznati po svojoj ljubomori, i kada običnim smrtnicima poklone godinu dana sreće, to zapišu kao dug, a na kraju života ga zelenaški potražuju. Ali, oko mene je sve savršeno i besprekorno. Kristina mi kratkim rečenicama piše u dnevnik, kao da se u snu obraća tom dnevniku. Nekada zapiše samo jedan red, nekada samo jednu reč. Zapiše, recimo, ovako nešto: "Beznadežan si, jer si sujetan." Onda nedeljama ne napiše ništa. Ili je napisala, kako je videla jednog muškarca u Alžiru, taj muškarac ju je sledio uzanim ulicama, oslovio je, i ona je imala osećaj da bi mogla da pođe sa njim. Kristina je kolorita, nemirna duhom, mislim tada. Ali sam srećan, moju sreću ne može da pomuti ta pomalo zastrašujuća iskrenost. Ne mislim ja na to, da onaj ko toliko grčevito želi da ispriča sve drugoj osobi, možda baš zato i govori sa ovakvom bezuslovnom iskrenošću, da o nečemu što je važno i neophodno ne bi morao da govori. Ne mislim na ovo, na bračnom putovanju, a ni kasnije, dok čitam dnevnik. Ali, onda dođe onaj dan, i ona noć, dan lova, i ja se celog tog dana osećam kao da je tvoja puška opalila, kao da mu je taj neočekivani metak prosvirao pored uva. I onda je pala noć, ti nas napuštaš, ali si prethodno sa Kristinom detaljno i temeljito pretresao sve što se na trope odnosi. I ja ostajem sam sa uspomenu toga dana i te večeri. A dnevnik ne nalazim na svom mestu u fioci. Odlučujem da te sledećeg jutra potražim u gradu, i pitam...

Ućuta. Odmahnu glavom, starački, kao da se iščuđava nad nestašlukom kakvog deteta.

- Upitati, a šta?... - reče tiho, omalovažavajućim tonom, kao da se samom sebi ruga. - Šta možemo ljude pitati rečima? I šta vredi odgovor koji ljudi daju samo rečima, a ne zbiljom svojih života?...

- Malo to vredi - reče odsečno. - Vrlo su retki oni ljudi kod kojih reči u potpunosti pokrivaju njihov stvaran život. Možda je to i najređa pojava u životu. Ovo tada još nisam znao. Sad ne mislim na lažove i nitkove.

Mislim da se ljudi uzalud upoznaju sa istinom, uzalud , stiču iskustva, ne mogu promeniti svoju narav. Možda i nije moguće u životu učiniti nešto više, nego mudrošću i obazrivošću prilagoditi našoj stvarnosti ono nepromenljivo, narav čovekovu. To je sve što možemo da učinimo. Ni tada nećemo biti mudriji, ni zaštićeniji, ne... Tada želim da razgovaram s tobom, a još ne znam, da sve, što mogu da upitam, i sve, što ti možeš da odgovoriš, ne može da promeni činjenice. Ali upoznati činjenice, približiti se stvarnosti, može se i rečima, pitanjima i odgovorima: zato hoću da razgovaram s tobom. Spavam dubokim snom, umoran. Kao da sam tog dana izdržao veliki fizički napor, jahao ili putovao... Sećam se, jednom sam na leđima doneo medveda sa planine, bio je težak dvesta pedeset kilograma: znam da mi je telesna snaga onih godina bila izvanredna, ali sam se kasnije ipak začudio kako sam mogao da podnesem taj teret, uz provalije i po uzanim puteljcima nizbrdo. Izgleda, da čovek može sve, do one granice, dok, njegov život ima cilj. Tada sam zaspao onako umoran u dolini, u snegu, kada sam se spustio sa mrcinom sa planine; moji lovci su me pronašli, polusmrznutog, u blizini te strvine medveda. Tako spavam i te noći. Spavam duboko, bez sna, čim se probudim izdam naređenje da upregnu kočiju, idem u grad, u tvoj stan. Stojim u tvojoj sobi i saznajem da si oputovao. U puku ćemo tek sledećeg dana dobiti tvoje pismo, pismo u kome saopštavaš da se odričeš čina i odlaziš u inostranstvo. U tom trenutku shvatam samo činjenicu da si pobegao jer sada je već posve izvesno da si hteo da me ubiješ, sigurno je, da se nešto desilo i da se nešto događa, nešto čiji pravi smisao još ne mogu da shvatim, a sigurno je i to da sam sa svim ovim, sudbinski vezan i ja, sve ovo se događa i meni, ne samo tebi. Stojim tako u tajanstvenoj, zagušljivoj sobi, pretrpanoj divnim stvarima, kada se vrata otvore i uđe Kristina.

Priča tonom pripovedača, ljubazno i prijateljski, kao da jednom ljupkom, starom pričom želi da zabavi prijatelja, koji se najzad vratio iz daleke tuđine.

Konrad nepomično sedi i sluša. Cigaru, koja se ugasila, spušta na ivicu staklene tacne, preksti ruke; sedi tako, nepokretno, ukočeno i pravilno držeći telo, kao oficir, koji prijateljski razgovara sa svojim pretpostavljenim.

- Uđe, i zaustavi se na pragu - nastavlja general. - Od kuće dolazi, bez šešira, sama je vozila laganu kočiju s jednim konjem. "Je li otišao?" - pita. Glas joj je neobično promukao. Klimnem, da, otišao si. Kristina stoji tako na vratima, uspravna i vitka, valjda je nikada nisam video tako lepu, kao u tom trenutku. Lice joj je bledo, kao u ranjenika kad izgubi mnogo krvi, samo joj se oči grozničavo svetle, kao i prethodno večer, kada sam ušao u njenu sobu, a ona čitala onu knjigu o tropima. "Pobegao je" - reče onda, i ne sačeka odgovor: to reče za sebe, izjavi i zaključa. - "Bio je kukavica" - dodade još, mirno i tiho.

- To je rekla? - upita gost, i pomeri se; uspravno držanje se promeni u tom trenutku, nervozno se zakašlja.

- Da - odgovori general. - I ne reče ništa više. Ja je ne ispitujem. Bez reči stojimo u sobi. Onda se Kristina osvrne, razgleda nameštaj, jedan po jedan deo, slike, umetničke predmete. Pratim svaki njen pogled. Ona gleda ovu sobu, kao kada se neko oprašta. Gleda je, kao neko ko je već video sve ovo, a sada se oprašta od svakog predmeta, pojedinačno. Znaš, jednu sobu, predmete, možeš posmatrati na dva načina: tako, kao kada neko otkriva nešto, ali i tako, kao kada se oprašta od nečeg. U Kristininom pogledu nema ničega od radoznalog otkrivanja. Njen pogled putuje tako mirno i znano u toj sobi, kao kada čovek kod svoje kuće razgleda, znajući mesto svakog predmeta. Oči joj bolesno svetlucaju, a istovremeno su neobično maglovite. Ona je u tom trenutku suzdržana i nema, istovremeno osećam da ova žena sada napušta sebe, napušta okvire svog bezbednog života, blizu je da izgubi sebe, tebe, pa i mene. Jedan pogled, jedan neočekivan pokret, i Kristina će učiniti ili reći nešto što se više nikada ne može popraviti... Pogleda slike, mirno, nezainteresovano, kao što čovek pogleda, za oproštaj, ono što dobro poznaje i što je video već mnogo puta. Gleda široki francuski krevet, oholo žmirkajući kao da je kratkovida; na tren, napola zatvori oči. Onda se okrene, bez reči, kao što je i stigla, napusti sobu. Ne pođoh za njom. Gledam je kroz otvoren prozor

kako prolazi baštom. Prolazi kroz ružičnjak, ruže su baš procvetale tih dana. Seda u laki dvosed, koji je stajao iza ograde, uzima uzde i kreće. Sledećeg trena kola su nestala iza ćoška.

Ućuta i pogleda u gosta.

- Ne zamaram te? - upita predusretljivo.

- Ne - odgovori Konrad promuklo. - Ne, uopšte ne. Pričaj dalje.

- Jer ja to malo opširnije pričam - reče pravdajućim tonom. - Ali se ne može drugačije: suštinu samo iz opširnog možemo razumeti, to sam iskusio, u knjigama i u životu. Moramo znati svaku pojedinost, jer ne možemo znati koja je važna, kada će jedna jedina reč osvetliti pozadinu stvari. U svemu se mora sačuvati red. Ali tada već nemam mnogo toga da kažem. Ti si pobegao, Kristina kočijom otišla kući. A ja, šta mogu još da učinim, u tom trenutku, i u onom budućem vremenu što tek dolazi?... Posmatram sobu, gledam za Kristinom. Znam, da u predsoblju, u ukočenom stavu stoji tvoj sobar. Viknem mu ime, uđe, vojnički pozdravi. "Po naređenju!" - kaže. "Kada je otišao gospodin kapetan?..." "Brzim vozom u zoru." Taj voz ide do prestonice. "Je li otputovao sa velikim prtljagom?... " "Ne, samo je nešto civilnih odela poneo." "Da li je ostavio naređenje, poruku?..." "Da. Da se ovaj stan otkaže. Nameštaj se mora prodati. Sve to gospodin advokat sređuje. Ja se vraćam u jedinicu" - kaže. Toliko ima da kaže. Gledamo se. I sada sledi trenutak, koji se teško zaboravlja: momak - dvadesetogodišnje seljačko dete, verovatno se sećaš njegovog dobronamernog, pametnog i uljudnog lica - u ukočenom stavu mirno, napušta onaj službeni, oči u oči pogled, i sada više ne stoji licem u lice vojnik naspram pretpostavljenog, već jedan muškarac koji nešto zna o onom drugom muškarcu, kojeg mu je žao. U njegovom pogledu ima nešto ljudsko, žalostivo, od čega prebledim, a onda odjednom mi krv jurne u mozak od tog pogleda....

Sada, što sledi - prvi i poslednji put - i ja izgubim glavu. Priđem mu, zgrabim vojničku jaknu na grudima, i tim pokretom ga skoro dignem u vazduh. Dah nam dodiruje lica. Gledamo duboko u oči jedan drugom, u očima momka užas i istovremeno opet, još uvek sažaljenje. Znaš, da u to vreme nije bilo preporučljivo da pesnicama dohvatim nekog ili nešto; razbijao sam sve, ako nisam bio obazriv... To i ja znam, osećam da smo obojica u velikoj opasnosti, i momak i ja. Zato ga puštam, prosto ga ispustim na patos, kao olovnu lutku;

cokule se čuju na patosu, ponovo je u stavu mirno, kao na paradi. Izvučem maramicu, obrišem čelo. Dosta je jedno jedino pitanje i ovaj ovde čovek daće odgovor. Pitanje bi bilo samo ovo: "Dama koja je maločas otišla, da li je dolazila ovde i ranije?... " Ako ne odgovori, ubiću ga. A, možda ću ga ubiti i ako odgovori, i možda ne samo njega... Čovek ne poznaje prijatelje u takvim trenucima. Istovremeno znam i to da je suviše pitati. Znam da je Kristina dolazila i ranije, i ne samo jednom već mnogo puta.

Zavali se u fotelju, obe ruke, umornim pokretom spusti na naslone.

- Besmisleno je bilo šta više pitati - reče. - Ono što još treba ustanoviti, to taj stranac ne može odati. Treba znati zašto se sve ovo desilo? I gde je granica između čoveka i čoveka? Granica izdaje? To bi trebalo saznati. I još to, koji je moj greh u svemu tome?...

Ovo izgovori sasvim tiho, upitnim tonom, nedužno. Kroz izgovorene reči oseti se da je to ono pitanje koje četrdeset i jednu godinu živi u njegovoj duši, a sada ga je prvi put izgovorio naglas, i na koje do sada nije mogao da nađe odgovor.

- Jer čoveku ne samo da se događaju stvari - reče sada odlučnije, i podiže glavu. Sveće iznad njihovih glava gore dugim plamenom i dime se; pregoreli fitilj sveće je pocrneo. Predeo i grad pred prozorom još su mračni, ne vidi se ni jedna jedina svetiljka u mračnoj noći. - Čovek i pravi ono što mu se događa. Pravi, priziva i ne ispušta ono što treba da mu se dogodi. Čovek je takav. Učiniće to čak i onda ako odmah, od prvog trenutka zna i oseća da je to što čini kobno. Drže se, čovek i njegova sudbina, prizivaju i stvaraju jedno drugo. Nije istina da sudbina slepo ulazi u naš život, ne. Sudbina ulazi na vrata koja smo mi sami širom otvorili, i ljubazno je pozvali da uđe. Ne postoji čovek koji je dovoljno jak i pametan da odbije, rečima ili delima, onu zlokobnu sudbinu, koja, po zakonu svih zakona, sledi iz njegovog bića i naravi. Zar zaista nisam ništa znao o tebi i Kristini?... Mislim, u međuvremenu, ili u početku, na samom početku naše priče utroje... Na kraju krajeva ti si me upoznao sa Kristinom. U detinjstvu, ona je tebe poznavala, ti si taj koji je prepisivao note kod njenog oca, starca čije su bolesne ruke još jedino mogle da posluže za prepisivanje muzičkih komada, ali violinu i gudalo više nije mogao da drži, čiste, plemenite note više nije bio u stanju da izvuče iz instrumenta, rano je morao da napusti karijeru, koncertne dvorane, morao je da se zadovolji muzičkom školom u malom gradu sa neobdarenim učenicima, bez sluha i sa skromnom zaradom... Tako upoznaješ Kristininog oca i Kristinu, koja tada ima samo sedamnaest godina. Majka, negde u Južnom Tirolu, godinama leći bolesno srce, umire. Kasnije, pri kraju našeg bračnog putovanja, odlazimo Kristina i ja, u tu banju da nađemo taj sanatorijum, Kristina želi da vidi sobu u kojoj je njena majka umrla. Automobilom stižemo u Arko. Vozimo uz jezero Granda. Mirišljave aleje i drvored pomorandži sve do hotela Riva, gde odsedamo. Posle ručka odlazimo u Arko. Predeli su sive i srebrne boje, kao maslinjaci, na uzvišici tvrđava, sakrivena među stene, u mlakom i vlažnom vazduhu, kao u kakvom stakleniku. U velikoj tišini svetložuta kuća, gde je Kristinina majka poslednjih godina živela i umrla, tako tajanstvena, kao da je u sebe zaključala svu tugu, od koje ljudska srca obolevaju, kao da je bol srca na tom mestu neki nemi čin bio, razočaranje, posledica neshvatljivih životnih

nesreća. Kristina obiđe kuću. Ta tišina, mirisi bodljikavih južnih biljaka, mlako i mirišljivo isparenje, što ovde obavija sve, kao zavoji srce bolesnikovo, sve to i mene dotiče. Prvi put osećam da Kristina nije sasvim sa mnom, i izdaleka, sa velike razdaljine, sa početka vremena čujem jedan glas, tužan i prepametan očev glas. Moj otac o tebi priča, Konrade - sada prvi put izgovori ime gosta, izgovori ovo ime bez besa i žestine, ravnodušno i predusretljivo - i kaže da nisi pravi vojnik, ti si različit čovek. Ne razumem ovu reč, još ne znam, u čemu je ta različitost?... Mnogo vremena, mnogo usamljenih sati će me naučiti da je večito o tome reč, muškarac i žena, prijatelji, veze sa svetom, sve zavisi od toga; od ove različitosti, koja čovečanstvo deli na dve partije. Nekada već pomislim da na svetu nema više, već samo ove dve partije, i svakojake varijante ove različitosti, međuklasne razlike, pogled na svet, nijanse vlasti, sve to sledi iz različitosti. I kao što u trenutku opasnosti samo ljudi iste krvne grupe mogu pomoći jedan drugom, isto tako i duša, samo onda može pomoći onoj drugoj duši, ako nije "različita", ako su im viđenje i stvarnost, tajanstvenija i od samog ubeđenja, slični... I tada u Arkou sam osetio da je mom praznovanju došao kraj, i da je Kristina "različita". I setio sam se reči mog oca, koji nije čitao knjige, ali su ga samoća i život naučili spoznavanju istine; znao je o ovoj dvojakosti, jer je i on sreo jednu ženu, koju je voleo jako, i pored koje je svejedno ostao usamljen, jer su bili dva različita bića, dva temperamenta, dva životna ritma, jer je i moja majka bila "različita", kao ti i Kristina... U Arkou sam saznao još nešto. Osećanje, koje me je vezivalo za majku, tebe i Kristinu, bilo je jedno te isto; ista čežnja, ista nada, ista bespomoćna i tužna želja. Jer uvek volimo ono "različito", to tražimo, u svim prilikama i menama života... da li već znaš to? Najveća tajna i dar života je kada se dvoje "istih" sretnu. To je toliko retko kao da se priroda namerno koristi nekom snagom i lukavstvom da spreči ovaj sklad - možda, jer za stvaranje sveta, za obnavljanje života, potrebna je velika napetost, koja nastaje u traženju jedno drugog, onih ljudi sa različitim namerama i različitim ritmom. Naizmenična struja, znaš ... gde god se okreneš, to je onaj prenos pozitivne i negativne snage. Koliko očaja i slepe nade se krije iza ove dvojakosti! Da, u Arkou sam čuo očev glas, i shvatio da se njegova sudbina nastavlja dalje u meni, ja sam ona vrsta ukusa i

karaktera, kakav je bio on, a moja majka, ti i Kristina stojite sa druge strane obale, svako ima drugačiju ulogu, jedna je majka, drugi je prijatelj, treća je draga i voljena supruga, a sve jedno, svi troje igrate istu ulogu u mom životu. Da, sa druge strane obale, gde se nikada ne može preći... U životu možeš postići sve, oko sebe i u svetu možeš pobediti sve, život ti može pružiti sve, i ti možeš od života uzeti sve: samo ukus, naklonost, ritam života u jednom čoveku ne možeš promeniti, onu različitost, koja potpuno karakteriše čoveka, koji je za tebe važan, sa kim si na neki način povezan. Ovo prvi put osećam u Arkou, kada Kristina obilazi kuću u kojoj joj je majka umrla.

Izvali se u fotelji, glavu spusti među dlanove, sa pokretom nemoći i pomirenja, kao neko ko je shvatio nešto, a shvatio je i to da se protiv zakona čovekove naravi ništa ne može nikada.

- Onda smo se vratili kući iz Arkoa, i počeli da živimo ovde u kući - reče. - Ostalo znaš. Ti si me predstavio Kristini. Ja sam ovaj susret, susret njen i moj, upoznavanje sa Kristinom, smatrao tako nedvosmislenim, kao nijedno drugo poznanstvo do tada. Ona je bila mešovitog porekla: malo nemačkog, malo italijanskog, a ostalo mađarsko. Možda je bilo i kapi poljske krvi u njoj, sa očeve strane... I ona sama bila je tako neodrediva, kao da nju nijedna rasa ili klasa ne bi mogla u potpunosti svojom da nazove, kao da je priroda ovom prilikom pokušala da stvori neko samostalno, nezavisno i slobodno biće, nekog ko nema pravi odnos sa svojom klasom ili poreklom. Bila je kao divljač: brižan odgoj, samostan, očevo obrazovanje i nežnost, sve je to samo njenu narav ukrotilo. Iznutra, Kristina je bila divlja, neukrotiva. Sve ono što sam joj ja dao, imetak i ugled u društvu, za nju nije imalo neki poseban značaj, i upravo iz te unutrašnje potrebe za nezavisnošću, iz potrebe za slobodom, što je bila prava suština njenog bića i prirode, nije želela ništa da uloži u onaj svet kuda sam je ja vodio... I njen ponos je bio drugačiji od onih koji su ponosni na svoje poreklo, položaj, imetak, društveni položaj ili su ponosni na neki svoj poseban i pojedinačan dar. Kristina je bila ponosna na plemenitu divljinu, koju je nosila u nervnom sistemu i u srcu, kao neko nasledstvo i otrov. Ova žena je - to dobro znaš - iznutra bila potpuno suverena, a to je danas vrlo retko; retki su suvereni ljudi, kako među ženama, tako i među muškarcima. Izgleda da to nije ni

stvar porekla, a ni okolnosti. Nju nisi mogao da uvrediš, nju nisi mogao da dovedeš u priliku od koje bi ustuknula, nije mogla da podnese ograničenja, ni u kakvom smislu. I znala je još nešto, što je retko u ženskoj prirodi: poznavala je odgovornost svog unutrašnjeg ljudskog sklopa. Sećaš se - da, sigurno se sećaš - kada smo se prvi put sreli, u sobi, gde su notne sveske njenog oca bile po širokom stolu: Kristina je ušla, i ona mala mračna soba napunila se svetlošću. Nije unela samo mladost, ne. Unela je strast i gordost, samosvest o suverenitetu svojih neprikosnovenih osećanja.

- Nikada više nisam sreo čoveka koji bi u tolikoj meri mogao da odgovori na sve ono što mu svet i život pruža: na muziku, na jednu šetnju kroz šumu u ranu zoru, na miris i boju cveta, na razumne i umesne reči jednog čoveka. Niko nije umeo tako savršeno da dodirne divan štof ili životinju, kao Kristina. Nisam poznao nikog ko bi umeo tako iskreno da se raduje običnim poklonima života, kao ta žena: nju su zanimali ljudi i životinje, zvezde i knjige, ali ne licemerno, već sa nepristrasnom radošću običnog bića ovoga sveta, ona se približavala svemu što život može da pokaže i pruži. Kao da je ona lično vezana sa svim pojavama ovoga sveta, razumeš?... Da, ti to sigurno razumeš. Ali u toj nepristrasnoj blizini bilo je i pokornosti, kao da je sve vreme osećala da je život velika milost. Ponekad joj vidim lice - kaže razgovorljivo - slike sa njenim likom nećeš više naći u ovoj kući, ne postoje ni fotografije, a velika slika, koju je Austrijanac naslikao, i koja je dugo bila okačena tamo do slika mojih roditelja, skinuta je sa svog mesta. Ne, u ovoj kući nećeš naći nijednu Kristininu sliku - kaže odlučno, takoreći zadovoljno, kao da je upravo ispričao neko svoje malo junaštvo. - Ali ponekad vidim njeno lice, u polusnu ili kada uđem u neku sobu. I sada, kada nas dvojica, koji smo je vrlo dobro poznavali, pričamo o njoj, vidim to lice toliko jasno, kao pre četrdeset i jednu godinu, poslednje večeri, kada je ovde sedela sa nama. Jer to veče je bilo poslednje, kada smo Kristina i ja zajedno večerali, to moraš znati. Ne samo ti već i ja sam tada večerao poslednji put sa Kristinom. Jer toga dana se odigralo sve, kako je trebalo, odigralo se sve između nas troje. I pošto smo obojica poznavali Kristinu, neke odluke morale su neminovno da uslede: ti si otputovao u tropske predele, a Kristina i ja više nikada nismo progovorili. Još osam godina je živela, da. Tu smo stanovali

pod zajedničkim krovom, ali se više nikada nismo obratili jedno drugom - izgovori mirno.

Pogleda u vatru.

- Takva nam je bila narav - reče jednostavno. - Polako sam shvatio deo onoga što se desilo. Eto, tu je bila muzika. Postoje sudbonosni elementi u ljudskim životima, elementi koji se vraćaju, kao što je muzika. Moju majku, Kristinu i tebe povezivala je muzika, kao materijal za vezivanje. Verovatno vam je muzika govorila nešto što se rečima i postupcima ne može reći, i verovatno ste i vi muzikom rekli jedno drugom - i ovu drugu priču, koju je muzika mogla za vas u potpunosti da izrazi; mi, oni drugačiji, moj otac i ja, nismo shvatali. Zato smo ostali usamljeni uz vas. Muzika se obraćala i tebi i Kristini, tako ste mogli da razgovarate jedno s drugim, čak i, onda kada je između Kristine i mene potpuno odumrlo svako opštenje. Mrzim muziku - reče nešto glasnije; prvi put te večeri izgovori reči promuklo i strastveno. - Mrzim taj melodičan i nerazumljiv govor, kojim su izvesni ljudi u stanju međusobno da razgovaraju, jedan drugom kazuju nešto nepovezano i nepravilno, da, ponekad pomislim, da čak nepristojne i nemoralne stvari saopštavaju muzikom jedan drugom. Pogledaj i lica, kako se neobično promene kada slušaju muziku. Kristina i ti čak niste ni tražili muziku - ne sećam se da ste ikada svirali u četiri ruke, nikada nisi seo za klavir u njenom prisustvu, barem ne u mom prisustvu. Izgleda, da su stid i obazrivost sprečili Kristinu da u mom prisustvu sluša muziku sa tobom. I pošto muzika nema nikakvog smisla koji bi se rečima mogao izraziti, verovatno ima neki drugi, mnogo opasniji smisao, kada već može u toj meri da dotakne one ljude koji i nemaju sluha za muziku, već su povezani po krvi i sudbinski. Zar ne misliš?...

- Tačno tako mislim - reče gost.

- Sad si me smirio - nastavi srdačno. - I Kristinin otac je bio tog mišljenja, iako se on zaista razumeo u muziku. On je bio jedini čovek sa kojim sam jednom razgovarao, samo jednom o svemu tome, o muzici, o tebi i Kristini. Tada je već bio veoma star; nedugo nakon našeg razgovora je i umro. Ja sam se tad vratio iz rata. I Kristina je već bila mrtva, punih deset godina. Svi, koji su bili važni u mom životu umrli su ili otišli, otac i majka, ti i Kristina. Samo su još dva starca živela, Nini, dadilja, i Kristinin otac, sa neobičnom

ravnodušnošću i snagom starih ljudi, sa nekom neshvatljivom namerom... onako kako mi živimo sada. Umrli su svi, a ni ja više nisam bio mlad, oko pedesete, i bio sam usamljen kao drvo na čistini moje šume, koje je ostalo samo, posle oluje one noći pre no što je izbio rat. Da, oluja je porušila svo drveće, sem jednog, u blizini lovačke kuće. Za proteklih dvadeset i pet godina nikla je nova šuma oko njega. Ali ovo jedno drvo još je od onih starih, i jedan gnev, čije je ime u prirodi oluja, polomio je i porušio sve oko njega. A to drvo, vidiš, i dan-danas postoji, živi tako svojom ogromnom i besmislenom snagom. Šta mu je cilj?... Ništa. Želi da postoji. Izgleda, da život, i sve što živi, nema drugi cilj, već da postoji i obnavlja se, sve do onog krajnjeg vremena dok je to moguće. I onda sam se vratio iz rata i razgovarao sa Kristininim ocem. Šta je on o nama troma znao? Sve. I ja sam ispričao, jedinom čoveku, sve, što je vredelo ispričati. Sedeli smo u mračnoj sobi, među starim nameštajem i starim instrumentima, na policama i po ormanima, svuda su notne sveske ležale okolo. U sobi je sve imalo stari miris, kao da je iz života, koji je u ovoj sobi prolazio, nestao svaki ljudski sadržaj... Saslušao me, i samo je rekao: "Šta hoćeš? Preživeo si." Ovo je izgovorio kao neku presudu. I tako, kao kakvu optužbu. Skoro sasvim slepim očima gledao je ispred sebe, u polumraku, bio je prestar, preko osamdeset. Tada sam shvatio da onaj ko preživi nešto, nema prava na optužbu. Onaj ko preživi nešto, taj je dobio svoj sudski proces, nema prava ni razloga da se tužaka; bio je jači, on je bio promućurniji, napadniji. Kao nas dvojica - reče kratko, odsečno.

Pogledaše se, ispitujući jedan drugog.

- Onda je i on umro, Kristinin otac - reče. - Ostali su samo dadilja, i ti negde u svetu, ovaj zamak i šuma. I rat sam preživeo - reče zadovoljno. - Nisam tražio smrt, niti sam žurio u susret njoj: to je istina, nema smisla nešto drugo reći. Čini se, imao sam još posla - reče zamišljeno. - Oko mene su umirali ljudi, video sam sve moguće oblike smrti, i nekada sam se divio izvanrednom izboru mogućnosti nestajanja: jer i smrt ima moć mašte, isto kao život. U ratu je poginulo deset miliona ljudi, tako kaže račun. Upalio se svet, i goreo je takvom žestinom da sam nekada imao osećaj da će sa svim tim izgoreti i lična nada, pojedinačno pitanje i gnev... Ali nije izgorelo. I usred najveće ljudske bede znao sam da još imam nekakvu ličnu

stvar, i zato nisam bio kukavica, ni hrabar, u pravom smislu tih reči, ne; bio sam miran, u jurišu i okršaju, jer sam znao da mi se ne može desiti nešto ozbiljno. I jednog dana sam se vratio kući iz rata, i čekao. Vreme je prolazilo i svet se opet zapalio; znam, to je još uvek ona ista vatra, samo se sada razgorela ponovo... I u mojoj duši ono isto pitanje živi, ni pepeo i ugarak dvaju ratova, ni proteklo vreme nisu mogli ugaziti ovo moje pitanje.

- Opet je svet u plamenu, milioni ljudi ginu, a ti si, čak i u ovom izludom svetu, nekako pronašao put, ti, sa druge obale, da još jednom dođeš kući da bi sa mnom raščistio sve, što pre četrdeset i jedne godine nismo mogli raščistiti. Eto, tako je jaka ljudska priroda: ne može da živi drugačije, mora da odgovori i mora da dobije odgovor na pitanje, koje je shvatio kao pravo pitanje svog života. Zato si se vratio, i zato sam te čekao. Možda je kraj ovom svetu - reče tiho i rukom pokaza oko sebe. - Možda će se svetla u svetu ugaziti, kao iznad ovog predela večeras, usled neke prirodne nepogode, koja više i nije rat, već više od toga; možda je nešto sazrelo i u ljudskim dušama, širom sveta, i sada će se dogovoriti i raskusurati, vatrom i železom, oko onog što se jednom mora raščistiti i razjasniti. Mnogi znaci upućuju na to. Možda... - reče nepristrasno. - Možda su ovaj način života, koji smo upoznali, u kom smo se rodili, ova kuća, ova večera, da, čak i ove reči, kojima razjašnjavamo pitanje naših života, sve to, već prošlost. Previše je napetosti u srcima ljudi, previše je gneva i osvete. Pogledajmo u svoje srce; šta ćemo tamo naći? Bes, koji je vreme zamaglilo, ali žar se nije ugasio. Zašto očekivati nešto drugo od sveta, od ljudi? I nas dvojica, koji smo mudri i stari, pri kraju života, i mi želimo osvetu... osvetu, protiv koga? Jedan protiv drugog, ili osvetu nad uspomenom na onu koje više nema. Besmislen bes. No, svejedno živi u našim srcima. Zašto očekivati nešto drugo od sveta, od sveta koji je pun nesvesnosti i pohlepe, besa i nasilja. Odjednom su pravila i dogovori nevažeci, samo opaka žestina živi i gori, plamenom do neba... Da, osveta. Vratio sam se iz onog rata gde sam imao priliku da umrem, ali nisam, jer sam čekao osvetu. Kako? - pitaš sada. Kakva osveta?... Vidim ti u pogledu da ne razumeš ovu želju za osvetom. Kakva osveta je uopšte moguća između dva starca, kojima je još samo smrt ostala?... Svi su mrtvi: šta ovde vredi osveta?... To pita

tvoj pogled. I ja ti odgovaram: da, i onda osveta. To me je održalo, u ratu i miru, za proteklih četrdeset i jednu godinu, zbog toga se nisam ubio, zbog toga me nisu drugi ubili, i zbog toga, hvala bogu, nisam ni ja ubio nikoga. Osveta je došla, onako kako sam želeo. Osveta je ta da si došao k meni, sve kroz svet u ratu, preko mora prepunih tempiranih mina, došao si ovde na mesto zločina, da odgovoriš, i da obojica upoznamo istinu. To je osveta. Sad ćeš odgovoriti.

Poslednje reči izgovori sasvim tiho: gost se nagnu unapred, tako ga je slušao.

- Verovatno - reče. - Verovatno si u pravu. Pitaj. Možda ću znati da odgovorim.

Svetlost sveća poče da jenjava, u bašti, među visokim drvećem nazirala se zora. Prostor oko njih postade gotovo mračan.

- Na dva pitanja moraš da odgovoriš - reče general, i on se nagnu napred; ovo izgovori šapućući, u poverenju.

- Na dva pitanja, koja sam sročio davno, proteklih decenija, dok sam te čekao. Na dva pitanja, na koja samo ti znaš odgovor. Vidim na tebi, misliš, želeo bih da saznam, nisam li pogrešio, da si imao nameru da me ubiješ ono jutro u lovu? Da nije bilo samo priviđenje. Na kraju, ništa se nije desilo. I instinkt najboljeg lovca može da izneveri. A drugo pitanje, misliš, glasi ovako: Da li si bio Kristinin ljubavnik? Da li si me prevario, kako se to obično kaže, da li me je ona prevarila, u svakodnevnom i profanom smislu? Ne, prijatelju moj, ova dva pitanja me ne zanimaju više. Na to pitanje si odgovorio ti sam, i vreme, i Kristina je odgovorila na neki svoj način. Svako je odgovorio, ti tako što si sledećeg dana nakon lova pobegao iz grada, od nas, od svoje službe, bacio si zastavu, kako su to imali običaj davno da kažu, kada su ljudi verovali u pravi smisao izgovorene reči. Ne pitam, jer sam potpuno siguran, da si hteo da me ubiješ ono jutro. Ovo ti ne govorim kao optužbu, već te žalim. Mora da je zastrašujući trenutak kada se u životu čovekovom oglasi iskušenje, kada čovek digne oružje, da ubije čoveka, koji mu je blizak, za koga je vezan iznutra, i koga iz nekog razloga mora da ubije. Jer, to je ono što se događalo tebi u tom trenutku. Ne poričeš?... Ćutiš?... Ne vidim ti lice u ovom polumraku... Nema baš mnogo smisla donositi nove sveće, i u polumraku prepoznavamo i razumemo jedan drugog, sada, kada je došao trenutak, trenutak osvete. Daj da završimo sa tim. Nikada, ni na tren nisam nisam bio u nedoumici, svih ovih proteklih godina, da si želeo da me ubiješ to jutro, i uvek sam te žalio zbog tog trenutka. Tačno znam šta si osećao, kao da sam ja preživeo tu situaciju umesto tebe, taj trenutak, tog užasnog iskušenja. To je bio trenutak besvesnog stanja, taj trenutak zore, kada su još snage podzemlja ogromne na zemlji i u srcu čovekovom. Opasan trenutak. Poznato mi je. Ali je već ovo, vidiš, slučaj za policiju... , šta ja da radim sa materijalom jedne tužbe, gde ću iz podataka saznati sve ono što već srcem i razumom ionako znam... Šta mogu uopšte da uradim sa tajnom jedne zagušljive momačke sobe, sa trulom materijom brakolomstva, sa mrtvima i sa tajnama dvoje staraca, koji

se takođe gegaju prema smrti? Koja bi to nastrana, bestidna parnica bila kada bih ja sada, pri kraju života, potegao potraživanja za sve, što se podacima može dokazati kako po pitanju brakolomstva, tako i po pitanju pokušaja ubistva, kada bih te prisilio na priznanje, kada bi već i zakon smatrao zastarelim, ono što se desilo, ili što je moglo da se desi?... Sve bi to bilo sramno, nedostojno tebe i mene, nedostojno uspomena našeg detinjstva i prijateljstva.

Možda bi tebi donelo olakšanje kada bih ispričao sve što se kao podatak ispričati može? Ne želim da olakšaš sebi - reče mirno. - Hoću istinu, a istina danas za mene nisu neki prašnjavi policijski podaci, nisu jednom tajanstvene strasti i greške tela, davno mrtve i u prah raspadnute žene... šta nam uopšte znači sve to, meni, mužu, i tebi, ljubavniku, sada, kada to telo više ne postoji, a mi smo starci, koji će ponovo popričati o svemu, trudeći se da saznamo istinu, i onda otići u smrt, ja ovde kod kuće, mešajući svoje kosti sa mojim precima, a ti negde u svetu, pored Londona ili u tropima? Šta znači na kraju života istina ili laž, prevara, izdaja, pokušaj ubistva ili ubistvo, koji značaj ima gde, kad i koliko puta me je prevarila sa tobom, moja supruga sa mojim najboljim prijateljem, ona, jedina ljubav mog života i jedina nada moja, Kristina?... Reći ćeš mi ovu tužnu i gnusnu istinu, priznaćeš sve, ispričaćeš tačno, kako je počelo, koja ljubomora i zavist, strah i tuga su vas terali u zagrljaj jedno drugom, šta si osećao kada si je grlio, koja vrsta osećanja osвете i griže savesti su strujala kroz Kristinino telo i dušu svih onih godina.... Šta vredi sve to? Na kraju sve postaje tako jednostavno - sve što je bilo i što je moglo da bude. I od praha i pepela biće manje ono što je jednom bila činjenica. Od čega nam je srce gorelo tako jako da smo mislili ne može se podneti, umrećemo, ili ćemo ubiti nekog - jer i ja poznajem ova osećanja, i ja sam upoznao taj krajnji trenutak iskušenja, nedugo pošto si otišao, a ja ostao sam sa Kristinom - sve postaje beznačajnije od prašine, koju vetar nosi iznad groblja.

Sramno je i besmisleno o tome uopšte i pričati. I sve to znam, tako precizno, kao da je policijski izveštaj sastavljen o pojedinostima. Mogu ti izložiti optužbu, kao tužilac na glavnom pretresu: i šta će biti posle?... Šta mogu učiniti sa tom jeftinom pravdom, sa tajnom jednog tela, kojeg više nema? Šta je vernost, šta očekujemo od onog

koga volimo? Ostario sam, mnogo sam razmišljao i o tome. Da nije možda vernost užasna sebičnost, sebičnost i sujeta, kao većina ljudskih stvari i ljudskih prohteva u životu? Kada zahtevamo vernost, želimo li zaista da onaj drugi bude srećan? Volimo li osobu koja ne može da bude srećna u tom finom ropstvu vernosti? I, ako ne umemo da volimo onog drugog na način da ga i usrećimo, imamo li prava da zahtevamo bilo šta, vernost ili požrtvovanost? Sada, pred kraj života, ne bih se usudio da tako odlučno odgovorim na ta pitanja, kao što bih odgovorio pre četrdeset i jedne godine da me neko pitao tada, kada me je Kristina ostavila u tvom stanu, gde je često boravila i pre mene, gde si ti sve ono dovukao samo zato da bi Kristinu mogao da primiš, gde su me dva bića, za koja sam se toliko vezao za života, tako sramno, tako nisko i dosadno izdala i prevarila, da, tako to osećam sada... Jer, to mi se dogodilo - reče usput, skoro tonom dosade, sasvim ravnodušno. - I sve ono što ljudi nazivaju 'prevarom', to je tužna i dosadna pobuna tela protiv jedne situacije i protiv trećeg lica, zastrašujuće beznačajna, kada se vratiš u mislima, sada na kraju života - beznačajna, gotovo žalosna, kao neki običan nesporazum ili nesrećan slučaj.

Tada to nisam razumeo. Stajao sam tako u tom stanu prepunom tajni, kao da posmatram znake kakvog zločina, piljio u nameštaj, ležajeve... da, kada je čovek mlad, i žena ga prevari sa jedinim prijateljem, i od brata bližim, naravno da ima osećaj kao da se ceo svet srušio oko njega. Mora tako da oseća, jer strepnja za voljenom, razočaranje, i sujeta mogu užasnom snagom zadati bol. Ali to prođe... prosto neshvatljivo prođe, nikako od danas do sutra, ne, čak ni godine nisu dovoljne da ublaže ovaj bes - ali na kraju ipak prođe, tačno onako, kao i život. Vratio sam se kući u zamak, ušao u svoju sobu i čekao. Čekao Kristinu. Čekao sam je da bih je ubio, ili sam je čekao da mi kaže istinu, i oprostim... u svakom slučaju čekao sam. Čekao sam sve do uveče; onda, pošto nije došla, sišao sam do lovačke kuće. Možda je to bilo detinjasto... sada, naknadno, kada se osvrnem, i želim da sudim i sebi i drugima, sada mi se čini detinjastim ona oholost, ono čekanje, ono povlačenje. Ali, vidiš, čovek je takav, malo toga može da učini čak i pomoću razuma i iskustva protiv svoje naravi vođene tvrdoglavo utvrđenim zamislama. Sada već i ti to znaš. Otišao sam u lovačku kuću, i ti znaš tu kuću,

nedaleko odavde, i onda osam godina nisam video Kristinu. Samo sam je mrtvu video ponovo, ujutro, kada je Nini poručila da mogu da dođem, jer je umrla. Znao sam da je bolesna, najbolji lekari su je lečili - ovde su stanovali u zamku, mesecima, i učinili su sve da je spasu; oni su to rekli ovako; "Učinili smo sve što je u moći medicine danas." To su samo reči. Verovatno su učinili ponešto, što su mogli svojim oskudnim znanjem, i što su dozvolile njihova uobraženost i sujeta. Meni su javljali svako veče šta se događa u zamku, svih tih osam godina, a i pre, dok Kristina nije bila bolesna, pa i kasnije, kada je rešila da bude bolesna i da umre. Ja verujem da se ovakve stvari i mogu rešiti - u stvari, zasigurno znam. Ali nisam mogao da joj pomognem jer je tajna bila među nama, jedina tajna koja se ne može oprostiti, ali nije preporučljivo ni otkriti je pre vremena, jer se ne zna šta se krije na dnu jedne takve tajne? Ima nešto što je gore od smrti i patnje... a to je da čovek gubi samopoštovanje. Zato sam se ja plašio tajne, Kristinine, tvoje i moje zajedničke tajne. Postoji nešto što može toliko da boli, toliko da povredi i peče, da možda ni sama smrt ne može doneti olakšanje: kada jedan čovek, ili njih dvoje, rani u nama ono duboko, samopoštovanje, bez kojeg ne možemo više ostati ljudi. Sujeta, kažeš. Da, sujeta... ali ipak, čovekova najdublja sadržina jeste samopoštovanje. Zbog toga sam se plašio tajne. To je razlog zbog čega pristajemo na svakojaka rešenja, pa čak i na podmukla i kukavička rešenja - osvrni se samo oko sebe, stalno ćeš nailaziti na ovakva polurešenja među ljudima: neko ode daleko od onog ili onih koje voli, jer se plaši tajne, onaj drugi ostaje i čuti, čekajući zauvek na nekakav odgovor... Video sam to. To sam doživeo. Nije to kukavičluk, ne... to je poslednji pokušaj odbrane životnog nagona. Otišao sam kući, i čekao do uveče, onda sam otišao u lovačku kuću, i još osam godina čekao na nešto, čekao poruku ili samo jednu reč. Ali Kristina nije došla. Od lovačke kuće, dovde, do zamka, kočijama, ima dva sata puta. Ali za mene, ova dva sata, ovih dvadeset kilometara, u vremenu i prostoru bila su duža nego tebi ona rastojanja u tropima. Takva mi je priroda, tako su me vaspitali, okolnosti su takve bile. Da je Kristina poslala poruku - bilo koju - ostvarila bi joj se želja. Da je poželeva da te pozovem da se vratiš, pošao bih da te nađem u svetu. Da je poželeva da te ubijem, pronašao bih te i na kraju sveta i ubio bih te. Da je želela razvod,

rastao bih se. Ali ona nije želela ništa. Jer je i ona bila neko, na svoj način, na način žene, i nju su uvredili oni koje je volela; jedan, tako što je pobeo od strasti, nije želeo da sagori u jednoj vezi, za koju je znao da je sudbonosna, a drugi, tako što je saznao istinu, čutao i čekao. I Kristina je imala svoj karakter, u nekom drugom značenju te reči od onog kako mi muškarci tumačimo. I sa njom se desilo nešto tih godina, ne samo sa tobom i sa mnom. Sudbina nas je dodirnula i ostvarila nam se. Svo troje smo nosili tu sudbinu. Osam godina je nisam video. Osam godina me nije pozvala. Večeras, dok sam te čekao, da raščistimo, što se jednom mora, jer nam nije ostalo mnogo vremena za to, od dadilje sam saznao nešto: saznao sam da je na samrti mene zvala. Ne tebe... i ovo ne kažem iz zadovoljstva, ali ne kažem ni iz nezadovoljstva, to upamti dobro. Mene je pozvala, i to je već nešto, mada ne i naročito. ...Mrtvu sam je video ponovo. Lepa je bila i mrtva. Ostala je mlada, samoća je nije unakazila, bolest nije dotakla tu neobičnu lepotu, sklad ozbiljnosti i zatvorenosti njenog lica ostao je nedirnut. Sve ovo više se ne odnosi na tebe - reče oholo. - Ti si živio tamo negde u svetu, a ona je umrla. Ja sam živio u svojoj usamljenosti, uvređen, a Kristina je umrla. Odgovorila nam je obojici, kako se moglo; jer vidiš, ko je mrtav, taj da je tačan odgovor, konačan - ponekad pomislim da su samo mrtvi u stanju da pravo odgovore. Eto, to se dogodilo. A šta je drugo i mogla reći, posle onih osam godina, već to, da je umrla?... Čovek od toga više ne može reći. Sa tim je dala odgovor na sva pitanja, koja smo joj mogli postaviti ti ili ja, da su naši životi imali drugačiji tok, da je poželela da razgovara sa tobom ili sa mnom. Da, odgovor mrtvih je dobar. Vidiš, nije želela da razgovara s nama. Nekada imam osećaj, da je od nas troje, izigrana, bila ona, Kristina. Ne ja, koga je prevarila sa tobom, ne ti, koji si me prevario sa njom - prevara, kakva reč! Postoje ovakve sročene reči, kojima čovek bezdušno i mehanički iskaže neke situacije. Ali kada svemu tome dođe kraj, kao sada za nas, uopšte ne znamo šta započeti tim rečima. Prevara, neverstvo, izdaja, to su sve samo reči, kada je već mrtva ona, na koju se odnose ove reči, kada je već dala odgovor ona, koja bi morala da opravda istinski značaj ovih reči. A što nisu reči, to je ona nema stvarnost, da je Kristina mrtva, a nas dvojica živi. I dok sam ovo shvatio, bilo je prekasno. Nije ostalo više ništa do čekanje i osveta -

a sada, kada je došao trenutak osvete i kraj iščekivanja, iznenađeno osećam koliko je beznadežno i bezvredno sve ono što još možemo saznati, priznati ili slagati jedan drugog - čovek uvek samo stvarnost može da shvati. Shvatam već tu stvarnost. A čistilište vremena izvuklo je svaku ljutnju iz naših sećanja. Opet vidim Kristinu, budan i u snu, sa velikim šeširom na glavi, onako vitku, u belo haljini, kako prolazi kroz baštu, dolazi iz staklene bašte, ili razgovara sa svojim konjem. Vidim je, video sam je i danas po podne, dok sam zadremao čekajući tebe. Video sam je u polusnu - kaže stidljivo, starački. - Video sam svakojake slike iz daleke prošlosti. Danas po podne shvatio sam i mozgom ono što sam srcem shvatio odavno: ono neverstvo, onu prevaru, izdaju vas dvoje. Razumeo sam i šta mogu reći o tome?... Čovek polako stari: prvo mu ostari raspoloženje prema životu i prema ljudima, polako sve postaje tako stvarno, upoznaš smisao svega, sve se tako zastrašujuće i dosadno ponavlja. I to je starost. Kada već zasigurno znaš da čaša nije ništa više od čaše. I čovek, siromah, nije ništa više, do čovek i običan smrtnik, ma šta učinio... Onda ti ostari telo; ne odjednom, ne, prvo ti ostare oči, ili noge ili želudac, srce. Tako ti stari čovek, na delove. Onda odjednom počne da ti stari duša: jer telo je uzaludno nemoćno i kvarljivo, duša još čezne i priseća se, traži i raduje se, čezne za radošću. Kada prestane ta čežnja za radošću, ne ostaje ništa drugo, samo uspomene ili sujeta; i tada zaista stariš, sudbonosno i konačno. Dođe dan kada se probudiš, trljaš oči i već ne znaš zašto si se probudio? Ono što ti dan pokazuje, poznaješ nepogrešivo; proleće ili leto, nakindurenost života oko tebe, vremenske prilike, dnevni red života. Nikakvo iznenađenje ne može da ti se desi: ne može te iznenaditi neočekivano, neobično, užasno, jer su ti svi izgledi i prilike poznati, računao si na sve, ne očekuješ više ništa, ni dobro ni zlo... to je starost. Živi još nešto u tvom srcu, jedna uspomena, neki nerazgovetni cilj, želeo bi ponovo da vidiš nekog, voleo bi nešto da kažeš ili saznaš nešto, i znaš dobro da će taj trenutak doći jednoga dana, kada odjednom i neće biti toliko sudbinski važno da saznaš istinu, i nađeš odgovor, kao što si to desetinama godina mislio. Čovek polako, veoma polako shvati svet oko sebe, i posle toga umre. Shvati pojave i razloge ljudskih postupaka. Besvestan jezik gestova... jer ljudi jezikom gestova

saopštavaju svoje misli, jesi li opazio? Kao da o važnim stvarima razgovaraju na nekom stranom jeziku, onda se taj jezik mora prevesti na stvarni smisao. Ne znaju ništa o sebi. Neprestano o svojim čežnjama pričaju, a očajnički i u neznanju prikrivaju sebe. Život skoro postane zanimljiv kada naučiš laži ljudi, i počneš da uživaš i posmatraš, kako stalno govore nešto drugo od onoga što misle i zaista žele... Da, da, jednog dana stiže suočavanje sa istinom: a to ti je isto što i starost i smrt. No, tada već ni to ne boli. Kristina me prevarila, kakva je to blesava reč!... I baš sa tobom, kakva žalosna pobuna! Da, ne gladaj me tako začuđeno: izgovaram ovo sa sažaljenjem. Kasnije, kada sam saznao mnogo i razumeo sve, jer od ostataka brodoloma nešto od izdajničkih znakova vremenom je dospelo i do ostrva moje usamljenosti, sa iskrenim sažaljenjem pomišljao sam na prošlost, i video vas, dva pobunjenika u tami, moju ženu i mog prijatelja, dva bića koja se drhćući i sa grižom savesti, prestravljeni od okrivljivanja samih sebe i goreći u plamenu te prkosne strasti, nesrećno bunite protiv mene na život i smrt... Jadni vi! - pomišljao sam. Bezbroj puta sam mislio na to. I zamišljao sam detalje tih sastanaka, u kući kraj grada, u malom gradiću, gde su tajni sastanci gotovo nemogući, zatvoreni tamo, kao na nekom brodu, istovremeno tu mučnu javnost što ta ljubav daje, jer ta ljubav nema ni jedan jedini spokojan trenutak, ljubav čiji svaki trenutak prate pogledi posluge i podmukli pogledi okruženja, to skrivanje i drhtanje od mene, onih pola sata uz izgovor na tenis, muziku ili jahanje, one šetnje po šumi, gde moji lovci paze na svaki šum krivolovaca... zamišljam mržnju koja ispunjava vaša srca, svaki put kada pomislite na mene, kada na svakom koraku nailazite na moju moć, moć supruga, moć veleposednika, na nadmoć mog društvenog i materijalnog položaja, na moju brojnu posluhu, i na ono što je moć nad moćima, a to je: vezanost, koja vam naređuje da van svake ljubavi i mržnje morate znati: bez mene ne možete u potpunosti živeti, ni umreti. Vi, nesrećni zaljubljeni, mogli ste me varati, ali me niste mogli zaobići; uzalud ste oni drugačiji ljudi, nas troje imamo takav odnos, kao kakvi kristali unutar neke geometrijske formule. I ruka ti klone jedno jutro sa oružjem, jer više ne možeš da se nosiš sa ovom hajkom, sakrivanjem, bedom... Šta ti je preostalo? Da odvedeš Kristinu? Moraš se odreći svog čina, siromah si kao i

Kristina, od mene ne možete primiti ništa, ne, ne možeš pobeći sa njom, ne možeš ni živeti sa njom, ne možeš je oženiti, zadržati je za ljubavnicu je opasno po život, opasnije i od smrti: u svakom trenutku moraš računati na izdaju i na otkrivanje, uvek moraš živeti u strahu, da ćeš morati priznati meni, baš meni, prijatelju i bratu. Ova opasnost za tebe je nepodnošljiva. Jednog dana, kada su se pokazali neki znaci, da je situacija sazrela između nas dvoje, digao si oružje; a ja ću te kasnije, vrlo često i iskreno žaliti zbog tog trenutka. Mora da je vrlo mučan i težak zadatak ubiti nekoga ko nam je blizak - reče onako usput. - Nisi dovoljno jak za ovaj zadatak. Ili, prođe trenutak i ne možeš više učiniti ništa. Jer ima i toga, trenutak - i vreme donosi i odnosi stvari, samovoljno, jer nismo samo mi oni koji podešavamo naše postupke i pojave u vremenu. Dešava se da trenutak donese jednu mogućnost, koja ima svoje tačno vreme - i ako prođe trenutak, odjednom ne možeš učiniti više ništa. Ruka ti klone sa oružjem. A ti sutra otputuješ u trope.

Pažljivo posmatra svoje ruke i nokte.

- Ali, mi smo ostali ovde - reče, zagledajući svoje ruke, kao da je sada to najvažnije - ostali smo, Kristina i ja. Ostajemo, i sve se otkriva, na onaj pravilan i neshvatljiv način, kako već među ljudima putuju obaveštenja, pomoću talasa, čak i onda kada nema izdaje tajne, nema pričljivog izdajnika u blizini. Otkriva se sve, jer si ti otišao, a mi ostali ovde, živi, ja, jer si ti propustio trenutak, ili je trenutak propustio tebe - ove dve stvari su jedno te isto - i Kristina, jer u datom trenutku ne može da učini ništa, mora da sačeka nešto, možda samo želi da se uveri da smo ti i ja, ona dva muškarca za koje je vezana, i koji su joj se sklonili sa puta, dobre ćutalice; čeka, dok ne razume i shvati pravu smisao ovog ćutanja. I onda umre. Ali ja ostajem, znam sve, a ipak ne znam nešto. Zato moram da živim i čekam odgovor. Sada je došao trenutak kada ću saznati odgovor na pitanje. Molim te, odgovori mi, da li je Kristina znala da si ti, ono jutro u lovu, hteo da me ubiješ?

Tiho i jasno postavi pitanje, sa takvom napetošću u glasu, onako kako jedno dete traži objašnjenje od odraslih o zvezdama ili o tajnama neopipljivih stvari u svetu.

Gost se ne pomeri nakon postavljenog pitanja. Sedi lica sakrivenog u dlanovima, laktove drži na naslonima. Sada udahne duboko, nagne se napred, rukom pređe preko čela. Želi da odgovori, ali ga general prekine:

- Oprosti - kaže. - Vidiš, uspeo sam da kažem - nastavlja brzo rečenicu, sa ushićenjem, skoro sa izvinjenjem u glasu. - Morao sam da kažem, i sada, kada sam izgovorio, osećam da nisam dobro postavio pitanje, doveo sam te u neprijatan položaj, jer želiš da odgovoriš, želiš da kažeš istinu, a ja nisam dobro formulisao pitanje. Moje pitanje zvučalo je kao optužba. I ne poričem, živela je sumnja u mojoj duši, ovih proteklih godina, da onaj trenutak u zoru, u lovu, nije samo slučajnost, trenutna zamisao, prilika, nadahnuće podzemnih sila - ne, muči me sumnja da su tom trenutku prethodili drugačiji trenuci, koji su bili trezveni i sasvim ovozemaljski. Jer, kada je Kristina saznala da si pobegao, rekla je: 'Bio je kukavica' - to je sve što je rekla, to su poslednje reči koje sam čuo od nje, i to je poslednji sud koju je rečima izrekla o tebi. I ja ostajem sam sa tim rečima. Bio je kukavica, zašto?... - pitam se, kasnije, mnogo kasnije. Bio je kukavica, za šta? Za život? Kukavica za smrt? Nije smeo i nije hteo, niti da živi, niti da umre sa Kristinom?... Razmišljam tako. Ili je, pak, bio kukavica za nešto-drugo, ne što se tiče života ili smrti, ne što se tiče bežanja, ne što se tiče prevare, nije bio kukavica da uzme Kristinu od mene, niti da se odrekne nje, ne, on je jednostavno kukavica bio u vezi s nečim što je vrlo prosto, a to je ono što su se dogovorili i isplanirali, njih dvoje, moja supruga i moj najbolji drug? I ovaj plan nije uspeo, jer si ti bio kukavica?... To je ono, na šta želim odgovor u životu. Ali malopre nisam dobro postavio pitanje, oprosti; zato sam te prekinuo, kada sam video da se spremaš da odgovoriš. Znam, ovaj odgovor nije važan sa stanovišta čovečanstva ili kosmosa, svejedno želim da znam na kraju, kada je prah i pepeo ona, koja te je jednom za kukavičluk optužila; ipak bih voleo da znam zbog čega si to bio kukavica? Jer istinu znam, ako ovaj odgovor stavlja tačku na moja pitanja i ništa ne znam, ako ne poznajem potpuno sigurno ovo pitanje, do pojedinosti.. Četrdeset i jednu godinu živim između sve i ništa, i ne postoji čovek koji bi mogao da

pomogne, osim tebe. I, ne bih hteo ovako da umrem. Onda bi bilo bolje i čoveku dostojanstvenije da ti onog dana nisi bio kukavica, kako je to Kristina ustanovila; da, bilo bi čovečnije, da jedan metak sredi ono što vreme ne može da uredi; sumnju, da ste se vas dvoje udružili da me ubijete, samo ti nisi imao hrabrosti da to učiniš? To bih još voleo da znam. Sve ostalo su samo reči, lažna predstava: prevara, ljubav, intriga, prijateljstvo, sve izbledi pred snagom svetla ovog pitanja, postaje bledo, kao mrtvaci i umetničke slike, kada senke vremena zaklone likove. Već me ništa ne interesuje, ne želim odgovor na pravu prirodu vaše veze, ne želim pojedinosti, ne zanima me ni 'zašto', niti 'kako'? Između dva bića, između muškarca i žene, na kraju su toliko smešno i žalosno uvek slični oni 'zašto' i 'kako'... ova jednostavna formula je za prezrenje. Uvek zato i tako, jer se nekako moralo i desilo se, to je cela istina. Na kraju nema smisla istraživati detalje. Ali suštinu, istinu, ima smisla istraživati, jer inače, zašto sam živeo? Zašto sam uopšte podneo sve ove godine? Zašto sam te čekao, drugačije nego brat nevernog brata, drugačije nego prijatelj odbeglog prijatelja, ne, ja sam te čekao, kao neko ko je istovremeno i žrtva i sudija, i čeka optuženog. I sada ovde sedi optuženi, i ja ga pitam, a on želi da odgovori. Ali, da li sam dobro postavio pitanje i da li sam rekao sve što treba da zna, on, počinilac i optuženi, ako ima nameru iskreno da odgovori? Jer vidiš, i Kristina je dala odgovor - ne samo svojom smrću. Jednoga dana, nekoliko godina posle njene smrti, pronašao sam onaj dnevnik u baršunastom povezu, koji sam jedne noći - za mene nezaboravne noći posle lova - uzalud tražio u fioci njenog pisućeg stola. Tada je taj dnevnik nestao, ti si otputovao, a ja prestao da govorim sa Kristinom. Zatim je Kristina umrla, a ti živeo tamo negde daleko, a ja živeo, u ovoj kući, gde sam se vratio posle njene smrti, jer sam želeo da živim i umrem u onim sobama gde sam i rođen, gde su se moji preci rodili, živeli i umrli. I upravo tako se sve događa sada, jer stvari imaju neki svoj red, i taj red je sasvim nezavisan od naših želja. Ali živela je i knjiga u žutom povezu, na svoj tajanstven način, pored nas i iznad nas u vremenu, knjiga, ova neobična 'Knjiga iskrenosti', ona zastrašujuća svedočanstva Kristinine ljubavi i sumnje, priznanje njenih strahova i najdubljih tajni njenog bića. Živela je, i ja sam pronašao, kasnije, mnogo kasnije, jednoga dana, među Kristininim

stvarima, u jednoj kutiji, gde je čuvala portret svoje majke naslikan na slonovači, očev prsten, struk suve orhideje - to je od mene dobila davno - i plavom trakom vezan dnevnik. Plavu traku je zapečatila očevim prstenom. Evo dnevnika - reče, izvuče ga i pruži prijatelju. - Ovo je ostalo posle Kristine. Ja nisam polomio pečat, jer nemam pismenu dozvolu za to, nije ostavila nikakvo uputsvo za ovu zaostavštinu, tako nisam znao da li je ovo priznanje iz groba namenjeno tebi ili meni. Pretpostavljam da je u ovoj knjizi istina, jer Kristina nikada nije slagala - reče tonom punim poštovanja i strogo.

Ali prijatelj ne pruža ruku prema knjizi. Spusti glavu u dlanove, i ostaje da sedi nepomično, gleda tu uzanu, žutu knjigu sa plavom trakom, uvezanu i zapečaćenu. Ne miče se, i ne trepće.

- Želiš li da pročitamo Kristininu poruku zajedno?... - upita general.

- Ne - reče Konrad.

- Ne želiš - upita general suzdržano, nadmoćno, kao neki pretpostavljeni - ili ne smeš da pročitaš?

Dugo se gledaju oči u oči nad knjigom, koju general pruža Konradu; i u ovim trenucima ne drhte mu ruke.

- Na ovo pitanje neću da odgovorim - reče gost na kraju.

- Razumem - reče general. Glas mu zvuči izuzetno zadovoljno.

Laganim pokretom baci dnevnik u žar. Žar poče crno da se usijava, prihvata žrtvu, polagano, uz dim uvlači u sebe sadržinu dnevnika, manji plamenovi se pojavljuju iz pepela. Nepomično gledaju kako se plamenovi povećavaju, vatra je oživela, prosto se oraspoločila zbog neočekivanog plena, počinje da dahće i seva, plamen je sve viši, voštani pečat se već istopio, žuti somot gori oporim mirisom, a bledožute listove kao da nevidljiva ruka okreće dok gore, u plamenu odjednom nestade Kristinin rukopis, ona šiljasta slova, i papir, dnevnik se sad pretvori u pepeo, kao ona ruka koja je jednog dana sve to napisala. Usred žara ostade svilenkast crn pepeo, kao crni flor na sahrani.

Taj crni, svilenkast pepeo gledaju pažljivo i bez reči.

- Sada - reče general - možeš da odgovoriš na moje pitanje. Nema više svedoka, koji bi svedočio protiv tebe. Da li je Kristina znala da si ono jutro u šumi hteo da me ubiješ? Hoćeš li odgovoriti?...

- Sada više neću ni na ovo pitanje da odgovorim - reče Konrad.

- Dobro - reče general tupo, skoro ravnodušno.

Soba se rashladila. Još nije svanulo, ali kroz poluotvoren prozor osećala se jutarnja svežina. General zimogrožljivo trlja ruke. Sada, oko pola sata pre zore u polumraku, obojica su veoma stari. Koščati su i žuti, kao kosturi po laboratorijama.

Gost iznenada, mehaničkim pokretom podiže ruku i kratkovidno pogleda u sat na svom zglobu.

- Mislim - reče tiho - da smo se već sve dogovorili. Vreme je da krenem.

- Ako želiš da ideš - reče general predusretljivo - kočija te čeka.

Obojica ustanu, nehotičnim pokretima stanu pred kamin, sagnu se, hladne i mršave ruke pružaju prema žaru ugasle vatre. Tek sada primećuju da im je bilo hladno i cvokoću; noć je iznenada postala hladna, oluja, koja je ugasila osvetljenje u okolnim mestima, samo je prošla pored zamka.

- Vraćaš se u London - reče general, kao da sam razgovara.

- Da - odgovori gost.

- Tamo želiš da živiš?

- Da živim i da umrem - odgovori Konrad.

- Da - reče general. - Naravno. Ne želiš da ostaneš još sutra? Vidiš nešto? Sretnoš nekog? Nisi video grob. Nisi video Nini - reče predusretljivo.

Zbunjeno govori, kao da sada, za oproštaj, traži i ne nalazi prave reči. Ali gost ostaje sasvim miran, i sabranim glasom odgovara.

- Ne - kaže. - Ne želim da vidim nikoga i ništa. Pozdravi Nini - reče učtivo.

- Hvala - odgovori general. I pođu prema vratima.

General stavi ruku na kvaku. Stoje tako, jedan naspram drugog, malčice nagnuti gornjim delom tela, spremni za oproštaj. Obojica se osvrnu po sobi, gde - tako osećaju - više nikada neće kročiti. General kratkovidno žmirka pogledom kao da traži nešto po sobi.

- Sveće - reče odsutno, kada mu se pogled zaustavi na svećnjacima, na ivici kamina. - Vidi, sveće su dogorele do kraja.

- Dva pitanja - reče Konrad bez uvoda, promuklim glasom - rekao si, dva pitanja. Koje je drugo?...

- Drugo?... - ponovi general. Nagnu se jedan prema drugom, kao dva stara saučesnika, koji se plaše senki noći, a takođe i toga da možda zidovi imaju uši. -Drugo pitanje?... - ponovi šapatom - Ali, kada ni na prvo nisi odgovorio... Čuj -reče sasvim tiho - mene je Kristinin otac optužio, pošto sam nadživeo. On je time mislio kako sam sve preživeo. Jer čovek ne daje odgovor samo time što umre. To i nije loš odgovor. Ali odgovara i time ako nešto nadživi. Nas dvojica smo nadživeli ovu ženu - reče u poverenju. - Ti, tako što si otišao, a ja, tako što sam ostao. Nadživeli smo, kukavički ili slepo, uvređeno ili mudro, nadživeli smo, to je činjenica. I zar ne misliš da smo za to imali razloga?... Ne misliš li da joj na kraju dugujemo odgovornost, odgovornost posle groba, njoj, koja je ipak bila veća, čovečnija, od nas dvojice - bila je veća, jer je umrla, znači dala je odgovor i tebi i meni, a mi smo ostali ovde u životu, i ovo se ne može ulepšavati. To su činjenice. Ko nadživi nekog, taj je uvek izdajnik. Mi smo smatrali da treba ostati u životu, i ovo se ne može ulepšavati, jer je ona umrla od toga. Umrla je od toga što si ti otišao, umrla je od toga što sam ja ostao i nisam joj više prilazio, umrla je od toga što smo nas dvojica, muškarci kojima je pripadala, bili podliji, oholiji, plašljiviji, grlatiji i ćutljiviji no što je jedna žena to mogla podneti; pobjegli smo od nje, izdali smo je, jer smo je nadživeli. To je cela istina. Ovo moraš znati, u Londonu, kada svemu bude kraj, u poslednjem času, kada budeš sasvim sam. I ja ću znati, ovde u ovoj kući; u stvari, već znam. Nadživeti nekog, koga smo toliko mnogo voleli da smo bili u stanju i ubiti za nju, nadživeti nekog sa kim smo imali takav odnos da smo skoro svisnuli, to je jedan od najtajanstvenijih i najnečuvenijih zločina u životu. Knjige zakona ne poznaju ovaj zločin. Ali nas dvojica znamo - reče tiho i suvo. - A znamo i to da sveukupnom uvređenošću, kukavičkom i oholom mudrošću, nismo spasili za sebe ništa, jer je ona umrla, a mi preživeli, a nas troje smo bili u bliskom odnosu, ovako ili onako, u životu i u smrti. Ovo čovek jako teško može da shvati, a kad shvati, postaje neobično uznemiren. Šta si hteo time što si je nadživeo, šta si time dobio?... Možda si se oslobodio neprijatnih situacija? Šta uopšte znače situacije kada je o životnim istinama reč, o tome da je na zemlji živela žena, sa kojom si u vezi, a ta žena je supruga onog čoveka koji ti je prijatelj, sa kojim si isto tako u vezi?...

I šta znači sve ono što ljudi o tome misle? Ništa - reče jednostavno.
- Na kraju, svet ne znači ništa. Znači samo ono što nam ostaje u srcu.

- Šta je to? - upita gost - što nam ostaje u srcu?...

- Ono drugo pitanje - odgovori general. Ne ispušta kvaku na vratima. - Smisao drugog pitanja jeste taj, šta smo dobili našom sveukupnom mudrošću, gordošću i nadmenošću? Drugo pitanje je, da nije ova mučna privlačnost jednoj ženi, koja je umrla, bila pravi smisao naših života? Teško pitanje, znam. Ja ne umem da odgovorim. Doživeo sam sve, video sam sve, ali na ovo pitanje ne umem da odgovorim. Video sam mir i video rat, video sam bedu i blagostanje, video sam tebe kao kukavicu i sebe oholog, video borbu i nagađanja. Ali u dubini naših života, možda je ipak smisao naših ophođenja bila ova veza, koja nas je vezala za nekog - veza ili strast, zovi kako hoćeš, To je pitanje? Da, to je pitanje. Voleo bih da mi kažeš - nastavi, tako tiho kao da se plaši da mu neko stoji iza leđa i prisluškuje - šta misliš o tome? Možda i ti misliš da smisao života i nije drugo, samo strast, koja jednog dana prodre u naša srca, dušu i telo, onda gori do večnosti, do smrti? Bilo šta da se desi u međuvremenu? I ako smo to doživeli, nismo živeli uzalud? Zar je strast zaista tako duboka, tako svirepa, tako veličanstvena, tako nečovečna?... Možda i nije upućena biću, već samo čežnji?... Pitanje je. Ili je ipak upućena biću, uvek i zauvek, samo onom tajanstvenom biću, koje može da bude dobro, može da bude loše, ali dubina strasti, koja nas za to biće vezuje, ne zavisi od njegovog ponašanja i njegovih osobina? Odgovori, ako znaš - reče glasnije, zahtevnim tonom.

- Zašto me pitaš? - upita mirno onaj drugi. - Znaš, da je tako.

I pogledaju jedan drugog od glave do pete.

General teško diše. Pritisne kvaku. Velike stepenice su još pune tamnih senki. Bez reči silaze niza stepenice, sluge hrle prema njima, sa lampama, kaputom i šeširom. Ispred velikih dvokrilnih vrata na belim kamenčićima zaškripe točkovi kočije. Opraštaju se bez reči, nemim rukovanjem; obojica se duboko poklone.

General se vrati. Na dnu hodnika čekala ga je dadilja.

- Jesi li sada mirniji? - upita ona.

- Jesam - reče general.

Zajedno idu prema sobama. Dadilja hoda sitnim, brzim koracima, kao neko ko se sada probudio, i žuri za svojim poslovima u zoru. General korača polako, oslanjajući se na štap. Prolaze hodnikom sa mnoštvom slika po zidovima. Pred praznim prostorom, koji je označavao mesto Kristininog portreta, general se zaustavi.

- Sliku - reče - sada već možeš okačiti na svoje mesto.

- Hoću - reče dadilja.

- Nema značaja - nastavi general.

- Znam.

- Laku noć, Nini.

- Laku noć.

Dadilja se uzdigne, i sitnim rukama, na kojima se žuta i smežurana koža slepila za kost, stavi starcu znak krsta na čelo. Poljube se. Taj poljubac je čudan, neobičan i kratak: da je neko video, verovatno bi se nasmešio. Ali kao i svaki ljudski poljubac, na svoj ružan i nežan način, i ovaj je odgovor, na jedno pitanje, koji se rečima ne može izgovoriti.

Beleška o piscu

Šandor Marai, jedan od najvećih mađarskih pisaca 20. veka, rođen je u Kasi 1900. godine. Sa osamnaest godina počinje da se bavi izdavaštvom u Budimpešti, a sledeće godine odlazi u Berlin, ubrzo i u Frankfurt na studije. Godine 1920. godine se zaposlio kao novinar u Frankfurter Cajtungu. Član Mađarske akademije nauka je postao 1945. da bi tri godine docnije morao iz političkih razloga da emigrira.

Godine 1952. posle boravka u Švajcarskoj i Italiji, Marai odlazi u SAD i od te sezone pa sve do 1967. radi u radiju Slobodna Evropa. 1968. kao rođeni kosmpolita, za kratko živi u italijanskom gradu Salemu, ali se ubrzo vraća u San Dijego, gde će se ubiti 1989. Sledeće godine je posthumno odlikovan Košutovom nagradom.

Šandor Marai je nesumnjivo jedno od najvećih otkrića svetske književnosti poslednje decenije. Romansijer, pisac kratkih priča, pesnik, memoarist, novinar ostavio je iza sebe izuzetno bogato delo. Poslednjih godina ono se ubrzano prevodi i štampa na engleskom govornom području, u Italiji, Nemačkoj, Francuskoj, gde upravo dominira na listama čitanosti. I kritika i čitaoci se slažu da Marai u svojoj prozi spaja neka od poetičkih iskustava Tomasa Mana i Kafke, Zveva i Bruna Sulca, između drugih, izrazito individualnim autorskim glasom.

Ovo je prvi Maraiev roman na srpskom jeziku, a od njegovih dela pomenućemo još Esterino zaveštanje, Veru građanina, Mlade pobunjenike, Raj i zemlju i knjigu Zemlja, zemlja.

V. Pavković